

Літаратурна-Мастацтва

ОРГАН МІНІСТРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 15 студзеня 1988 г. № 3 (3413) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

ДЭМАКРАТЫЗАЦЫЯ — СУТНАСЦЬ ПЕРАБУДОВЫ, СУТНАСЦЬ САЦЫЯЛІЗМУ

Сустрэча ў Цэнтральным Камітэце КПСС

Як паведамлялася ўжо, 8 студзеня ў Цэнтральным Камітэце КПСС адбылася сустрэча з кіраўнікамі сродкаў масавай інфармацыі, ідэалагічных устаноў і творчых саюзаў.

На сустрэчы выступіў Генеральны сакратар ЦК КПСС М. С. Гарбачоў. Ён сказаў:

Таварышы! Мы сустракаемся з вамі ў самым пачатку новага года. Але размова будзе не толькі аб новым, але і аб старым годзе. І не таму, што на рубяжы двух гадоў іменна так, пад такім пунктам погляду прынята разглядаць праблемы. Але таму, што і год мінулы, і год цяперашні, які ўвайшоў ужо, уласна, у свае правы, моцна звязаны.

Мы хочам павесці сёння размову ў духу тых сустрэч, якія ў нас ужо былі: па-таварыску і адкрыта. Цяпер час вырашальны для краіны, і нам зноў трэба звернуцца гадзінікі. Таму такія гутаркі мы вядзем перш за ўсё ўнутры самой партыі, з партыйным апаратам, з усімі слаямі нашага народа. І, вядома, мы хочам прадоўжыць тую добрую традыцыю, якая ў нас з вамі склалася, — сустрэчы з кіраўнікамі сродкаў масавай інфармацыі і творчых саюзаў.

Нам абавязкова патрэбны абмен меркаваннямі, думкамі, таварыская дыскусія. Таму мы надаём вялікае значэнне сустрэчам з вамі, дарагія таварышы.

Я сказаў, што мы сустракаемся на рубяжы 1987—1988 гадоў. Ужо адно гэта пабуджае да таго, каб і ацаніць мінулае, здзейснае, і наспрабаваць заглянуць у будучыню.

І яшчэ адна акалічнасць робіць гэту размову асабліва значнай. Мы ў асноўным скончылі першы этап перабудовы і пачынаецца другі. Таму мы на рубяжы. Вядома, такое дзяленне на этапы ўмоўнае: у жыцці ўсё ўзаемазвязана, і многае з таго, што пачалося, працягваецца і будзе працягвацца.

Мы раздзяляем гэтыя два этапы, каб ясна вычлениць задачы, якія стаяць перад намі. На першым этапе нам прыйшлося грунтоўна прапрацаваць над тым, каб тэарэтычна асэнсаваць сітуацыю, якая склалася да сярэдзіны 80-х гадоў.

Трэба было разабрацца з рэальным станам грамадства, у якім мы жывём, вызначыць планы на будучыню. Прычым не на аснове павярхоўных і аблегчаных уяўленняў, а з усведамленнем адказнасці і перад краінай, і перад сацыялізмам, і перад светам, улічваючы вагу і ролю нашай краіны.

Мы распрацавалі канцэпцыю перабудовы, прынялі найбольш важныя, буйныя рашэнні. Без гэтых рашэнняў мы не маглі б з вамі дзейнічаць перспектывна, адначасова займаючыся і бягучымі пытаннямі.

На гэтым этапе перабудовы былі задзейнічаны многія сілы нашага грамадства. Перш за ўсё патэнцыял самой партыі, вучоныя, мастацкая інтэлігенцыя, сродкі масавай інфармацыі. Краіна жыла, дзейнічаў народ. Ён працаваў, вырашаў задачы, не чакаючы пакуль будучы завершены тэарэтычныя і палітычныя пошукі.

Першы этап іменна тым і адрозніваецца ад наступнага — мы праісналі, што трэба рабіць і як рабіць. Гэта цяжкая задача, яна застаецца і сёння актуальнай. Але цяпер надышоў самы складаны этап, калі канцэпцыя перабудовы павінна ўваходзіць у самую шырокую сувязь з жыццём, з практычнай дзейнасцю мільёнаў савецкіх людзей. Тое, што ўсвядомілі ў палітычным кіраўніцтве, у перадавай частцы нашага народа, павінна быць цяпер усвядомлена ўсім нашым народам, усімі яго слаямі. Без гэтага, без яснага разумення палітыкі партыі не будзе перакананасці ў яе неабходнасці. А іменна такая перакананасць вызначае дух людзей і іх рэальныя ўчынікі.

Гэта задача па-сапраўднаму грандыёзная. Тут у цэнтры застаецца чалавек. І з пункту погляду таго, што ўсё робіцца для чалавека, і з пункту погляду таго, што самі людзі павінны стварыць усё тое, што мы калектыўна задумалі.

Цяпер многае абстраылася, нарастаюць дыскусіі. Працэс перабудовы ідзе не без барацьбы. Гэта натуральна. Калі перабудова сапраўды — працяг рэвалюцыі, калі мы цяпер праводзім сапраўды рэвалюцыйную палітыку, значыць непазбежная барацьба.

Так было ў гады ўсіх рэвалюцый, так будзе і цяпер. І мы гэта адчуваем. Іншая справа — формы гэтай барацьбы і яе ўдзельнікі. У нашай краіне — гэта не антаганістычна процістаячыя, варагуючыя бакі з процілеглымі класавымі інтарэсамі. Хутэй можна гаварыць аб групавых, часовых інтарэсах, нават іншы раз амбіцыях, калі амбіцыі наогул можна аднесці да інтарэсаў.

Мы ўсе ўдзельнікі велізарнай стваральнай работы па перабудове краіны. Таму характар барацьбы будзе насіць у нас форму дыскусій, ідэалагічных

спрэчак, якія маюць на мэце разабрацца ў сітуацыі, усвядоміць задачы, што стаяць перад намі. Вось вакол гэтага і трэба весці размову, таварышы.

Мы выходзім з аднаго этапа, уступаем у другі. Ясна мяняюцца задачы і асабліва — маштабы работы. Цэнтр цяжару пераносіцца ўжо ў плоскасць практычнай рэалізацыі, у плоскасць увасаблення палітыкі ў жыццё. Гэта ўжо ясна новая сітуацыя. Мы ўсе яе адчулі. Усе, хто ўдзельнічае ў гэтай сустрэчы, звязаны самым непасрэдным чынам з жыццём нашага грамадства, кожны дзень атрымліваюць шырокую інфармацыю, разуменьне, бачаць і адчуваюць працэсы, якія адбываюцца ў нас, і іх перспектывы.

І ў гэтым сэнсе яшчэ раз хачу падкрэсліць — многае даў нам год 1987-ы. Ацэньваючы яго па самых строгіх мерках, мы павінны прызнаць, што гэта быў год вялікай працы. На самай справе, калі б не было ўсёй той тэарэтычнай, палітычнай і практычнай работы, якую мы правялі ў мінулым годзе ў сувязі са святкаваннем 70-годдзя Вялікага Кастрычніка, мы з вамі былі б на дзве-тры ступені ніжэй у разуменні і нашага мінулага, і цяперашняга этапа, і нашых перспектывы. Мы паглыбілі аналіз грамадства. Мы лепш ведаем цяпер сваю гісторыю. І гэта мае выключна важнае значэнне.

Нельга згадзіцца з тымі, хто прапануе забіць гісторыю або выкарыстоўваць толькі нейкую яе частку. Цяпер усе мы добра разумеем, што такі пункт погляду непрымальны. Мы павінны глыбока ведаць гісторыю сваёй Айчыны, асабліва паслякастрычніцкую. Веданне гэтай гісторыі, веданне прычын тых або іншых з'яў, прычын, якія ляжаць у аснове велізарных дасягненняў нашай дзяржавы, веданне прычын і буйных пралікаў, трагічных падзей нашай гісторыі — гэта ўсё дае нам магчымасць атрымаць урокі для дня сённяшняга, калі хочам абнавіць грамадства, паўней раскрыць патэнцыял сацыялізму, яго каштоўнасці. Мы цяпер сапраўды лепш ведаем сваю гісторыю, карані многіх з'яў, якія нас усіх непакоілі ў апошні час і якія былі непасрэднай прычынай рашэнняў аб неабходнасці перабудовы грамадства.

Разам з тым, дасягнутае намі ў ходзе падрыхтоўкі да 70-годдзя Кастрычніка разуменне сваёй гісторыі не ёсць нешта застышае, раз назаўсёды дэзенае. Яно будзе паглыбляць

ца і развівацца ў ходзе далейшых даследаванняў.

Паглыбленне ведаў, разумення гісторыі, атрыманне ўрокаў з мінулага і, вядома, распрацоўка перспектывы руху — вось што вызначае нашу работу сёння. Тое, што зроблена ў гэтым плане, узбагаціла ўсю палітычную, ідэалагічную, духоўную сферы жыцця грамадства. Гэта першае.

Другое. Як я ўжо гаварыў, 1987 год з'явіўся годам прыняцця буйных рашэнняў. Я б сказаў так: калі б цяпер мы не мелі рашэнняў студзенскага, чэрвеньскага Пленумаў ЦК КПСС, не мелі Закона аб дзяржаўным прадпрыемстве, мы б з вамі былі іншымі. І наша разуменне сітуацыі, і наша ўяўленне аб тым, што цяпер рабіць і якімі шляхамі рухацца далей, былі б іншымі.

Істотны зрух у распрацоўцы тэорыі і палітыкі перабудовы надае нашай рабоце ўсвядомлены, мэтанакіраваны характар. Мы цяпер можам дзейнічаць паслядоўна, выходзячы з прынятых рашэнняў, на аснове навуковага аналізу і шырокага абмеркавання гэтых праблем у партыі, у грамадстве ў цэлым. Гэта і дазваляе ажыццявіць пераход да наступнага этапа перабудовы.

Мінулы год пераканаўча паказаў таксама, што працэсы, якія адбываюцца ў Савецкім Саюзе, маюць велізарнае значэнне не толькі для нашай краіны, для нашага народа, але і для лёсу сацыялізму, для сітуацыі ў свеце ў цэлым. У мінулым годзе мы гэта адчулі асабліва выразна.

Гэта вызначае і меру нашай адказнасці. Тое, што мы робім унутры краіны, у спалучэнні з ініцыятывамі ў сферы знешняй палітыкі, дазволіла нам упершыню адчуць, што можна рэальна ставіць задачы па змяненню абстаноўкі ў свеце ў лепшы бок.

Успомнім: не так даўно — 15 студзеня 1986 г. мы абвясцілі канцэпцыю бяз'ядзернага, бяспечнага свету. Першая рэакцыя на Захадзе (асабліва сярод палітыкаў, палітолагаў) была такая — гэта утопія. Хоць мы з самага пачатку думалі і рыхтавалі дакумент такім чынам, каб ён не ўспрымаўся як чарговы прыметны лозунг, можа быць, з большым адценнем пацыфізму, але далёкі ад рэалістычнай палітыкі. Не, там дакладна абазначаны і мэты, і канкрэтныя падыходы да вырашэння задач, і баланс інтарэсаў. Мы былі ўпэўнены, што гэты дакумент будзе праца-

ваць. І тым не менш на першым этапе многія лічылі, што ў ім абазначана толькі далёкая мэта, якая не мае актуальнага значэння.

Сёння мы бачым, як ідэі, якія мы прапанавалі і называем новым палітычным мысленнем, прабіваюць сабе дарогу — з цяжкасцю, з боем, пераадолюючы існуючыя стэрэатыпы, старыя падыходы, але прабіваюць. Вы ўсе маеце шырокія кантакты з рознымі прадстаўнікамі сусветнай грамадскасці і, думаю, пацвердзіце, што ў маёй канстатацыі няма перабольшвання. Сітуацыя, настрой у свеце мяняюцца да лепшага. Гэты год паказаў пераканаўча, што ў свеце накапілася многа стомленасці, многа праблем, якія ўскладняюць чалавечыя жыццё. Гонка ўзбраенняў, ваенная канфрантацыя адцягваюць велізарныя рэсурсы, чалавечы розум і чалавечыя сілы ад вырашэння жыццёва важных агульначалавечых задач.

Таму наша канцэпцыя, а ўслед за ёй — канкрэтныя ініцыятывы ляглі, увогуле, на падрыхтаваную глебу. І ўжо цяпер паявіліся першыя ўсходы. Канкрэтны вынікі, думаю, мы можам характарызаваць такім чынам: пачаўся рэальны працэс паляпшэння, аздароўлення міжнароднай абстаноўкі. Пералому пакуль што не адбылося, але пачатак яму палажыла падпісанне Дагавора аб ліквідацыі ракет сярэдняй і меншай дальнасці. Так, у палітычным плане, калі падыходзіць да мінулага года ў шырокім аспекце, мы і ацэньваем яго як год буйнамаштабных, вялікіх падзей і перамен у сусветным развіцці.

Як самае галоўнае, з пункту погляду палітычнай ацэнкі ходу перабудовы, трэба падкрэсліць, што на яе асноўную арэну трывала выходзіць народ. Ён усё больш важна заяўляе аб сабе, выкарыстоўваючы працэсы дэмакратызацыі, публічнасці ў рабоце партыйных, дзяржаўных органаў, грамадскіх арганізацый. Паглядзіце, як грунтоўна ставіць цяпер рабочы клас пытанні жыцця грамадства, перабудовы, як рэальна ён пачынае прад'яўляць свае патрабаванні, якія вынікаюць з новай сітуацыі.

31 снежня мы ў Палітбюро правялі некалькі гадзін у абмеркаванні найбольш характэрных з'яў мінулага года. І адзін з нашых вывадаў заключаецца ў тым, што, можа, толькі нейкія асобныя таварышы або невялікія групы выступілі (Працяг на стар. 2).

ДЭМАКРАТЫЗАЦЫЯ — СУТНАСЦЬ ПЕРАБУДОВЫ, СУТНАСЦЬ САЦЫЯЛІЗМУ

(Працяг.
Пачатак на стар. 1).

палі ў мінулым годзе з антыперабудовачных пазіцый. У цэлым жа і рабочыя, і калгаснікі, і інтэлігенцыя ў самых вострых дыскусіях, у самых моцных сутыкненнях думак, абмеркаванні самых розных пытанняў жыцця ў галінах, працоўных калектываў дзейнічалі з пачуццём велізарнай адказнасці за справу перабудовы, за краіну, за сацыялізм.

Гэта, таварышы, вельмі важная з'ява. І добра, што мы перасталі баяцца, упадаць у разгубленасць пры найменшым руху думкі ў народа, яго спрабах рэалізаваць патэнцыял сацыялістычнай дэмакратыі, які закладзены ў нашым ладзе. Набірае вопыт партыя, набіраюць вопыт кадры. Нялёгка гэта ідзе, небезбальна: яшчэ часта мы адзін аднаго застрашваем. Нас нярэдка крытыкуюць: адны — справа, другія — злева. Апошнія гавораць, што перабудова спынілася, заклікаюць да больш рашучых мер, да ператрэння кадраў і да таго падобнага. Гэта, у прыватнасці, праявілася і на кастрычніцкім Пленуме ЦК.

Што паказала дыскусія? Тое, што цяпер, калі мы прыступілі да сур'ёзнай работы, да ажыццяўлення палітыкі перабудовы, уяўлення яе ў жыццё, «ультраперабудовачная» фразеалогія аказалася бездапаможнай. У прадстаўнікоў «рэвалюцыйнай» фразы няма ні вытрымкі, ні гатоўнасці ўзяць на сябе адказнасць, цяжар настойлівай і працяглай работы, каб вывесці нашу грамадства на новыя рубжы.

Не будзем скрываць, што партыйны адпор гэтай фразеалогіі нейкай часткай інтэлігенцыі, асабліва моладзі, быў успрыняты як удар па перабудове. Але гэта — найглыбейшая памылка, і народ гэта правільна зразумеў, не паддаўшыся дэмагагічнай фразеалогіі.

Цяпер абкрытыцы перабудовы справа. З гэтага боку чуваць галасы ледзь ці не аб «падрыве асноў» сацыялізму. Законна паставіць пытанне: чым яны падрываюцца? Тым, што народ разварочваецца, узнімае галаву, каб больш упэўнена брацца за справы ў краіне, дзе ён гаспадар? Наадварот, сацыялізм не толькі не аслабляецца, але набірае сілу і праз палітычную і сацыяльную актыўнасць народа паўней рэалізуе свой патэнцыял.

Наносіцца ўдар па камандна-адміністрацыйных метадах і іх канкрэтных носьбітах, іх інтарэсах. Па тых, хто ніяк не можа зразумець час, зразумець таго, што мы не можам ісці далей інакш, як праз дэмакратызацыю нашага жыцця. Але іменна так і было задумана, калі мы пайшлі на перабудову. Таму мы павінны цвёрда ісці па дарозе, якую выбралі. І ў гэтым сэнсе 1987 год — вялікая школа сацыялістычнай дэмакратыі.

Урокі, вядома, цяжка даюцца, але, я вам скажу, і завойваюцца добра. Мы з вамі ўжо не тыя, якімі былі ў красавіку 1985 года, і нават не тыя, якімі былі напярэдадні 1987 года. Мы многае набылі. Скажучы: але сёе-тое і страцілі. Па-буйному мы яшчэ нічога не страцілі і, думаю, не страцім, калі будзем прытрымлівацца прынцыповай лініі.

Якія задачы застаюцца на сёння самымі цяжкімі, дзе падводныя камяні перабудовы? Я б сказаў так: было б нерэалістычна лічыць, што мы ўжо зламалі механізм тармажэння, што поўнасцю перайшлі на рэйкі шырокай сацыялістычнай дэмакратыі, на рэйкі новага гаспадарчага механізма. Мы толькі пачынаем перабудову, наша грамадства толь-

кі яшчэ выходзіць са стану застою. Зламаць механізм тармажэння, які стрымлівае працэс перабудовы, — гэта задача і сёння застаецца галоўнай.

Вялікай завявай першага этапу перабудовы з'явілася стварэнне ў грамадстве новай ідэйна-маральнай атмасферы, для якой характэрны шырокая публічнасць, крытыка і самакрытыка, паглыбленне працэсу дэмакратызацыі і рост адказнасці працоўных за становішча спраў у краіне. Усё гэта патрабуе ўмацавання і развіцця. Галоўны палітычны вынік — нарастаючая падтрымка народам лініі партыі на перабудову. Ідзе працэс кансалідацыі грамадства вакол ідэй перабудовы. Прычым не проста на ўзроўні мітынгаў і лозунгаў, а на справе, па сутнасці.

Увогуле, мы выбралі на студзеньскім Пленуме ЦК правільную лінію — лінію на развіццё сацыялістычнай дэмакратыі. Праз дэмакратызацыю, праз уключэнне народа ва ўсе працэсы грамадства можна ажыццявіць перабудову, надаць ёй незваротны характар. Я б тут толькі дадаваў, што дэмакратызацыя, публічнасць — гэта не толькі сродкі перабудовы. Гэта — рэалізацыя сутнасці нашага сацыялістычнага ладу, ладу працоўных і для працоўных. Гэта — не часовая кампанія, а сутнасць сацыялізму. Тое, што адрознівае яго ад буржуазнай дэмакратыі, якая сваімі хітраспляценнямі стварае толькі знешні выгляд свабоды, адкрытасці, адхіляючы народ ад рэальнай палітычнай улады, пакідаючы для яго, як гаварыў Ленін, адну толькі магчымасць — у перыяд выбарных кампаній вырашаць, хто яго будзе ашукваць у чарговы тэрмін.

Мы хочам праз сацыялістычную дэмакратыю ўключыць народ ва ўсе працэсы кіравання. І калі нас цягнуць да буржуазнага лібералізму і хочучы падкінуць яго «каштоўнасці», то гэта — процілеглы рух, рух назад.

Мы зрабілі выбар і будзем ісці па шляху, які пачалі ў 1917 годзе. Мы па-сапраўднаму бярэмся за тое, каб расквіцць усё, закладзенае ў нашым ладзе, у сацыялістычнай дэмакратыі. Гэта ж ленінская думка: пралетарыят рыхтуецца да сацыялізму праз дэмакратыю і можа кіраваць грамадствам пасля рэвалюцыі толькі праз дэмакратыю, якая расшыраецца. Таму яшчэ раз успомнім добрым словам студзеньскі Пленум: ён нас вывёў на разуменне неабходнасці шырокай дэмакратызацыі нашага грамадства. Значыць, не дарэмна мы з вамі калектывна папрацавалі пры яго падрыхтоўцы. Усё, што закладзена ў яго рашэннях, документах, — гэта і калектывны вопыт партыі, і ўвасабленне думак і прапаноў навуковай і мастацкай інтэлігенцыі, усіх слабў грамадства.

Яшчэ адзін важны ўрок з мінулага года, які трэба засвоіць, заключаецца ў наступным. Мы кіруемся ленінскай канцэпцыяй палітычнай партыі. Па Леніну — гэта партыя новага тыпу, якая выконвае ролю палітычнага авангарда грамадства. Уся папярэдняя гісторыя краіны пры ўсіх здабытках і страхах паказала, што гэта іменна так. Сённяшняе жыццё яшчэ больш пераконвае нас, што без палітычнага авангарда, зольнага ідэалагічна і арганізацыйна згуртаваць лепшыя сілы краіны, асэнсаваць працэсы, якія адбываюцца ў грамадстве, рэалізаваць вынікі гэтага навуковага аналізу — без таго авангарда, гэта значыць без Камуністычнай партыі, ніякія пераўтварэнні немагчымы.

Але партыя не павінна адставаць ад працэсаў, якія адбыва-

юцца ў грамадстве. І мы гэтаму ў многіх адносінах у мінулым годзе навучыліся. Там, дзе мы адставалі, паяўлялася многа такога, што выклікала потым трывогу ў грамадстве. Мы з гэтага атрымліваем урокі і робім вывады. Прычым не толькі на ўзроўні палітычнага кіраўніцтва і ўрада, але і ў рэспубліках, у абласцях, у працоўных калектывах. Гэта вельмі важна, хоць пакуль мы не можам сказаць, што так робяць усе партыйныя арганізацыі.

Што, таварышы, яшчэ можна сказаць аб уроках перабудовы? Відаць, раней мы да канца не ўяўлялі сабе, наколькі ў гды застою атрымалі распаўсюджанне ў грамадстве ўсякага роду негатывныя з'явы: утрыманства, ураўнілаўка, вывадзілаўка, месніцтва, ведамаснасць, процізаконы дзеянні. Барачбу за аздаруленне, за рашучае спыненне злачынай дзейнасці, за ачышчэнне грамадства ад маральных вырэдкаў мы вядзем і будзем весці рашуча і паслядоўна. Але вось маштабнасць іншых негатывных з'яў, якія захапілі наша грамадства, мы ў пэўнай меры недацэнвалі.

Вазьміце ўраўнілаўку, утрыманства. Справа дайшла да таго, што дзе б і чаго б ні хапала — будаўнічых матэрыялаў, вугалю або чагосьці іншага, неабходнага для штодзённага жыцця, — усе просьбы ідуць у цэнтр — у ЦК і Урад. У велізарнай краіне з амаль 300-мільённым насельніцтвам і вялікім апаратам кіравання на месцах па многіх, нават самых простых пытаннях прыходзіцца прымаць рашэнні тут, у Маскве. Вось якія плады застою, неапраўданага цэнтралізацыі мы цяпер пажынаем!

Ёсць і другі бок. У нас у пэўнай ступені дэфармавалася разуменне сацыяльнай справядлівасці. Гэта праявілася і ў выступленнях друку. Калі рэалізаваць уяўленні, якія атрымалі падтрымку ў асобных органах нашага друку, то трэба ўзяць вялікі прас і выправаць усё грамадства. Пад адзін грэбень падстрыгчы ўсіх: талент і бездара, добрасумленнага рабочага і гультая, сумленнага чалавека і зладзюгу. На жаль, цяпер вельмі распаўсюджаны такі настрой: рабіць у дзесяць, у сто разоў менш, а то і наогул нічога не рабіць і ў той жа час карыстацца ўсімі дабротаў нароўні з людзьмі, якія ўносяць у развіццё краіны вялікі працоўны ўклад.

Нашы сатырыкі вельмі трапна і вобразна схпілі гэту сітуацыю: «Я хачу жыць у добра кватэры, я хачу, каб не было чэргаў, я хачу, каб не ціснулі, гузікі не адрывалі ў аўтобусе, я хачу мець даброты па ўсяму асертыменту маіх жаданняў; адзінае, чаго я не хачу — гэта што-небудзь зрабіць для гэтага».

Калі мы крытыкуем нашы кадры, нашы кіруючыя органы — гэта правільна, гэта трэба працягваць і не зніжаць узроўню крытыкі. Але многа праблем накіпалася і ў працоўных калектывах. Нам трэба зрабіць так, каб усё грамадства глыбей ўсведамляла нашы сацыялістычныя каштоўнасці. Калі захаваюцца вывадзілаўка, ураўнілаўка, спажывецтва, утрыманства, мы не зрушым працэс перабудовы ні ў сферы вытворчасці, ні ў іншых сферах.

Нам трэба жыць і дзейнічаць, зыходзячы з прынцыпу сацыялізму: «ад кожнага — па здольнасцях, кожнаму — па працы». У нас высокая сацыяльная абароненасць чалавека. Гэта і адрознівае сацыялізм.

Мы маем бясплатную адукацыю, медыцынскае абслугоўванне, права на працу, гарантыю атрымаць работу, даступнае жыллё, хоць яно і застаецца яшчэ вострай праблемай. Сацыялізм абараняе кожнага, а які ад кожнага грамадства атрымлівае ўклад? Вось тут трэба ўсім моцна задумацца. Нядаўна ў прэсе паведамлялася, што ў асобных калгасах даяркі, надойваючы ўсяго толькі па дзве тысячы кілаграмаў малака ад каровы ў год, атрымліваюць зарплату па 600 рублёў у месяц. І калі паспрабавалі ўвесці аплату па працы, яны расцанілі гэта як удар па іх інтарэсах. А атрымліваемая ж імі да гэтага часу зарплата проста не зароблена. Яна выплачвалася ім за кошт датацый дзяржавы, гэта значыць за кошт іншых членаў грамадства. Гэта адзін прыклад.

Але ёсць прыклады і іншага парадку. На сямейным падрадзе, на калектывным, брыгадным падрадзе зольныя, добрасумленныя, працавітыя людзі, як, напрыклад, сібіракі ў калектывах інтэнсіўнай працы, у 8—10 разоў больш атрымліваюць прадукцыі ў разліку на чалавека, чым у большасці гаспадарак краіны. Натуральна, растуць і іх заробкі. І адразу да іх прыкоўваецца ўвага, прыязджаюць з рознымі камісіямі. Куды, маўляў, ім столькі грошай? Але чаму так ставіцца пытанне? Яны ж усё гэта зарабілі. Прычым, калі канчатковы вынік іх працы расце шматразова, то зарплата — усяго ў паўтара-два разы. Для грамадства — гэта перамога. Усёды б так! А ў нас некаторыя палюхаюцца: гэта, маўляў, прывядзе да развіцця прыватнаўласніцкай псіхалогіі.

Але хіба апраўдана такая пастаўка пытання? Чалавек працуе на грамадскай зямлі, па дагавору з праўленнем калгаса або дырэкцыяй саўгаса, выкарыстоўваючы выдзеленыя яму матэрыяльныя рэсурсы. І робіць усё з вялікай адказнасцю, з талентам. Як жа можна яго разглядаць як патэнцыяльнага прыватнага ўласніка? І аб якой жа сацыяльнай справядлівасці можа ісці гаворка ў гэтым і прыведзеным вышэй выпадку?

Нам трэба думаць і над тым, чаму ў нас чалавек, які сумленна зарабіў грошы, часам не можа сабе ні дом пабудаваць, які ён хоча, ні кааператывную кватэру купіць або неяк па-іншаму рэалізаваць сваю зарплату. І ў гэтым выпадку парушаецца прынцып сацыялізму. Добры працаўнік і яго сям'я павінны адчуваць, што сумленна заробленыя грошы даюць магчымасць жыць лепш.

Перабудова закранае інтарэсы не толькі ў сферы матэрыяльнай. Яна ахоплівае і духоўную, культурную сферу. Актыўна ідзе ўсведамленне нашага шляху ў мінулым, цяперашнім і будучым. Гэты працэс таксама праходзіць небезбальна. Ідуць дыскусіі аб нашай мінулай гісторыі, крытычна аналізуюцца тыя ці іншыя яе этапы.

І гэта паглыбляе разуменне дасягнутага пасля Кастрычніка нашым народам. Адначасова дае магчымасць з пазіцыі праўды правільна ацаніць цяжкія перыяды нашай гісторыі. Мы павінны навучыцца жыць у абстаноўцы публічнасці, пастаяннага крытычнага аналізу таго, што зрабілі, што ўдалося, чаго дасягнулі і якія ў нас былі памылкі.

Публічнасць і крытыка — гэта спосаб кантролю мас, кантролю грамадства за ўсімі працэсамі. Гэта і спосаб абагульніць вопыт, улавіць галоўныя

тэндэнцыі ў грамадстве, перацэраць ад памылкаў. Гэта нармальны стан, і ніхто не павінен упадаць у паніку, калі выказваюцца крытычныя заўвагі.

Давайце дастойна адносіцца да крытыкі, давайце павяжаць адзін аднаго. І ўжо асабліва не трэба вешаць ярлыкі. Цяпер жа часам у артыкулах, у часопісах крытыку вызначаюць групавыя схільнасці. І гэта адчуваецца. А трэба ў цэнтр увагі ставіць клопаты аб нашых агульных справах, аб людзях.

Праўда, цяпер усе гавораць: клепанімся аб краіне, аб народзе, яго мастацкім і культурным выхаванні. А пад сцягам гэтага спрабуюць працягнуць часам усякія прыватнасці, асабістыя амбіцыі. Трэба гэтага пазбягаць. І давайце нікому не будзем адмаўляць у праве выказаць сваю пазіцыю, нават калі ён раней на нейкім этапе прытрымліваўся ўстарэлых поглядаў. Але калі сёння ён іх сьведома і сумленна пераадольвае, становіцца ў рад актыўных удзельнікаў перабудовы, хіба можна адштурхоўваць яго, пазбаўляць магчымасці ўносіць пасільны ўклад у агульную справу?

Трэба быць вышэй асабістых эмоцый і настрояў і ў аснову асноў ставіць інтарэсы перабудовы. Якія часам словы знаходзяць, каб «прыпычыць» свайго апанента! Вялікая гэта справа — слова, але карыстацца ім трэба не на шкоду прынцыповасці. Той, хто не туды цягне, той, хто хоча павесці нас убок, збіць на другі шлях, хто хоча падкінуць у «касцёр перабудовы» зусім іншае паліва, няхай будзе — гэта не пройдзе. ЦК будзе цвёрда стаяць на ленінскіх пазіцыях, рабіць усё для раскрыцця патэнцыялу сацыялістычнай дэмакратыі, паглыбляць працэс перабудовы на аснове сацыялістычных каштоўнасцей.

Ніхто ў нас па-за кантролем не стаіць. Што ж мы, толькі збавіліся ў партыі ад асоб, «тэрыторый», якія гадамі пазадзіліся па-за кантролем, па-за крытыкай, а цяпер будзем зноў вяртацца да гэтага? Гэта адносіцца і да сродкаў масавай інфармацыі. Савецкі друк — не прыватная крамка. Успомнім яшчэ раз Леніна: літаратура — частка агульнапартыйнай справы. Гэта прынцыповы палажэнне, і мы ім кіруемся і сёння. Мы ад ленінскіх ідэй не адмовімся. Служэнне Айчыне, свайму народу — вольнае, што заўсёды вызначала нашу інтэлігенцыю і нашу літаратуру.

Рэдактары павінны адчуваць адказнасць. Не хачу кагосьці называць персанальна, мы з вамі размаўляем па-таварыску. Але і запомніць трэба: часопіс, выдавецтва, газета — гэта не чыя-небудзь асабістая справа, гэта справа агульнапартыйная, агульнанародная. І мы ўсе з вамі — на службе ў народа.

А народ наш — за перабудову. Вось і давайце разам з народам ісці нашай лініяй на перабудову, на развіццё сацыялістычнай дэмакратыі. Давайце разам усталяваць нашы каштоўнасці, змагацца за аздаруленне грамадства.

Калі я аб гэтым гавару, то адначасова зноў і зноў падкрэсліваю: мы за публічнасць без усялякіх агаворак, без абмежаванняў. Але за публічнасць — у інтарэсах сацыялізму. І на пытанне, ці ёсць у публічнасці, крытыкі, дэмакратыі межы, мы адказваем цвёрда: калі публічнасць, крытыка, дэмакратыя ў інтарэсах сацыялізму, у інтарэсах народа — яны бязмежныя!

Вось крытэрый. На гэтым шляху нам не патрэбны чужыя стандарты. Ні ў сферы палітыкі, ні ў духоўнай сферы, ні ў сферы эканомікі.

Ніхто не пойдзе так далёка ў пытаньнях дэмакратыі, як мы, таму што гэта сутнасць сацыялістычнага ладу. Мы расшыраем сацыялістычны дэмакратызм ва ўсіх сферах, у тым ліку і ў эканоміцы. Дзе на Захадзе выбіраюць дырэктараў, брыгадзіраў, дзе працоўныя калектывы зацвярджаюць планы? Нідзе. А гэта ж і ёсць наша, сацыялістычная дэмакратыя.

Мы будзем рухаць працэс дэмакратыі і ў партыі. Вы, напэўна, бачыце, як грунтоўна мы вядзем кампанію справаздач партыйных камітэтаў. Справа мяняецца да лепшага, вельмі сур'ёзна мяняецца, хоць і тут накапілася многа інерцыі і пасіўнасці. Але гэта — не віна, таварышы, радавых камуністаў. Як дзейнічалі многія нашы партыйныя выбарныя органы, мы ж ведаем. Мы яшчэ мала што зрабілі для таго, каб роля выбарных органаў стала такой, якой мы яе задумвалі, якой сфармулявалі ў Статуце КПСС. Усё яшчэ наперадзе. Але калі ў партыі гэтыя працэсы ісці не будуць, яны не пойдучы і ў грамадстве.

Мы будзем шукаць новыя падыходы, каб паўней выкарыстоўваць патэнцыял Саветаў. Што тут гаварыць, таварышы, партыйныя ж органы ў многіх выпадках узалі на сябе многія іх функцыі. А што ў выніку? І сама партыя ў сувязі з гэтым дапускала адставанне, прагледзела многія пытанні, таму што яна перагружана неўласцівымі ёй функцыямі.

Цяпер у новых умовах эканамічнай рэформы і дэмакратызацыі партыя па-сапраўднаму можа выконваць функцыю палітычнага авангарда. Пытанні тэорыі, ідэалагічнага забеспячэння, кадравай і нацыянальнай палітыкі, міжнародных адносін — гэта велізарнае поле партыйнай дзейнасці.

Мы вельмі грунтоўна рыхтуем да XIX Усесаюзнай партыйнай канферэнцыі. Распрацоўваем канцэпцыю яе правядзення. Ужо цяпер бачым, што пытанні дэмакратызацыі ў савецкім грамадстве будуць галоўнымі, цэнтральнымі. Мы ахопім тут усё, уключаючы выбарную сістэму, судовую-прававую рэформу, удасканаленне кантрольных органаў у краіне і г. д.

Тут павінны сказаць сваё слова і сродкі масавай інфармацыі. Як ідзе перабудова, чаму яна вучыць, якія вывады, якія карэктывы патрэбны для палітыкі партыі? Упэўнены, сур'ёзных прапанов па наступіць нямае.

Цяпер аб пытаньнях гаспадарчай рэформы, пераходу на гаспадарчы разлік. На што хацелася б звярнуць тут вашу ўвагу, таварышы? Перш за ўсё на складанасць і важнасць пачатковых працэсаў. Мы робім першыя крокі па ажыццяўленню радыкальнай рэформы ва ўмовах той п'яцігодкі, якую выпрацавалі яшчэ да рэформы. І мы спрабуем так дзейнічаць, каб не разбурыць п'яцігодку. Розныя прадпрыемствы на старце аказаліся ў розных гаспадарчых і сацыяльных умовах. Тут вельмі стракатая карціна. Стартавыя ўмовы розныя. Адна закончылі рэканструкцыю, маюць новыя фонды, яны гатовы і могуць паспяхова працаваць, а для іншых — толькі пачынаецца найглыбейшая рэканструкцыя, якая патрабуе сіл і часу. І ўсё трэба рабіць, пераводзячы адначасова работу прадпрыемстваў на гаспадарчы разлік і самафінансаванне. Можна зразу мець, наколькі ўсё гэта не проста.

У друку ж часам вельмі лёгка падыходзяць да асвятлення дзейнасці калектываў прадпрыемстваў ва ўмовах разгорнутай рэформы. Трэба мець на ўвазе, што мы свядома пайшлі на

тое, што ў пэўны перыяд будучы адначасова дзейнічаць і старыя формы, і новыя метады гаспадарчага разліку.

Такі пераходны этап з усёй разнастайнасцю падыходаў. Трэба на яго перахварцаць і атрымаць урокі. Мы ўжо ведаем, як людзі мяняюцца нават на подступах да гаспадарчага разліку. Хоць нямае і такіх, хто дапусціў легкадумнасць. А цяпер яны пачнуць зведваць цяжкасці, як гэта было і пры дзяржпрыёмцы. Тым не менш працэс пайшоў, людзі перавуваюцца, уключаюцца ў кіраванне. Рэформа ўжо ахоплівае прадпрыемствы, якія даюць амаль 60 працэнтаў прадукцыі. Гэта дзiesiąты мільёнаў працоўных людзей.

Мы хочам, каб рэформа ішла па нарастаючай, каб мы атрымалі вопыт і навуку. І да наступнай п'яцігодкі прыйшлі гатовымі, ва ўсеўзбраенні. Таму задачу можна паставіць так: шукаць, падвргаць пераканаўчай крытыцы ўсё, што не вяртаецца з рэформай. І ў навуцы, і ў жыцці. Людзі нас падтрымліваюць, разумеюць, што трэба дзейнічаць іменна так, асвойваюць новыя метады.

Чаго мы асцерагаемся, да чаго мы павінны быць асабліва ўважлівымі? Каб аблягчыць цяжкасці пераходу на гаспадарчы разлік і самафінансаванне, мы стварылі некаторыя рэзервы, і калі прадпрыемства спачатку апынецца ў цяжкім становішчы, калі яму спатрэбіцца час, каб налагодзіць работу паволаму, яму не дадуць захлынуцца. Дадуць крэдыт, дапамогуць разлічыцца. Вядома, будзем кантраляваць, каб грошы дарма не траціліся. Документы па рэформе прапрацавалі і падтрымалі ўсе галоўныя прафсаюзы. Абмеркаванне, дэбаты, прайшлі ў сотнях працоўных калектываў. Так што дакументы рэформы, яе прынцыпы заслугаюць поўнага давер'я і павагі. Недапушчальна, калі ў той або іншай публікацыі не адчуваецца болю за тое, што адбываецца. Часам вельмі лёгка, нават хвацка, распраўляюцца з лёсам прадпрыемства, чалавека. Так нельга!

Давайце ўсвядомім: толькі для таго, каб сфармуляваць эканамічную палітыку перабудовы, запатрабавалася два гады. А для таго, каб задуманае ўвасобіць у жыццё, спатрэбіцца велізарная арганізатарская работа — цяжкая, будзённая, неадназначная. Напэўна будуць і адступленні.

Цяпер публічнасць павінна дапамагаць укараняць дэмакратычныя падыходы, эканамічныя метады кіравання. Асабліва важна шукаць і падтрымліваць усё новае — новы вопыт, новыя дасягненні. Патрабуецца большая кампетэнтнасць. Шырэй прыцягвайце вучоных, і не толькі тых, хто бойкім языком вызначаецца. Важныя кампетэнтнасць, фундаментальнасць, усё, што дапамагае вырашэнню праблем рэальнага жыцця. Вельмі адказны этап у нас наперадзе. Літаральна два-тры гады вырашаць, куды пойдзе перабудова. Два-тры гады! Таму трэба быць цяпер асабліва ўважлівымі да праходзячых у грамадстве працэсаў.

Бо цяжка нават дапусціць, што можна ўсё прагледзець. Трэба атрымліваць урокі з мінулага, мяняць сітуацыю да лепшага. Каб народ, ініцыятыўны, дзелавы, які рызыкуе ў імя перабудовы, мог бязбоязна шукаць новыя падыходы, даваць паскарэнне і думцы, і практычнаму руху.

Гэтых людзей трэба бачыць нашай прэсе і падтрымліваць. Быць на баку тых, хто рухае перабудову. Рухае наша грамадства па шляху абнаўлення. Тут пазіцыі павінны быць дэкладнымі і яснымі.

Мы вядзем палітыку перабудовы для таго, каб чалавек добра дыхалася ў нашым грамадстве, павяжалася яго годнасць, каб і жыццёвыя ўмовы

паляпшаліся, каб уся краіна пайшла па шляху абнаўлення.

Партыя вельмі зацікаўлена, таварышы, у тым, каб вы ўсе адчувалі сябе ўпэўнена, каб дзейнічалі з поўнай аддачай. Грамадства ў гэтым вельмі зацікаўлена. Ваша пазіцыя, ваша разуменне, трансфармуецца праз сродкі масавай інфармацыі, праз кантакты з народам, моцна падмацоўвае нашу палітыку. Таму мы яшчэ больш, чым на першым этапе, зацікаўлены ў вашай стваральнай рабоце. А гэта ўключае і публічнасць, і вострую крытыку. І асабліва — каб наша прэса актыўна становілася на абарону людзей, якія змагаюцца за перабудову.

Гэтымі днямі кіраўнікі партыі, урада былі на выстаўцы машынабудавання. Паказалі нам і станкі, зробленыя на заводзе, дзе дырэктарам з'яўляецца т. Чабанав А. І., той самы, якога ў свой час Цэнтральны Камітэт партыі і наш друк абаранілі. У сувязі з гэтым выпадкам і мне давалося выступіць, таварышы памятаюць. Выратавалі чалавека. А цяпер яго станкі расхопліваюць, у чарзе за імі стаяць. А што ж было? Чалавек зрабіў нестандартна, ламаў старыя планы, адкінуў старыя інструкцыі. Знайшліся зайздроснікі, такую вакол яго мітусню арганізавалі, столькі грахоў знайшлі — і там ён прамакнуўся, і там. І дабілі б яго, мабыць, калі б мы не заступіліся. Трэба, таварышы, да канца змагацца за кожнага чалавека, які з'яўляецца актыўным прапрабам перабудовы, якога часам ушчамляюць за яго ініцыятыву, нестандартныя падыходы. За кожнага чалавека, а ўжо за цэлыя працоўныя калектывы і тым больш.

Надаўна ізвесціцы паказалі гаспадарку, дзе адна трэцца калгаснікаў не магла дабіцца правядзення калгаснага сходу, абмеркаваць жыццёва важныя праблемы развіцця калгаса. Там і райком падключыўся, і выканком — усе, каму належыць і не належыць, падключыліся, каб пагасіць ініцыятыву людзей, перашкодзіць ім выкарыстаць сваё права. І газета правільна заступілася за калгаснікаў. У хуткім часе сход быў праведзены, падтрымалі прапановы людзей. Яны мелі рацыю.

І што ж цікава? У гэтым калгасе ініцыятары канфілікту востра крытыкавалі кіраўніцтва, ставілі рэзка пытанні, але ні адзін не пакінуў вытворчасць, працавалі добра. Многія з іх — перадавыя людзі калгаса. Іх жа трэба было падтрымаць, умацаваць іх дух. Нам трэба культываваць дэмакратычную атмасферу, не спыняцца. Але і адказнасць не аслабляць!

Я часам задумваюся: якія найскладанейшыя падзеі адбываюцца на прасторах нашай краіны з удзелам амаль 300 мільёнаў людзей! Вялікі час! Калі б мы спынілі пачаткі працэсы, спалохаліся іх, гэта мела б самыя сур'ёзныя вынікі, таму што другі раз мы наш народ на справу такога маштабу проста не падыймем. Але ж і цяпер яшчэ некаторыя людзі толькі назіраюць за тым, што адбываецца. Хоць яны душой за перабудову, але сваімі дзеяннямі, учынкамі, палітычна да гэтага часу не ўключыліся ў яе.

Мы адчуваем, што цяпер будзе напружаны для ўсіх нас час. І трэба браць гэту напружку, таварышы. Партыя будзе боаць на сябе, і вы бярыце. Упэўнены, што так і будзе. І кіравацца кожны павінен не дробязнымі прыхільнасцямі, а лёсам народным. Гэта не здымае вострыя барацьбы, не звужае публічнасць, дэмакратыю. Гэтай дарогай і трэба ісці, паглыбляць і рабіць незваротным, пастаянным станам нашага грамадства працэс абнаўлення, дэмакратызацыі, усё больш поўнага раскрыцця гуманістычнай сутнасці сацыялізму.

У атмасферы шчырасці і прыняцтва пачалася дыскусія. Першым узяў слова М. М. Аляксееў — галоўны рэдактар часопіса «Москва». Як адну з найвялікшых падзей канца мі-

нулага года ахарактарызаваў ён падпісанне савецка-амерыканскага Дагавора аб ліквідацыі ракет сярэдняй і меншай дальнасці. Гэта быў гістарычны крок, які мае важнае псіхалагічнае значэнне. Чалавецтва ўжо наблізілася да краю ядзернай бездані і, як бы скалануўшыся, адхінулася назад да разважнага сэнсу. З непазбежнасцю атамнай вайны прымірыцца нельга.

Прамоўца сказаў, што барацьба за выхаванне на Зямлі цяпер набыла яшчэ адзін фронт — экалагічны. З трывогай пісьменнік гаварыў аб тым, што плошчы ворных зямель, у тым ліку і ў нашай краіне, звужаюцца, быццам шыгрынавая скура.

Затым ён падзяліўся ўражаннямі ад паездкі ў Саратаўскую вобласць і выказаў апасенне: у сувязі з пераходам на гаспадарчы разлік ці не стануць бедныя гаспадаркі яшчэ бяднейшымі, паколькі плаціць за працу няма чым — у касе кот наплакаў? Між тым раней сам жа калгаснік або рабочы саўгаса не адчуваў беднасці сваёй гаспадаркі і прывык пры любых умовах атрымліваць гарантаваную зарплату.

Далей размова ішла аб ролі прэсы ў асвятленні гістарычнага мінулага нашай краіны. М. М. Аляксееў адзначыў, што ў нас неяк атрымліваецца, што гісторыю Англіі, Францыі і Германіі мы ведаем лепш, чым сваю ўласную. Пазбаўляючы народ гістарычных каранёў, сьвядомага патрыёта Радзімы не выхаваш. Часопіс «Москва» мае намер апублікаваць поўнасцю «Гісторыю дзяржавы Расійскай» М. М. Карамзіна.

Бо што атрымліваецца? Гісторыю савецкага перыяду мы ўсё-такі ведаем, але што ж рабіць з астатняй тысячай гадоў? З чыіх ба рук мы атрымалі вось гэту адну шостую частку Зямлі з назвай кароткай «Русь»? На чым мы будзем нашу сацыялістычную Айчыну?

М. С. Гарбачоў. Дарэчы, часам мы забываем вельмі вялікі сэнс гэтага. Ленін гаварыў, што «камуністам стаць можна толькі тады, калі ўзбагаціш сваю памяць веданнем усіх тых багаццяў, якія выпрацавала чалавецтва». І калі размова ідзе аб усім чалавецтве, то ўжо ўласнае, айчыннае трэба ведаць.

М. М. Аляксееў. Сапраўды, не трэба пазбаўляць гісторыю яе права ўдзельнічаць у справах нашай сучаснасці, у выхаванні нашага народа.

Выступіўшы затым галоўны рэдактар часопіса «Огонёк» В. А. Кароціч асабліва падкрэсліў неабходнасць кансалідацыі работнікаў сродкаў масавай інфармацыі ў барацьбе за поспех перабудовы.

Аднаўленне давер'я ў свеце павінна быць звязана з аднаўленнем добрых, чалавечых адносін унутры нашай краіны. Гэта — працэс надзвычайнай важнасці, які толькі яшчэ разгортваецца. Нельга, мне здаецца, гаварыць аб тым, што ўстанавіўся клімат давер'я, бадай, можна гаварыць аб усталяванні пагоды давер'я. І тут зроблена многа добрага. Вядома, былі і памылкі. Але яны не былі накіраваны на свядомае разбураўне перабудовы.

Вось чаму, як мне здаецца, недапушчальны тон, з якім мы часам сутыкаемся ў размовах адзін з адным. Нельга падмаць спрэчку прапрацоўкамі. А мы часам дазваляем сабе, асабліва ў літаратурных дыскусіях, такую тэрміналогію, якая больш падыходзіць тым кулачным байцам, якія свінчатку зашывалі ў рукавіцы. Мяне, напрыклад, вельмі трывожаць тыя абвінавачванні, якія цяпер гучаць як ярлык, аб «ліберальным тэроры» і да т. п. Так не могуць і не павінны фармуляваць людзі, занятыя адной справай. Цяпер пытанні нашай кансалідацыі, пытанні нашага адзінства важныя стратэгічна. На жаль, гаварыць аб тым, што мы пазбавіліся канчаткова ад усіх тых людзей, якія столькі шкоды прынеслі нам у мінулым, на жаль, пакуль не прыходзіцца. І трэба быць дэкладным і немілосэрным у

тых выпадках, калі бачыш, што чалавек не саромеецца ў сродках для ліквідацыі свайго апанента. Стары метады палітычных ярлыкоў, спробы гаварыць за народ, спробы выступаць ад імя народа, якія часам робяцца ў нас сёння без належных падстаў то тым, то другім, у прыватнасці літаратарам, з'яўляюцца шкоднымі і небяспечнымі.

Адна з асноўных бед і адна з асноўных праблем перабудовы — наша раз'яднанасць, якая працягвае быць вельмі сур'ёзнай. Мабыць, нашы часопісы не друкавалі б столькі варажых адна адной заяў, калі б рэдактары проста адпрацавалі нейкую форму рэгулярных сустрэч, размоў паміж сабой, «выпускання пары» ў ходзе чалавечых зносін. Мы разбурыліся па кутках, робячы агульную справу. І тое, што мы так мала сустракаемся, выклікае непатрэбныя праблемы. Калі б мы часцей сустракаліся, можа, многія амбіцыі не ўзрываўліся б бомбамі на старонках газет і часопісаў.

Так што праблемы кансалідацыі, праблемы клімату давер'я існуюць у нас і ва ўнутраным плане. Многія праблемы знаходзяцца ў нас саміх. І многае будзе залежаць ад таго, як мы ладзім, як перааробліваем, як змяняем сябе.

І яшчэ адно. Даклад аб 70-годдзі Кастрычніка адкрыў вельмі многа дзярэй і варот, паставіў вельмі многа дэкладных паказальнікаў. Мы зразу мелі лёсы людзей, напрамак сваёй работы. Была створана камісія па вывучэнню самых складаных біяграфій, лёсаў стваральнікаў нашай краіны. Разумеючы ўсю важнасць і ўсю складанасць работы такой камісіі, мне як аднаму з рэдактараў хацелася б, каб разбілітацыю — там, дзе яна заслужана — праводзілі больш інтэнсіўна. Мы ў «Огоньке» колькі ні друкуем матэрыялаў, якія датычаць дзяржаўнага мінулага, стараемся не закранаць тыя моманты, якія знаходзяцца ў кампетэнцыі чыста партыйных органаў. Я не буду паглыбляцца ў гэта пытанне. Але мне вельмі хацелася б, прымаючы пад увагу яго важнасць і тую цікавасць, якая працягваецца да яго і ў пошце, і на ўсіх сустрэчах часопіса, калі мы атрымліваем тысячы літаральна тысячы пісем і запісак на гэтыя тэмы, закрануць яго. Каб тая ініцыятыва, якая так высока і сумленна была праўдзёна партыяй, развівалася з той жа цвёрдасцю, з той жа прыняццю.

Галоўны рэдактар часопіса «Новый мир» С. П. Залыгін гаварыў аб карыснасці правядзення дыскусій на прыярытэтных напрамках грамадскага і культурнага жыцця. Яркі прыклад таму — лёс праекта перакідкі вод паўночных рэк. Гэта быў экзамен на нашу грамадскую свядомасць, на актыўнасць інтэлігенцыі, усіх слабу насельніцтва.

М. С. Гарбачоў. Тыдзень назад мы прынялі рашэнне па гэтых пытаннях. Далі даручэнне: унесці праект, які б грунтаваўся на тым, каб берагчы як стратэгічную сыравіну ўсю ваду наогул, і навесці парадак у водакарыстанні. І ў вёсцы, і ў прамысловасці, і ў гарадах, усюды. Гэта вельмі важнае рашэнне будзе, і яно павінна быць комплексным.

С. П. Залыгін. Калі прапануецца новая праграма водазабеспячэння, то там ёсць такія пункты, якія поўнасцю дэзавуіруюць нашу ж рашэнне аб перакідцы рэк.

М. С. Гарбачоў. У праекце праграмы водакарыстання аб перакідцы рэк размова не ідзе. Далей С. П. Залыгін закрануў праблему возера Байкал, выказаў заклапочанасць лёсам гэтай унікальнай жамчужыны прыроды. Трэба ставіць кропкі над «і» ў бясконцых дыскусіях аб Байкале, павінны ж мець яны нейкую дзейнасць. Не, я не гавару, што мы не рухнемся наперад з гэтымі справамі: Байкал, Ладага, перакідка. Гэта ж небывалая справа!

(Працяг на стар. 4).

ДЭМАКРАТЫЗАЦЫЯ — СУТНАСЦЬ ПЕРАБУДОВЫ, СУТНАСЦЬ САЦЫЯЛІЗМУ

(Працяг. Пачатак на стар. 1—3).

М. С. Гарбачоў. Каспій аднаўляем, Азоў.

С. П. Залыгін. 25 гадоў таму назад у мяне былі выступленні па ніжняй Обі. І вы разумееце, нікога побач не было — 2-3 чалавекі. А цяпер жа грамадскасць!

М. С. Гарбачоў. Так, наогул канцэпцыя гідрастанцый была так распрацавана — шляхам заталенняў. 10-12 мільёнаў гектараў лепшых зямель пайшло пад ваду! А гэта ж база для жыццёлагадоўлі. А цяпер праводзім меліярацыю, каб атрымаць такія ж землі і кармы на іх.

С. П. Залыгін. Калі зайшла размова на гэту тэму, то цяпер у нас стварэцца Камітэт па ахове навакольнага асяроддзя. Вельмі трэба было б уважліва і чула падыходзіць да гэтай справы, таму што ў камітэт перадаюць свае ахоўныя службы тыя ж міністэрствы, якія да гэтага часу там дзейнічаюць. Вось служба аховы воднай гаспадаркі, якая столькі спраў нарабіла, яна прыядзе ў камітэт. Што мы зможам ад яго чакаць?

М. С. Гарбачоў. Калі мы абмяркоўвалі гэта пытанне, то пытанне ставілася так: які будзе камітэт — з гаспадаркі або без гаспадаркі? Усе выказаліся, вашу думку нам перадалі. Трэба, каб у яго нічога свайго не было. Каб ён быў незалежным, каб за ім быў бы толькі кантроль, каб ён, акрамя штатаў, меў велізарнае акружэнне экспертаў, прыцягваў да ўдзелу ў гэтай высаксроднай справе грамадскіх дзеячаў, гэта значыць усіх людзей, заклапочаных аховай прыроды.

С. П. Залыгін. У нас учора ў рэдакцыі быў сенатар Брэдлі, ён курыруе ў ЗША міністэрства воднай гаспадаркі. Мы з ім разгаварыліся, ён мне кажа: ну, гэтыя міністэрствы ва ўсім свеце аднолькавыя, таму што сапраўды мы не навучыліся да гэтага часу рэгуляваць працэс выкарыстання прыродных рэсурсаў.

С. П. Залыгін гаворыў таксама аб слабай рэалізацыі пастановы ЦК КПСС, якая датычыцца работы творчых саюзаў. На думку прамоўцы, віна ў гэтым перш за ўсё саміх саюзаў.

Галоўны рэдактар часопіса «Знамя» Р. Я. Бакланав адзначыў, што час карэктных перамен у краіне сапраўды вырашальны ў яе лёсе. Прыходзіць стомленасць — не, не ад работы, гэта было б свята, а ад безвыніковай работы, ад таго, што людзі не бачылі вынікаў сваёй работы гадамі і дзесяцігоддзямі. Відаць, у гэтым ёсць віна і прэсы. Як быццам многа слоў гаварылася, а васьм тое галоўнае слова, каб людзі зразумелі — іншага шляху няма, гэта апошні шанец, або мы адгоцімся, або застанемся той вялікай краінай, за якой свет пойдзе, толькі цяпер сказана.

М. С. Гарбачоў. Спыненне для нас гібельнае. Гэтага нельга дапусціць ні пры якіх умовах.

Р. Я. Бакланав. Гэтай гібелі многія чакаюць. Але ж васьм людзі — за перабудову, але колькі яшчэ проста чакаюць, што з гэтага атрымаецца. Калі б у час вайны такая колькасць чакала, мы б не перамаглі. Усім трэба лепш раскацца. І тут, я думаю, у прэсе сёння патрэбен глыбокі, смелы аналіз таго, што адбываецца, эканамічнага, палітычнага боку, перспектывы. Такі аналіз, каб людзі, нарэшце, зразумелі ўсю вастрыню гістарычнай адказнасці.

Некалькі гадоў назад баяліся, што, калі паведаміць нейкі факт у друку, пахіснуцца асновы нашага ладу. Цяпер усе аб усім гавораць адкрыта і нічо-

га, асновы не пахіснуліся, а дыхаецца лепш, вальней. Хоць інерцыя яшчэ многа, прачытаюць, абмяркуюць, прызнаюць пастанову пытання правільнай і нічога на робяць. Або пачнуць рабіць так, што ўсё паступова тармозіцца.

Прамоўца адзначыў неабходнасць захавання помніку культуры і гісторыі, у прыватнасці ўзняў пытанне аб перадачы сядзібы Льва Талстога ў Яснай Палыне Акадэміі навук СССР, аб неабходнасці выхавання паважлівых адносін да памяці загінуўшых у гады Вялікай Айчыннай вайны савецкіх патрыотаў.

К. Ю. Лаўроў, старшыня праўлення Саюза тэатральных дзеячаў СССР, які выступіў з гэтым, расказаў аб першым годзе работы гэтай новай творчай арганізацыі, яе актыўным удзеле ў перабудове, духоўным аднаўленні жыцця савецкага тэатра. Зроблена пакуль што нямнога, ідзе пошук новага, пераадоленне памылак, і галоўным крытэрыем у гэтай рабоце становіцца ідэяна-мастацкая якасць твораў. Праводзяцца цікавыя сустрэчы творчай інтэлігенцыі. Вялікія намаганні ажыццяўляюцца з мэтай аказання дапамогі мясцовым тэатральным арганізацыям. Ні аб якой пампезнасці, бюракратычнай накіраванасці гэтых мерапрыемстваў тут не можа быць размовы.

Мне здаецца, заявіў прамоўца, цяпер у нашай справе самая вялікая небяспека — гэта мнагаслоўнасць. Менш трэба слоў і больш справы. Гэта датычыць і нас, і арганізу культуры на месцах. Часта на перыферыі па прывычцы паўтараюць сказанае зверху аб перабудове, а далей ніхто пальцам аб палец не ўдарыць. Становіцца ж многіх абласных і гарадскіх тэатраў застаецца цяжкім, запущаным.

У заключэнне К. Ю. Лаўроў расказаў аб творчых кантактах і супрацоўніцтве савецкіх тэатральных арганізацый са сваімі зарубажнымі партнёрамі.

Галоўны рэдактар газеты «Известия» І. Д. Лапцеў, зыходзячы з аналізу работы прэсы за мінулы год і думкі аўдыторыі чытачоў, адзначыў найбольш характэрныя з'явы грамадскага жыцця. Усё больш умацоўваецца і нарастае ўпэўненасць людзей, што курс выбраны правільны. Жыццё паказала, што дэмакратыя і публічнасць з'яўляюцца па-сапраўднаму рычагамі перабудовы, яе інструментамі і стымуламі. Імкненне да перамен не толькі не аслабла, але і ўзмацнілася. У той жа час стала праяўляцца некаторая нежаданне гаварыць аб нзых балачках.

1988-ы год павінен стаць перш за ўсё для сродкаў масавай інфармацыі, годам абароны ідэй і практыкі перабудовы. Асабліва цяжка прыйдзецца ў сувязі з пачатай гіганцкай работай па перабудове эканомікі. І тут не трэба мітусіцца, а спакойна і сур'ёзна, асэнсавана працаваць.

Гаворачы далей аб вжнзасці прапаганды пазітыўнага вопыту, І. Д. Лапцеў падкрэсліў, што тут трэба мець на ўвазе не проста расказ аб новай справе, аб новых машынах, а паказ таго, як усталяваюцца новыя адносіны, новыя формы арганізацыі працы, гэта значыць тэхналогія вопыту.

М. С. Гарбачоў. Вы добра пачалі без усякіх прыкрас паказаць у газетах, які новыя нараджаецца ў эмаганні, які праблемы вырашаюцца.

І. Д. Лапцеў. Першараднае значэнне набывае сёння праблема рэгулявання прававых адносін у эканоміцы, захаван-

ня Закона аб дзяржаўным прадпрыемстве.

Важна, як у гэтай сітуацыі ўтрымаць увагу людзей да прэсы, падтрымаць высокую духоўную напружанасць сённяшняга жыцця грамадства. Але пры гэтым складанасць перад намі стаіць велізарная. І гэта складанасць не ў тым, каб проста аб чымсьці пісаць або не пісаць: а ў тым, каб не падтрымліваць, а тым больш не сеяць ілюзій, не зрывацца на танны крык, на пагоню за чымсьці, так сказаць, «пікантным». Пошта чытачоў паказвае, што пытанні перабудовы эканомікі, пытанні арганізацыі вытворчасці, заробтнай платы, цэнаўтварэння, дэмакратызацыі, арганізацыі выбараў па-новаму — іменна такія вялікія пытанні сёння з'яўляюцца самымі цікавымі.

М. С. Гарбачоў. Калі яны праз дыскусію, праз барацьбу паказваюцца. Газета або часопіс — гэта грамадская справа. І калі будзе прысутнічаць у іх толькі адзін пункт погляду, не будзе абмену думкамі, то што з гэтага народзіцца? Так і будзе процістаяць клан супраць клана, група супраць групы? Трэба аб'ядноўвацца вакол народнага лёсу, народных боляў і радасцей.

І. Д. Лапцеў закрануў далей пытанні павышэння якасці журналісцкай работы, журналісцкага майстэрства. Падкрэсліў, што сёння гэтыя пытанні набылі асаблівае значэнне, палітычны характар. Бо той або іншы газетны матэрыял можа літаральна ўскалыхнуць мільёны людзей. У сувязі з гэтым неабходна сур'ёзна заняцца вывучэннем рэальнага ўздзеяння сродкаў масавай інфармацыі на чытачоў, гледачоў, слухачоў. Па-сапраўднаму неабходна прывесці ў дзеянне такія магутны рэзервы публічнасці, як мясцовыя сродкі масавай інфармацыі.

Прамоўца прыцягнуў увагу таксама да праблем удасканалення заканадаўства, прававога палажэння сродкаў масавай інфармацыі, забеспячэння іх матэрыяльнай базы.

Найпершая прадпасылка і важнейшы кампанент перабудовы, сказаў віцэ-прэзідэнт АН СССР П. М. Федасееў, — гэта тэарэтычная і палітычная распрацоўка насуперак праблем унутранай і знешняй палітыкі, якую правяла партыя за апошнія гады. Прынцыповае значэнне тут маюць падыходы новага мыслення. Гэта новы, свежы погляд на наша грамадства, на свет, на гісторыю з пункту погляду марксізму-ленінізму. Дакументы 70-годдзя Кастрычніка — яркае ўвасабленне новага мыслення. Гэта сапраўды новы погляд на ўсе сферы жыцця савецкага грамадства, сацыялістычных краін, развіваючыхся краін, свет капіталізму, на праблемы, якія стаяць перад светам. Склаліся ж пэўныя догмы, якія перашкаджалі і ў знешняй, і ва ўнутранай палітыцы, і тое, што красавіцкі Пленум ЦК, XXVII з'езд і наступныя дакументы партыі пакончылі з гэтымі догмамі, гэта мае велізарнае і міжнароднае, і ўнутрыпалітычнае значэнне.

Распаўсюджана была, напрыклад, догма, што мірнае суіснаванне з'яўляецца формай класавай барацьбы, што яно садазейнічае развіццё класавай барацьбы ў капіталістычных краінах. І калі мы гаварылі аб міры, аб мірным суіснаванні, не вельмі нам верылі. Які ж гэта, маўляў, мір, якое мірнае суіснаванне, калі яно дапамагае класавай барацьбе ў нашых краінах.

Вядома, адсутнасць гэтага палажэння ў дакументах XXVII

з'езда КПСС, у Праграме партыі, можна сказаць, развязаў рукі ў знешняй палітыцы і паставіла ўсё на правільныя рэйкі. Мірнае суіснаванне — гэта сфера міждзяржаўных адносін і прадугледжвае неумяшанне ва ўнутраныя справы. І сапраўды, мы за мір, супрацоўніцтва, узамеадзеянне паміж дзяржавамі, а пытанні класавай барацьбы — гэта ўнутраная справа кожнай краіны.

Або другая догма. Што ў нас пры сацыялізме вытворчыя адносіны поўнаасцю адпавядаюць развіццю прадукцыйных сіл. Ну, і мы паўтаралі гэту формулу даволі доўга, не вельмі ўдумваючыся, што, вядома, на нейкай стадыі яны адпавядаюць, і поўнаасцю адпавядаюць, а потым яны прыходзяць у супярэчнасць. Але ў грамадзтваў не хапала ні духу, ні рашучасці зрабіць паслядоўныя вывады. І толькі красавіцкі Пленум ЦК, XXVII з'езд партыі зламалі і гэту догму.

Грамадзтваў працуюць на ўсіх паверхах перабудовы: у галіне эканомікі, сацыяльных адносін, культуры, свядомасці. І хачу падкрэсліць, што ў цэнтры ў нас стаіць чалавек, праблема гуманізму. Правільнае разуменне гэтых праблем, асвятленне іх у сродках масавай інфармацыі мае надзвычайнае значэнне.

Нас, вучоных, правільна крытыкуюць за марудлівасць, за адставанне. Асабліва ў распрацоўцы канкрэтных падыходаў і стратэгічных ліній. Агульных палажэнняў адносна эканамічнай рэформы, развіцця дэмакратыі ў нас напісана даволі многа. Падыходаў жа да ажыццяўлення гэтых асноўных рычагоў перабудовы пакуль што яшчэ недастаткова. І стратэгічныя складаныя пытанні эканамічнай рэформы пакуль таксама яшчэ недастаткова распрацоўваюцца. Мы гэта ўсведамляем.

Так, дынамізм больш за ўсё патрэбен навуцы і асабліва грамадскай навуцы. Застойнасць з'яў і кансерватызм ў нас дастаткова. Кадры марудна перабудоўваюцца, а некаторыя лічаць, што ім наогул не трэба перабудоўвацца, яны і так добра дзейнічаюць. Таму я яшчэ раз хачу ў заключэнне падкрэсліць, што нам патрабуецца больш дынамізму.

Самая вялікая цяжкасць, з якой мы сутыкнуліся, сказаў галоўны рэдактар газеты «Советская Россия» В. В. Чыкін, — гэта даволі настойлівае патрабаванне чытача: менш размоў аб перабудове, а больш канкрэтных матэрыялаў аб яе выніках: дайце канкрэтыя вынікі за два гады, пакажыце лепшы вопыт і г. д. Гэта самая складаная і цяжкая задача, якая, напэўна, узнікае перад кожным калектывам рэдакцыі. Тут некалькі праблем.

Першая. Ну, не так ужо мы пакуль што багатыя на адрасы. Трэба ўлічыць, што цяпер не месцах — у арганізацыях, ды і проста людзі — вельмі стрымана адносіцца зараз да таго, каб вывучалі іх вопыт, абагульнялі, ставілі якія-небудзь ім плюсы. Гэта час і самакрытыкі, гэта час моцных лачынанняў. Ніхто яшчэ не спышаецца залічыць сабе ў перамогу той ці іншы вынік. Але патрэбнасць у гэтым вопыце, патрэбнасць у нейкіх рэальных выніках велізарная.

І яшчэ. Я думаю, што ў нас, журналістаў, яшчэ не вельмі адточана зоркасць, мы многага не ўмеем заўважаць, не ўмеем адрозніваць, вычляняць з жыцця. І адсюль бываюць павярхоўныя ацэнкі і погляды.

Цяпер ідуць справядачы аб перабудове на пленумах і сходах. Мы многа друкуем матэрыялаў аб гэтым, але адрасоў

вопыту мы там таксама знайшлі нямнога. Наогул самі справядачы і пленумы праходзяць вельмі цікава, многа незвычайных форм, многа вастрыняў, абвостраная ўвага да выступленняў. У нас быў матэрыял з Яраслаўля...

М. С. Гарбачоў. Матэрыял добры, цікавы атрымаўся. Наогул па асвятленню справядачы у вас многа цікавага было, асабліва калі праз дыялог, сутыкненне думак — гэта цікава і павучальна.

В. В. Чыкін. Яшчэ я хачу сказаць васьм аб чым. Вядома, адносна моманту вопыту з'яўляецца раскрыццё перабудовы ў маштабе асобы. Мы паспрабавалі даць серыю нарысаў аб прарабах перабудовы. Прайшло ўжо дзесяці тры-чатыры, але, прызнаюцца, не хапае сіл. Мы спрабавалі звярнуцца да пісьменнікаў. Ёсць у нас некалькі таварышаў, якія з газетай дружаць. Гэта Іван Васільеў, Уладзімір Сітнікаў, але паслаць у камандзіроўку на фронт перабудовы кагосьці з Масквы, як гэта бывала ў 40-х гадах, вельмі цяжка.

М. С. Гарбачоў. Выраз ад камандна-адміністрацыйных метадаў — «паслаць». А васьм папрасіць. Такіх людзей мы ў Маскве знайсці можам, гэта вы дарэмна.

В. В. Чыкін. Гэта будзе вялікім шчасцем, але пакуль васьм усё-такі больш цікавасці ў людзей да таго, каб надрукаваць тое, што 15 або 20 гадоў назад не надрукавалася.

Цяпер, калі мы гаворым аб канкрэтных з'явах сённяшняга дня, ёсць вялікая патрэбнасць усё-такі ўвязаць гэта з усёй нашай канцэпцыяй сацыялізму. У нас нарадзілася цудоўная, памойму, вельмі гібкая, дакладная формула «больш сацыялізму». Але больш — гэта значыць нарошчванне. Любая цяперашняя з'ява звязана з нашымі каранямі, калектывны падрад, кааператывны рух, гаспадарчы разлік і г. д. — гэта ўсё вынікае з сутнасці сацыялізму, і няма чаго нам цяпер разрываць гэту гісторыю сацыялістычнага руху. Умела паказваючы, што было наносным, што было застойным, што было тармозячым, у той жа час бачыць тое роднае наша сацыялістычнае, не чым стаіць чалавек, што з'яўляецца часткай яго жыцця. Каб не было ідэйнай бязроднасці.

Не сакрат, наш ідэйны працэнтнік спрабуе навязаць нам думку, што не на сацыялістычным шляху, а на аднаўленні фігуры прыватнага ўласніка, капіталіста мы можам вырашыць свае праблемы.

На мяне, на ўсіх нас зрабіў вялікае ўражанне велізарны гістарычны аптымізм даклада аб 70-годдзі Кастрычніка. Гэта добрая база, нам трэба «крыху супакоіцца ў гістарычных пошуках і заняцца штодзённымі справамі. На жаль, на мой погляд, у друку цяпер не заўсёды матэрыялы вытрыманы ў гэтым духу. Ёсць нейкая мітуслівасць, асабліва вакол гісторыі. Я маю на ўвазе такую мітуслівасць, якая стварае, памойму, цэньвяны моманты ў душах людзей. Вось учора быў апублікаваны дакумент — рашэнне Палітбюро аб перайменаванні Набарэжных Чаўноў, Чаромушак. Вельмі строга, уважаны дакумент. Мы ведаем, што людзі хочучы аб гэтым гаварыць, падумаць, асэнсавачы. У «Известиях» я прачытаў вельмі невялікі, але вельмі сімпатычны матэрыял, які датычыць вялікіх палітычных бакоў жыцця, але далікатна, разумна. Але потым у іншай газеце ўбачыў выступленне зусім іншага роду.

Голас. У газеце «Московская правда».

В. В. Чыкін. Тут такія фразы, якія наогул гучаць, прабачце, па-кашчунску.

М. С. Гарбачоў. Тут праяўляецца нейкая ахвота да сенсацыі. Хіба гэта павінна быць уласціва нашай прэсе? Давайце пісаць сур'езна аб самых цяжкіх рэчах — і сённяшніх, і ўчарашніх, але адказна, навукова, каб па-сапраўднаму распрацоўваць самыя цяжкія матэрыялы. Калі дапусцілі памылкі, трэба іх выпраўляць. Нават самыя сур'езныя. Што ж, у нас не хопіць на гэта мужнасці? Задумаць такую рэвалюцыйную справу — краіну з застою вывесці, і не хопіць у нас мужнасці гэтыя праблемы абмеркаваць так, каб быць аднадушнымі ў сваіх рашэннях і кроках?

Я за тое, каб у нас перамагалі прынцыпы сацыялізму, дэмакратыі, публічнасці, крытыкі. Каб была сумленнасць, адкрытасць. І ўсё, вядома, у інтарэсах народа, а не дзеля якой-небудзь таннай сенсацыі.

Мы падверглі мужнаму аналізу нашы пралікі. Калі быў яшчэ такі аналіз пасля Леніна? Усебаковы аналіз, уважаны. Я думаю, вы разумееце, што мы маглі б многія вострыя факты знайсці, каб праілюстраваць свае вельмі сур'езныя вывады і палажэнні. Па любому пытанню. Але хіба цяпер справа толькі ў фактах, каб абвастраць страсці? Я пераканан, што гэта не наш з вамі шлях. Нам трэба будаваць, абнаўляць сацыялізм. Рухаць наша грамадства, апіраючыся і выкарыстоўваючы ўсе сокі, што нам даюць карані, якія глыбока ідуць у нашу гісторыю, і ўжо тым больш у гісторыю сацыялістычную, адскакуючы ўсё негатывнае, што ідзе з 30—40-х гадоў і з апошняга застойнага перыяду.

Нам трэба ісці наперад і глядзець наперад. А размова па душах для таго і вядзецца, каб яна ў душу лягла. Таму ніякага адкату, ніякага адступлення, наадварот — наперад і наперад!

У сваім выступленні старшыня праўлення Агенцтва друку «Навіны» В. М. Фалін сказаў:

Час, у якім мы ўжо знаходзімся, вызначаецца, мне здаецца, адной, у ліку іншых, своеасабліва: рост духоўных патрэбнасцей усіх народаў і павышэнне духоўнага фактару ў жыцці кожнага народа, кожнай дзяржавы.

Усе памылкі, якія мы ў гісторыі зрабілі, павінны застацца ў мінулым. У нас няма права на паўтарэнне памылак, на тое, каб рабіць новыя памылкі і калісьці, праз 10—15 гадоў, зноў сябе папраўляць.

Мы, так сказаць, крэдыт довер'я вычарпалі або блізкія да таго, каб вычарпаць. І мы можам сёння пісаць толькі праўду, усю праўду. А калі не ў стане сказаць сёння праўду, лепш неоглу не гаварыць нейкі час, пакуль мы не зможам гэтага сказаць пазней, але сказаць так, як трэба. Але, гаворачы аб гісторыі, мы часта ў апошні час захапляемся тым, што б'ём сябе ў грудзі. І гаворачы аб гісторыі, разумеем толькі гісторыю Савецкай дзяржавы і Расіі. А гісторыя не намі аднымі вычарпаецца, і многае з таго, што ў нашай гісторыі было, ёсць вытворнае, водсвет ад падзей, якія адбываліся за рамкамі нашай краіны, якія былі вынікам нашых адносін з іншымі краінамі, якія працываліся звонку ў нашу рэчаіснасць.

Сёння, сказаў далей В. М. Фалін, калі вельмі ўважліва сачыць за водгукамі на Захадзе на перабудову, на вынікі візіту ў Вашынгтон і на тое, што чакаецца пасля Вашынгтона, няцяжка выявіць, што там пачынаюць рабіць акцэнты зусім не на тыя моманты, якія прысутнічалі і ў мінулым і ў пазамінулым годзе. Ужо няма захаплення ў сувязі з абнаўленнем, дэмакратызацыяй, публічнасцю. Наадварот.

М. С. Гарбачоў. І галоўнае, спрабуюць пасеяць няўпэўненасць у нашым народзе. Усё, што на рускай і на іншых мовах народаў ідзе на нашу краіну, накіравана на тое, каб пасеяць сумненні ў тым, што мы ажыццявілі перабудову.

В. М. Фалін. Гэта адзін бок справы. А другі — падтрымка, падкінуць новы матэрыял, гаручае ў недавер'е, якое там існавала. У гэтай сувязі хачу сказаць, што намер гэты вельмі сур'езны. Пасля першай сусветнай вайны амерыканцы занялі такую варожую пазіцыю супраць нас таму, што амерыканскі салдат, які вярнуўся пасля фронту, паўстаў супраць уласнай сістэмы. Амерыканскі рабочы пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі запатрабаваў сацыяльных правоў. Пасля другой сусветнай вайны адбыўся паварот у адносінах да Савецкага Саюза не толькі таму, што амерыканцы не хацелі дзяліць з намі плоды перамогі. Адміністрацыя ЗША баялася, што пачуцці дружбы ў адносінах да Савецкага Саюза зробіць уплыў на ўнутраную і знешнюю палітыку гэтай дзяржавы.

Гэта прызнаваў Сульцбергер у 1946 годзе, гэта прызнаюць салідныя вучоныя ў сваіх працах і гэта — сапраўдны і рэальны факт. Ёсць дакумент амерыканскай разведкі, дзе рэкамендавалася выйсці ў 1943 годзе з кааліцыі з Савецкім Саюзам, аб'яднацца з фашысцкай Германіяй у той перыяд для вядзення сумеснай барацьбы супраць Савецкага Саюза. Гэта жнівень 1943 года, адразу пасля Курскай дугі. Таму калі глядзець уважліва на тое, што адбываецца ў Злучаных Штатах, мы павінны да гэтага павароту ў настроях аднесціся як да індикатара вельмі сур'езных, наспяваючых пераменаў і быць да гэтага гатовымі.

Спыніўшыся затым на рэзервах савецкай прэсы ў справе перабудовы, публічнасці, дэмакратызацыі, прамоўца адзначыў, што многае можна зрабіць шляхам мэтазгодных, мэтанакіраваных і сістэматычных акцый. Трэба дэбітаваць адзінку паміж тым, што публікуецца ў друку, і тымі вынікамі, якія такая публікацыя выкліча. Аднак так бывае не заўсёды. Часам ускрываецца ў газеце абуральны факт, чытач чакае рэакцыі, а яе няма. Паўстае пытанне, навошта ж бударажыць людзей? Атрымліваецца, што ўся публічнасць зводзіцца толькі да права гаварыць аб чымсьці, аб чым нельга было гаварыць, а вынікі крытыкі аказваюцца за бортам. Прамоўца звярнуў увагу на тое, што цяпер ужо ўзнікаюць новыя тармажныя механізмы, якія стварыліся ў працэсе перабудовы.

Затым выступіў галоўны рэдактар газеты «Правда» В. Р. Афанасьеў. Ён адзначыў: Наш друк, не ў апошняю чаргу і «Правда», добра папрацаваў на першым этапе перабудовы, калі патрэбна было правесці, так сказаць, інвентарызацыю таго, што ў нас ёсць, дзе мы стаім, якія праблемы ў нас, якія промахі, памылкі, недахопы, куды нам далей ісці. Прычым вельмі здорава ўсе мы навучыліся крытыкаваць. Але потым паразважаўшы, прыняўшы пад увагу і рашэнні XXVII з'езда партыі, і выказванні Міхаіла Сяргеявіча Гарбачова, нельга было не прысці да вываду, што адной толькі крытыкай перабудову не ажыццявіш. І вось тут мы сутыкнуліся з самым цяжкім. Тут, прама скажам, «Правда» дзе-нідзе здала, нейкі перыяд была ў некаторым замяшанні, за што нас на адной з буйных нарад справядліва крытыкавалі. Мы зрабілі з гэтага вывады, прынялі рад экстранных і перспектывных мер.

Мы лічым, што самае галоўнае цяпер для друку на другім этапе перабудовы — гэта по-

шук, пашырэнне і падтрымка перадавога вопыту перабудовы ў самых розных яго аспектах: і ў чалавечым, і ў тэхналагічным, і сацыяльна-псіхалагічным. Тут нам трэба цясней падтрымліваць сувязь з партыйнымі органамі, з аддзеламі, кіраўніцтвам Цэнтральнага Камітэта партыі з тым, каб нам атрымліваць і адрасы, і імёны, і рознага роду парады і пажаданні.

Далей. Дрэнна мы шукаем гэты вопыт, дрэнна. А дзе-нідзе нават не ўмеем шукаць. Чаму? Таму што мы, журналісты, недастаткова падрыхтаваны да работы ў новых умовах, да вырашэння новых сучасных праблем. Вазьміце таварна-грашовыя адносіны. Мы імі не займаліся. Навука толкам не займалася. Вазьміце кааператыўны рух, індывідуальна-працоўную дзейнасць — зноў жа мы гэтым не займаліся. Вазьміце чалавечыя, сацыяльна-псіхалагічныя аспекты нашага жыцця — таксама гэтай справай не займаліся. Таму мы пачалі перавучацца. Мы сталі больш прыцягваць вучоных, людзей кампетэнтных, дасведчаных, але, на жаль, і навука нам пакуль усё ж дрэнны памочнік. Патрэбен, напрыклад, артыкул зладзённы, цікавы, сучасны. Абыдзеш інстытуты, абзвоніш усіх акадэмікаў і кандыдатаў у акадэмікі, а патрэбнага артыкула не знаходзіш. Іншы раз прыходзіцца рабіць, магчыма, недастаткова кваліфікавана, за што нас і крытыкуюць. Таму і нам трэба вучыцца авалодваць новымі праблемамі, відаць, трэба падцягнуць і нашы грамадскія навукі самым сур'езным чынам.

В. Р. Афанасьеў падкрэсліў, што ў апошні час аднаўляюцца механізмы тармажэння крытыкі ў друку. Гэта і адпіскі, і неадпаведнасць прынятых мер па крытычных выступленнях. Гэта і перасаджванне з аднаго крэсла ў другое. І, бадай, самы распаўсюджаны метады — знаходзіць у крытычным матэрыяле маленькую недакладнасць, другую недакладнасць, невялікую, і хоць у прынцыпе артыкул правільны, пачынаць абвясціць увесь матэрыял. На жаль, не заўсёды мы сустракаем на месцах падтрымку партыйных органаў.

Пытанне аб «белых плямах» у нашай гісторыі, сказаў далей галоўны рэдактар «Правды», было з усёй прамай пастаўлена ў дакладзе, прысвечаным 70-годдзю Вялікага Кастрычніка. У ім было заяўлена, што нам трэба ліквідаваць гэтыя «белыя плямы». Далей В. Р. Афанасьеў сказаў, што некаторыя аўтары, якія бяруцца за гэты тэма, не маюць ні належных ведаў, ні пачуцця адказнасці. А размова ідзе аб гісторыі вялікай краіны і партыі. І тут неабходны патрабавальнасць, уважанасць і дакладнасць. Прамоўца выказаў у гэтай сувязі свае крытычныя заўвагі па п'есе М. Шатрова «Далей... Далей... Далей!»

В. Р. Афанасьеў заклікаў калег-журналістаў не адступаць ад партыйных прынцыпаў, строга кіравацца імі ў палітыцы, якую выпрацавалі Цэнтральны Камітэт КПСС, XXVII з'езд партыі, наступныя Пленумы ЦК.

Аб імкненні Саюза кінематографістаў СССР ствараць у сваёй рабоце атмасферу абсалютнай публічнасці, адкрытага, таварыскага дыялога гаварыў першы сакратар праўлення саюза Э. Г. Клімаў. У гэтым, падкрэсліў ён, — важнейшы сродок кансалідацыі ўсіх нашых сіл. Нам трэба вучыцца, высяцяць адносіны, спрачацца і слухаць адзін аднаго. З гэтай мэтай у нашым саюзе створан навуковы цэнтр, у якім, у прыватнасці, прадстаўлены сацыялагі. На аснове анкетавання літаральна ўсіх членаў саюза праводзіцца адпаведны аналіз, які

дапамагае карэктываваць нашу дзейнасць.

Закрануўшы тэму «Рэформа і кінематограф», прамоўца адзначыў, што яна праходзіць няпроста. Цяпер стала наможа лепш відаць тое, што калісьці хавалася «пад вадой». А з-за таго, што рэформа пачала даволі адчувальна закранаць інтарэсы канкрэтных людзей, пачалі ўзнікаць з'явы, аб існаванні якіх раней мы і не падзравалі. Гэта характэрна для працэсу перабудовы ва ўсёй краіне, ва ўсіх сферах.

Добра гэта ці дрэнна? Лепш ведаць тое, што ўзнілася з дна, чым не ведаць. Ці ёсць у кінематографіі праціўнікі перабудовы? Ёсць, і яны адкрыта заклікаюць вярнуцца да тых часоў, калі з пэўнага цэнтра пэўным людзям назначалася, які фільм ставіць. Яны хочуць, каб, як раней, захавалася чарга на пастаноўку карціны, каб кожны па чарзе ставіў свой фільм. За дзяржаўныя грошы, натуральна. Але ці ж тая гэта справа — творчасць, — калі кожны павінен працаваць, захоўваючы прынцып чарговасці? Наша рэформа мае на ўвазе творчае спаборніцтва. Толькі цікавая, праблемная, праўдзівая задума, забяспечаная талентам стваральнікаў, мае права на пастаноўку. Цяпер, як магчыма, ніколі раней, праявілася масавае зацікаўленасць жыццём і працаваць інакш.

Прамоўца далей закрануў пытанне аб аўтарскім праве на кінафільм. Яго становіць вырашэнне, лічыць ён, не дазволіць «рэзаць» нашы фільмы на 45—60 мінут, як гэта зрабілі, напрыклад, з кінастужкай «Агонія» ў Францыі і ЗША, з якой выдалілі ўсе палітычныя сцэны.

Э. Г. Клімаў назваў лішняй, тармажчай інстанцыяй Дзяржакіно рэспублік. Ёсць прапанова, адзначыў ён, якая ідэальна ўпісваецца ў нашу рэформу, — стварэнне гаспадарча-разліковых вытворчых аб'яднанняў. На такое вырашэнне праблемы, удакладніў прамоўца, ідуць буйныя рэспублікі. Другія ж — за зліццём з мясцовымі міністэрствамі культуры, за стварэннем такіх арганізацый, камітэтаў, дзе былі б і кіно, і Дзяржкамвыд, і Мінікульт. На мой погляд, патрэбна адзіная галіна, якая адказвала б за ўвесь кінематограф.

Прамоўца прыцягнуў таксама ўвагу прысутных да праблемы арганізацыі музея Р. Кармэна, дзе былі б сабраны работы, дакументы фронтавых аператараў. Мы лічым, сказаў ён, што адкрываць такія музеі трэба. Масавец жа лічыць, што не трэба. І многія публікацыі ў цэнтральных газетах, выступленні «Пражэктара перабудовы» не прымаюцца ім пад увагу.

Такія сустрэчы ў ЦК сталі добрым урокам адкрытасці, довер'я і адказнасці, сказаў старшыня Дзяржкамвыда СССР М. Ф. Нянашаў. Яны аказваюць велізарнае ўздзеянне на характар і змест нашай работы. Нядаўна я вычытаў у адным з выданняў наступнае: для таго, каб у грамадстве магчымы былі перамены, неабходны дзве абавязковыя ўмовы. Першая: вялікія мэты. Другая: вялікія супраціўленні.

Мы, сапраўды, маем вялікія мэты — і сацыяльныя, і грамадскія. Мэты рэвалюцыйныя! З другога боку, мы маем і супраціўленне. Недацэннаваць гэтага мы не маем права. Гавару аб гэтым таму, што зыходжу з праблем, якімі жывуць цяпер выдаўцы. Мы разумеем, што больш за ўсё шкоды выдавецкай справе прынесла бяздумнае паслушэнства, калі ўсё было арганізавана на аснове надзвычай жорсткага цэнтралізму: вось гэта выдаваць, а гэта — не трэба. Цяпер мы імкнемся да таго, каб распаўсюдзіць дэмакратычны выдавецкі

працэс. Ён у нас абстаўлен такімі велізарнымі бар'ерамі, рэцэнзіямі, водзывамі, што новаму аўтару са свежымі ідэямі, якія не ўкладваюцца ў ранейшыя трафарэты, апублікавацца даволі няпроста. А таму кігадумка, кігавалемяка, кігавдыялог — усё яшчэ рэдкасць. Атрымаўшы падтрымку ў ЦК партыі, пайшлі на радыкальныя меры. Прынялі, напрыклад, такое рашэнне: кожны аўтар мае права на поўную самастойнасць, на сваё трактаванне той або іншай з'явы. Выдавецтва ў праёмове кнігі можа сказаць, што яго не падзяляе ў чымсьці пазіцыю аўтара, але лічыць неабходным апублікаваць яе для таго, каб чытач сам ацаніў вартасць працы.

Спыніўшыся далей на тэматычных планах выдавецтваў, прамоўца прызнаў, што тут ніякіх змен няма. Многія манатграфіі, адзначыў ён, напісаны два-тры гады назад, і новых думак яны не нясуць. Справа ў тым, што ў выдавецтвах куды лягчы працаваць па даручэнню. Перабудову ў выдавецкім працэсе многія разумеюць так: былі, маўляў, няправільныя каманды, а вось цяпер — перабудова, і, значыць, паступаць іншыя, больш разумныя каманды. Якую кнігу выдаваць, якую не выдаваць — гэта павінна вырашаць толькі выдавецтва. Нам трэба займацца стратэгіяй выдавецкай палітыкі, вялікай ідэалогіяй, а не прыватнай, дробнай, адміністрацыйнай.

Прамоўца закрануў праблемы, звязаныя з умацаваннем матэрыяльна-тэхнічнай базы галіны, адзначыў, што недахват паперы часта ставіць у тупік тых рэдактараў, на чые выданні рэзка павысіўся попыт. Ім бы радавацца, а яны бядуць: дзе ўзяць паперу на павялічаны тыраж, заўважыў ён.

Хачу падкрэсліць таксама, што наша паліграфія — ледзь ці не самая адсталая галіна. Тут ужо нам адступаць далей няма куды. Тым не менш прынятыя рашэнні аб яе развіцці не выконваюцца. Палец аб палец не ўдарылі ні ў міністэрствах машынабудавання, ні ў будаўнічых міністэрствах, ні ў Мініспянерпроме. Хіба мы не хочам выпускаць у дастатковай колькасці, скажам, гістарычную літаратуру? У яе выданні быў перыяд, калі мы пазбаўлялі людзей магчымасці ў поўным аб'ёме зразумець ацэнку грамадска-палітычную думку расійскай. Цяпер ёсць цэлая праграма выдання такой літаратуры, мы пачалі яе ажыццяўляць. Але ж нашы магчымасці настолькі абмежаваныя, што выпуск кнігі дадатковым дзесяцітысячным тыражом — праблема часта цяжка вырашальная. Давалі з 50 тысяч да 200 тысяч экзэмпляраў падпіску на Салаўёва і Ключоўскага. Попыт жа, вядома, нязмерна большы. А задаволіць яго не можам. Сіл няма.

Мы маем патрэбу ў вельмі сур'езнай дапамозе. Бо справа гэта надзвычай важная і патрэбная. Наша паліграфічнае машынабудаванне ў бліжэйшыя пяць-сем гадоў нічога якаснага нам не зможа даць, трэба, нарэшце, вырашыць і праблему паперы.

Першы сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў СССР У. В. Карпаў адзначыў узростаючы аўтарэтэт пісьменніцкага слова. Усе часопісы, сказаў ён, павялічылі тыраж, «Новый мир», напрыклад, больш чым у два разы, «Дружба народаў» — у пяць, «Літаратурная газета» прыбавіла да сваёй пастаяннай чытацкай аўдыторыі яшчэ 700 тысяч падпісчыкаў. І павялічыўся тыраж, вядома, не толькі з-за абцяжнення апублікаваць у будучым годзе нейкія сенсацыйныя і «смажаныя» рэчы. Можа, і гэта — не адмаўляю — зрабіла ўплыў на нейкую частку чытачоў.

(Працяг на стар. 6—7).

ДЭМАКРАТЫЗАЦЫЯ — СУТНАСЦЬ ПЕРАБУДОВЫ, СУТНАСЦЬ САЦЫЯЛІЗМУ

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 1—5).

Голас. Невялікую частку, ды ўсе 90 працэнтаў. [Смех у залі].

У. В. Карпаў. Можна і так. Многія чытачы пытаюцца, ці высокі ў іх мастацкі ўзровень. Так, «Дзеці Арбата» — гэта патрэбна, гэта гарача і цікава. «Белыя адзенні» — таксама. А як быць з мастацкім узроўнем? Можна, гэта таксама нейкія вехі часу? Чытачы і папярэджаюць: глядзіце, як бы не нарадзілася новая кан'юнктура, як бы не атрымалася так: сказаў два словы аб рэпрэсіях, аб рознага роду негатывіных рэчах — і прыляпіў яшчэ 300 старонак шэраці да гэтай справы.

Цяпер некалькі слоў аб гаспадарчым разліку. Ён у нас для ўсіх, я так разумею. Ну а чаму Саюзу пісьменнікаў тады нельга жыць на гаспадарчым разліку? Мы даўно на гаспадарчым разліку.

М. С. Гарбачоў. Пры гаспадарчым разліку ёсць яшчэ і падатковая палітыка.

У. В. Карпаў заклікаў кіраўнікоў газет часцей прыцягваць да супрацоўніцтва маладых пісьменнікаў, накіроўваць іх у камандзіроўкі. У заключэнне прамоўца адзначыў неабходнасць аператыўнага вырашэння праблемы недахвату паперы.

М. С. Гарбачоў. Будзем звяртаць нашу сустрэчу. Рыхтуючыся да яе, я запатрабаваў статыстычную даведку за 1985—1987 гг. Што адбывалася і адбываецца ў нас з эканомікай, з сацыяльнай сферай за гэтыя гады? Данія тут вельмі красамоўныя. Рост прадукцыйнасці працы, напрыклад, нас заўсёды трывожыць. Але вось за апошнія тры гады тэмпы прыросту прадукцыйнасці працы перавысілі сярэднегадавы паказчык адзінаццатай пяцігодкі ў прамысловасці — у 1,3 раза, у будаўніцтве — у 1,6, у сельскай гаспадарцы — у 2,8, на чыгуначным транспарце — у 3,6 раза. Калі ў 1981—1984 гадах за кошт росту прадукцыйнасці грамадскай працы забяспечвалася 86 працэнтаў нацыянальнага даходу, у 1985—1986 гадах — 95, то ў 1987 годзе — 100 працэнтаў. У прамысловасці гэта дасягнута нават пры скарачэнні колькасці працоўных.

Вельмі важна, што і ў тэмпах прыросту аплаты працы і прадукцыйнасці грамадскай працы сітуацыя змянілася да лепшага. З гэтым у нас заўсёды было асабліва дрэнна. Глядзіце, што было ў 1981—1984 гадах. Гэта якраз самыя трывожныя гады. Прырост заробатнай платы працоўных, занятых у матэрыяльнай вытворчасці, абганяў прырост прадукцыйнасці працы на 17 працэнтаў. Гэта значыць грошы плацілі, але не было аддачы.

Цяпер рост заробатнай платы жыццяўляецца ў меру павышэння прадукцыйнасці працы. Эканамічны механізм запрацаваў. Нават яшчэ толькі на пэўных да рэфармы, таварышы. Гэта — першае.

Другое. Не менш важна, што якасныя змены адбываюцца і ў сферы навукова-тэхнічнага прагрэсу. Прычым упор тут робіцца на першасным машынабудаванні — станкабудаванні, электратэхніцы, прыборабудаванні і на тых галінах, якія павінны забяспечыць вырашэнне навукова-тэхнічных праблем, развіццё харчовай і лёгкай прамысловасці, сацыяльнай сферы.

У 1987 годзе ў параўнанні з 1985 годам абнаўленне прадукцый ў гэтых галінах ішло ў 2,9 раза хутчэй. Павінен прызначаць, што мы самі нават некалькі здзівіліся, пабываўшы нядаўна

на выстаўцы машынабудавання. Адбыўся прыметны зрух. А мы, уласна, яшчэ не ўсе рашэнні прынялі і толькі другі год працуем над праграмай мадэрнізацыі нашага машынабудавання.

Аб чым гаворыцца выстаўка? Пайшла прадукцыя на сусветным узроўні, а то і перавышаючая яго. Прычым калі 15—20 працэнтаў — гэта ўзоры, якія толькі што прайшлі выпрабаванні, то астатнія — ужо вырабляюцца серыйна. Пачалі працаваць нашы людзі — і вучоныя, і тэхнікі, і рабочыя — і ўсё пайшло!

Вы ведаеце, што ў мінулым так адносіліся да айчынных машынабудавання, што яно аказалася проста закінутым. Нафтавы бум дазваляў мець валюту. І мы бяздумна закуплялі абсталяванне, вырашаючы вытворчыя задачы. Закуплялі часткі, не развіваючы ў належнай меры ні айчыннае машынабудаванне, ні навуку. Гэта «імпартная чума», як правільна назваў яе акадэмік А. П. Аляксандраў, па сутнасці, гасіла працэс навукова-тэхнічнага развіцця.

І ўсё гэта адбывалася ў нашай велізарнай краіне, якая наогул не можа дапусціць тэхнічнай залежнасці ад каго-небудзь. Мы аказаліся літаральна загнанымі ў кут. Неабходны былі складаны паварот. І толькі цяпер рушылі наперад: вылічальна тэхніка пайшла, канкуруючыя калектывы вучоных пачалі працаваць, ушчыльную падышлі да стварэння, напрыклад, ЭВМ, здольных рабіць мільярд аперацый у секунду. За імі ў бліжэйшыя гады паявіцца машыны з хуткадзейным 10 мільярдаў аперацый у секунду, на падыходзе супер-ЭВМ з 30, 50 і нават больш як 100 мільярдаў аперацый у секунду. А задачы і далей растуць. Разумеюце, які патэнцыял у нашым грамадстве закладзены? Паскарэнне пачалося.

Выстаўка сапраўды яго адлюстравала. Паўмільёна чалавек ужо яе наведвалі. Гэта, так сказаць, невялікі каментарый да яе.

Працягваюцца прыкладна з 1983 года прагрэсіўныя змяненні і ў сельскай гаспадарцы. Тэндэнцыя гэта з'яўляецца ўстойлівай. У жывёлагадоўлі ўсе гады прадукцыйнасць расце, і цяпер адзначаецца рост па ўсіх відах прадукцыі. Спадчына ад застойных гадоў дасталася нам складаная. І таму мы проста абавязаны разгортаць перабудову на аснове навукова-тэхнічнага прагрэсу і ўзмацнення асаблівых зацікаўленасці, дэмакратызацыі грамадскіх і эканамічных працэсаў. Такі наш шлях.

Нам няма куды адступаць. Мы паглядзелі, як расце нацыянальны даход па галінах народнай гаспадаркі. 3-за чаго недабярэм нацыянальны даход? У выніку знешняга гандлю, паколькі неспрыяльная сітуацыя з нафтай. Недабярэм у сувязі з так званымі «стратамі» ад продажу гарэльні. Але, ведаеце, на кан'юнктуры нельга будаваць даўгачасную сацыяльную і эканамічную палітыку, як мы гэта рабілі да апошняга часу. Таму павароты, якія мы цяпер ажыццяўляем, вельмі патрэбны і абгрунтаваны. Маецца на ўвазе, што мы аграрнаму сектару адчынім усе, так сказаць, дзверы. Ужо прынялі, па сутнасці справы, рашэнні, якія здымаюць усе перашкоды, усё, у што ўпіраецца яго развіццё. Цяпер справа ў псіхалогіі кіраўнікоў. Народ жа гатоў да ініцыятывы, гатоў да адказнасці, гатоў узяць на сябе і рызыку, з якой звязана вядзенне сельскай гаспадаркі, таму што ён верыць у свае

сілы. І ўжо даказаў гэта паўсюдна.

Мы цяпер даём калгасам і саўгасам шырокія магчымасці і з пункту погляду самастойнасці, і з пункту погляду эканамічных прадпасылак, і з пункту погляду тэхнікі. Думаю, што мы даб'ёмся ўстойлівасці ў аграрным сектары. І асабліва, вядома, у земляробстве.

Глядзіце, якія цікавыя працэсы ідуць у іншых галінах. Мы нямаюць зрабілі для таго, каб узмацніць сацыяльную накіраванасць усёй нашай народнай гаспадаркі. Што гэта дае? Пакуль яшчэ ідзе паварот, але ўжо ў 1987 годзе тэмпы прыросту капітальных укладанняў на гэтыя мэты, на стварэнне матэрыяльнай базы сацыяльнай сферы былі вышэйшыя ў 3 разы, чым у народнай гаспадарцы ў цэлым. І што мы маем у выніку? Возьмем 1985—1987 гады. За гэтыя тры гады сярэднегадавы ўвод жылля ўзрос на 9 працэнтаў, школ — на 28 працэнтаў, прафтэхвучылішчаў — на 4 працэнта, дашкольных устаноў — на 10 працэнтаў, бальніц — на 9 працэнтаў, паліклінік — на 24 працэнта, клубаў — на 46 працэнтаў. У гэтыя гады палепшылі жыллёвыя ўмовы 32 мільёны чалавек. Цікавыя даныя!

Узрасло спажыванне насельніцтвам матэрыяльных даброт і паслуг. Абсалютны сярэднегадавы прырост спажывання за 1985—1987 гады склаў 18 млрд. рублёў супраць 11 млрд. за пярэдня тры гады. Значыць, абсалютнае павелічэнне скла-ла 7 млрд. рублёў. Чаму я гавару аб гэтым, таварышы? Усё, што мы робім, робім дзеля народа. У канчатковым выніку — за ім рашаючае слова. І людзі адгукнуліся. Яны падтрымалі перабудову сваёй працы. А гэта — галоўнае. Уласна, гэта ж і вызначае нашы каласальныя магчымасці ва ўсіх сферах жыцця. Ці мае яка-небудзь іншая краіна такія магчымасці?

Могуць спытаць: як жа так, статыстыка паведамляе аб росце спажывання, а ў нас усяго не хапае? Мы востра гэта адчуваем. Чаму? Таму што па адной крывой ішлі грашовыя даходы, а па другой — рост тавараабароту. Спажыванне расло, але плацежаздольны попыт павялічваўся яшчэ хутчэй. У выніку павялічваўся разрыў, непакрыты попыт. Таму ў нас усяго і не хапае.

Тут узнімаўся такое пытанне. Навізна ў гаспадарчай дзейнасці часам выклікае нейкі сумненні, нават падазрэнні. Калі працуюць дзеля задавальнення патрэбнасцей народа, дзеля палепшэння жыццёвых умоў людзей, гэта неабходна вітаць. Але мы не павінны дапусціць і не дапусцім, каб у нас павяліжыліся якія-небудзь ірвакцыя элементы. Мы маем эканамічныя, сацыяльныя, палітычныя механізмы, якія здольны абараняць нас ад гэтага.

Але хачу сказаць і аб іншым. Зацікаўленасць у людзей павінна падтрымлівацца. Так ва ўсім свеце прынята. Так і ў нас павінна быць. Глядзіце, якія, але ўжо 13 тысяч розных кааператываў у краіне дзейнічаюць, звыш 300 тысяч чалавек заняліся індывідуальнай працоўнай дзейнасцю. Гэта не надта многа для такой краіны, як наша, але тым не менш, крок наперад зроблен.

Што дае наша лінія на аздаўленне грамадства, эканомікі і сацыяльнага клімату, уключаючы барацьбу з п'янствам і алкагалізмам? Вось толькі некаторыя даныя, дэмаграфічныя

паказчыкі. Яны цікавыя для ўсіх нас.

У 1986—1987 гадах у сярэднім за год паміралі на 200 тысяч чалавек менш, чым у 1984 годзе, а смяротнасць працаздольных мужчын ад няшчасных выпадкаў скарацілася на 37 працэнтаў. Што такое п'янка? Гэта — парушэнні, аварыі, траўмы. Людзі гінулі ў розквіце сіл. Не проста было змяніць гэту тэндэнцыю, але змянілі.

За мінулыя два гады павысілася нараджальнасць. У гэты перыяд штогод нараджалася 5,6 мільёна дзяцей, а ў 1980 г. — 4,9 мільёна. Аздараўленне сям'і — гэта вялікая справа. І потым, людзі цяпер бачаць перспектыву, вырасла іх упэўненасць. І перш за ўсё адбылося аздараўленне маральнае. Мы грунтоўна заняліся аховай здароўя ў краіне. Амаль на два гады ўзрасла сярэдня працягласць жыцця ўсяго насельніцтва краіны, а ў мужчын — на 2,6 года.

Вядома, усё гэта не выпадкова. Я б сказаў так: у гэтым яшчэ адзін доказ таго, што ўсё грамадства выходзіць з застою. Але станоўчыя тэндэнцыі пакуль толькі абзначыліся.

Цяпер, калі мы ўключаем эканамічныя фактары, развіваем публічнасць, дэмакратыю, калі грамадская ініцыятыва стымуюцца ўсімі сродкамі, я думаю, станоўчыя працэсы будуць нарастаць. Мы, вядома, яшчэ не раз перахварэем. Хааробы ў нас будуць нялёгкімі, але мы паздарваем і яшчэ больш упэўнена пойдзем наперад. У Палітбюро, ва ўрада ёсць поўная ўпэўненасць, што мы абавязкова пойдзем далей. Таму цяпер, уступаючы ў найскладанейшы этап перабудовы, калі многа новых праблем нахлыне на нас, не будзем упадаць у паніку, не будзем нервавацца. Магчыма, прыйдзеца нават дзесяці адступіць, калі акажацца, што мы ў чымсьці памыліліся. Справы ў нас няпростыя, не будзем баяцца памылкаў. Але будзем цвёрда ісці намечанай дарогай.

Вядома, нам трэба рабіць менш памылкаў. Лічаць, што менш за ўсё робяць памылкі тыя, хто нічога не робіць. Але пустое баўленне часу — гэта і ёсць самая вялікая памылка.

Хачу шчыра падзякаваць вам за тое, што вы адгукнуліся на наша запрашэнне падзяліцца сваімі думкамі аб ходзе перабудовы. Бачу, у нас ёсць вялікая згода, вялікае разуменне адказнасці і гістарычнай значнасці этапу, у які мы ўступілі. А гэта ўжо сама па сабе, я вам скажу, велізарная справа. Такое разуменне павінна пераплавіцца ва ўчынкі, у дзеянні. Гэта першае.

Другое. Ва ўсіх ёсць разуменне таго, што нас чакае вялікая работа. І будзе вельмі добра, калі гэта разуменне мы даяшым да нашага народа. Нам удалося ў мінулым годзе многае зрабіць у гэтым напрамку. Перабудова выклікала да жыцця своеасабліваю рэвалюцыю чаканняў. Але першапачаткова гэта былі такія чаканні: вось, маўляў, прыйдзе добры чалавек, і ўсё пойдзе само сабой, і будуць даброты сыпацца, як манна з нябёс. Цяпер у народзе ёсць ужо разуменне таго, што мы павінны прайсці нялёгкі шлях, перш чым даб'ёмся адчувальных пазітыўных вынікаў для грамадства, для кожнай сям'і, кожнага чалавека — і ў маральным, і ў матэрыяльным плане.

Усё, што мы намерзілі, павінна быць зроблена на аснове перабудовы, на аснове новых

падыходаў, на аснове захавання і ўмацавання той атмасферы, якая ў краіне склалася. Гэта разуменне трэба і далей падтрымліваць і ўмацоўваць. Трэба ўмацоўваць дух народа, таварышы.

І тут я прама скажу, людзям патрэбна праўда. Калі ім гавораць праўду, то, нягледзячы ні на якія цяжкасці, яны ідуць на ўсё самааддана. Калі ж пачынаюць падсоўваць у ружовай упакоўцы хлусню, гэта выклікае апатыю. Людзі вельмі чуткія на добрыя адносіны, бачаць у няпраўдзе непавагу да сябе. Народ наш цяпер вельмі адукаваны і дасведчаны, бадай, адзін з самых адукаваных і самых дасведчаных народаў свету. Ён чуткі не толькі на сумленны заробтак, але і на добрую атмасферу, на павялічаны адносіны да сябе, на гонар і славу за сваю добрасумленную працу.

Успомніце нашу гісторыю — наколькі наш народ заўсёды быў гатовым да самаахвяравання. Гэта не трэба забываць. Але гэтым нельга і злоўжываць. Дарэчы, аб нашай гісторыі. Тут узнімаўся многа пытанняў. Закрану толькі некаторыя з іх. Прынцыповыя пазіцыі па пытанні нашай гісторыі сфармулявана ў партыйных дакументах, якія адносяцца да 70-годдзя Вялікага Кастрычніка. На іх базе павінна ісці паглыбленне нашага разумення гістарычных працэсаў, іх пераасэнсаванне, а вось ажыятажу не павінна быць. І павінен сказаць вам, што камісія ЦК, створаная ў адпаведнасці з рашэннямі кастрычніцкага (1987 г.) Пленума ЦК КПСС для разгляду многіх вельмі складаных пытанняў нашай гісторыі, працуе. Ужо, напэўна, штосьці па першых выніках яе работы будзе апублікавана яшчэ да XIX партканферэнцыі.

На адным з апошніх пасяджэнняў Палітбюро абмяркоўвалася і пытанне аб тым, якімі павінны быць «Нарысы гісторыі КПСС». Да гэтага працягваюцца велізарныя цікавасці. Патрэбна, каб «Нарысы...» былі праўдзівымі. Бо праўдзівае слова аб нашай гісторыі, гэта, таварышы, наш агульны набытак, наша сіла. Таму напісаць добрую, праўдзіваю кнігу, якая магла б стаць падручнікам па гісторыі КПСС, — вялікая справа. Мы будзем, што, напэўна, цяпер без дапамогі ЦК гэту праблему не вырашыць. Трэба прывесці ў дзеянне цяпер увесь наш патэнцыял, каб лепш справіцца з задачай. Зразуме-ла, галоўная работа за вучонымі, якія маюць неабходны навуковы багаж. Трэба стварыць добры калектыв аўтараў, у які ўвайшлі б людзі творчыя, прынцыповыя, кампетэнтныя. Так, павінен быць аўтарскі калектыв, але павінна быць і даць, і камісія ЦК КПСС.

Работа тут чакаецца вялікая і адказная. Гэта наша гісторыя з усім, што ў ёй ёсць. Мы вучыліся, асвойваючы новыя каштоўнасці і ў эканоміцы, і ў духоўнай культуры, і рухаліся наперад па шляху прагрэсу. Вучыліся, дапускаючы і пралікі, і памылкі, і атрымліваючы ўрокі нават з цяжкіх, трагічных перыядаў нашай гісторыі. Для нас непрымальна ўсякае згледжанне гісторыі. Яна ўжо ёсць. І справа толькі ў тым, каб праўдзіва паказаць яе. Справа ў нашай сумленнасці, адказнасці і навукаасці падыходу. Мы аддаём належнае ўсяму, што было вялікага ў нашай гісторыі, і не можам дараваць тым, хто ўчыняў беза-коннасць, тым больш — злачынствы.

«ГОРКІ ЖОЛУД»

Непрымірымасць

Мы ў сэрцах пранеслі
Праз кожны бой
На зямлі,
Што прапахла порыхам,
Боль і любоў,
Боль і любоў

І нянавісьць да ворага.

Калі адгрымела
Крывавае і страшнае,
Мы працавалі

І ў будныя дні, і ў

нядзелі.

Ды ў складаным жыцці

Мы прагледзелі

Нешта важнае,

І пазмрачнелі нашы

надзеі.

Мы ведаем, хто

Загнаў у тупік нашы

справы,

Сёння нас не аслепіць

Яркасць хлуслівага грыму.

У нашых сэрцах,

Што так цяжка дайшлі да

праўды,—

Непрымірымасць,

Непрымірымасць

Да прыхільнікаў

Валу, завалу, развалу,

Падману, прыпісак,

Гультайства і

спажывецтва.

ГАННА Пятроўна бегла на работу ў тэхнікум к васьмі, а яе Іван Пятровіч выпраўляўся ў інстытут к дзесяці — на другую пару. Снедалі ж яны разам — і яны, і дзеці. Дзеці высконвалі за дзверы яшчэ раней за маці — і студэнтка Аня, і васьмікласнік Андрэй. Ганна Пятроўна, навёўшы марафет і апраўнуўшыся, заскоквала на кухню, дзе за сталом спаквала даснедваў Іван Пятровіч, падстаўляла яму шчаку — вусны былі нафарбаваны — і шапта-ла:

— Будзь здароў, татусік!

Ён, шмаргануўшы па сваіх губах даланёю, дакранаўся да жончынай шчакі, нават не да шчакі, бо шчокі таксама былі падрыхтаваны для выхаду ў свет, а да вуха і шаптаў у адказ:

— Я люблю цябе, мамусік!

Гэта паўтаралася з дня ў дзень ужо шмат гадоў, амаль нязменна, хіба толькі з невялікімі варыяцыямі, ды і то апошнім часам, калі яны пабудавалі дачу і прыдбалі машыну. Цяпер пасля слоў «Будзь здароў, татусік!» Ганна Пятроўна дадала: «Не забудзься, пасля работы падскок на дачу!», або: «Чакай мяне, разам пад'едзем, я сёння вырвуся раней».

Тым днём Ганна Пятроўна, падстаўляючы яму шчаку для пацалунка, шапнула:

— Будзь здароў, татусік! І не забудзь: завязі нашай жыўнасці харч.

— Я люблю цябе, мамусік! — шапнуў ёй у вуха Іван Пятровіч. — Будзе зроблена, будзь спок, не прападзе наша жыўнасць!

— Я цябе таксама люблю, татусік! — усміхнулася яму Ганна Пятроўна і мышкай вышмыгнула з кухні.

Іван Пятровіч падняўся з табурэткі, падышоў да акна і зірнуў уніз, са свайго трэцяга паверха. Праз колькі хвілін лягнуў ўваходныя дзверы, і з прыступак ганка лёгка збегла жонка. Яна не ведала, што ён глядзіць уніз, на яе, і таму не азірнулася, паправіла на руцэ сумачку і дробненька пагрушчавала па дарожцы. Ён глядзеў ёй услед, аж пакуль яна не схавалася за рогам дома. І тады не адразу адышоўся ад акна. Счакаў, пакуль яна зноў паявіцца ў прагалі між дамамі, кіруючыся напярэці да тралейбуснага прыпынку. І толькі зноў згледзеўшы яе на некалькі імгненняў, адышоўся ад акна, паглядзіў сябе па грудзях і сеў дапіваць свой чай.

Любіць ён сваю Ганну Пятроўну. Любіць цяпер, калі ёй стукнула сорак, мацней, пэўна, чым дваццаць гадоў назад, калі яны пажаніліся. Радаваўся, што жонка не растаўсцела, як іншыя, не распаўзлася і не расплылася, як рэптух. Пасля двух дзяцей яна засталася такой жа стройнай і танкалявай, як і тады, калі была дзяўчынай, толькі нібыта пакрысцела, акруглілася. Падабалася яму і тое, што жонка не паддалася звычайнай бабскай слабасці бессаромна распаясвацца перад мужам. Не, яго Ганна Пятроўна, яго мамусік і цяпер, праз дваццаць гадоў сумеснага жыцця, паводзіць сябе з ім неяк надта ж цнатліва, без прытворства і какецтва, і ён штораў зусім па-яноначы трымцеў і расчульваўся, ловячы яе ў свае абдымкі і адчуваючы ля сябе яе ўсё тое ж малодзе, гарачае, пругкае цела.

Любіць Іван Пятровіч жонку і за тое, што ўмее стрымлівацца, памаўчаць, не лезці ў бутэльку, не даказваць сваю правату што б там ні стала, урэшце, за тое, што добрая гаспадыня, вядзе іхні сямейны карабель ашчадна і надзейна, што і дзецім здолела перадаць гэтыя свае якасці — Аня і Андрэй растуць ашчаднымі, нават мо скупаватымі, і гаспадарлівымі, дбаюць найперш пра дом, пра сям'ю. Сам Іван Пятровіч таксама, вядома,

не любіць транжырыць, аднак пальму першынства ў тым, што дзеці іхнія растуць, не ў прыклад іншым, беражлівымі, аддаваў жонцы, свайму любаму мамусіку...

Іван Пятровіч перамыў посуд, пагаліўся, апраўнуўся, схадзіў уніз па газеты, пагартаў іх, шукаючы, на чым можа затрымацца позірк. Робячы гэ-

чэй, чым практычна нешта рабіць. Жыццё ж вакол зусім не абстрактнае, яно рэальнае. І там усе нашы разумныя гаворкі набываюць вельмі асязальныя абрысы рэальных рэчаў, з'яў, падзей, учынкаў. І той самы статус чалавеча ў грамадстве, у калектыве, сярод знаёмых, сваякоў і блізкіх, аказваецца, вельмі і вельмі за-

валася ад стужкі асфальту і лунае над ёй. Чалавек, які зведаў гэтую асалоду хуткасці, ужо не прадасць машыну — будзе праклінаць яе, будзе скардзіцца на дарагі бензін, на партачоў-слесараў, на благія дарогі, але — не прадасць.

Ды нечакана вуха Івана Пятровіча ўлавіла штосьці не тое. Яшчэ машы-

Мікола Біль
Лазейка
на дачу
апаবাদанне

та, недзе краем свядомасці думаў аб тым, як адчытае ён свае дзве пары, як адтуль, з інстытута, скокне на аўтастаянку, возьме машыну і паедзе на дачу. І машына, і дача яшчэ па-добраму хвалявалі яго. Ён гаварыў сабе менавіта так: па-добраму, хоць і пагаджаўся з крытыкам, які аднойчы па радыё здзекліва папракаў аўтара адной песні за радок «по-хорошему любим». Маўляў, а як можна любіць па-благому? З крытыкам Іван Пятровіч пагаджаўся, а пра сябе ўсё адно думаў, што машына і дача хваляюць яго таксама менавіта па-добраму. А як жа яшчэ? Ён жа не злодзеі, не хабарнік. І машыну, і дачу ён набыў за ўласныя, заробленыя ім і жонкай грошы. Ну, няхай не толькі за свае — памаглі і бацька, і цесць, аднак жа не за крадзеньня. Дык чаму ён будзе хвалявацца па-благому?

І ў тым, што хваляецца кожны раз, сядучы ў машыну і азіраючы дачу, таксама нічога благага няма. Усё гэта набыта ім нядаўна, ён яшчэ як след не звывся, не ўлез у скуру ўладальніка машыны і дачы, і таму, натуральна, хваляецца. Прасцей кажучы, радуецца. Пройдзе год, другі, трэці, Іван Пятровіч адаптуецца, прывыкне і будзе на ўсё пазіраць спакойна і, можа, нават абыхава. А пакуль што ён радуецца, і хто можа папракнуць яго за гэта? Вядома, вусаценькія сыны багачэнькіх бацькоў адчыняюць дзверцы падараваных ім аўтамабіляў падкрэслена абыхава, яны ад нараджэння ведалі, што ў іх ёсць і будзе заўсёды машына, а ён? А ён вольна толькі к сарака пяці ўзбіўся на машыну і дачу, праз многія гады вучобы і працы. Ягонай «лады» яму ніхто не дарыў, ён здабыў, займеў яе ўласным гарбом. Дык чаму яму і не падавацца ад усведомлення таго, што і ён, хоць і са спазненнем, таксама падняўся ў сваім чалавечым статусе, што ён нарэшце больш не дазволіць сабе прыгорбіцца ад пагардлівага позірку хоць бы таго ж самага нахабнага сына багатага таты?

Вядома, сёй-той можа сказаць, што не машына і не дача павінны падаграваць чалавечае самалюбства, што не яны вызначаюць яго чалавечы, а тым больш грамадзянскі статус, што, на добры лад, ён павінен пляваць на тое, як на яго паглядзіць хамаватае чада тупога чыноўніка-бюракрата. Усё правільна. Іван Пятровіч гэта разумее. Але разважаць вольна так абстрактна, адцягнута заўсёды куды ляг-

лежыць ад таго, ёсць у цябе машына і дача, ці няма іх. Людзі зараз такія, што ім жураўля ў небе не трэба. Ім дай сніцу, але — сёння, вольна цяпер, неадкладна. А ён, Іван Пятровіч, на жаль, чалавек рэальны, зямны. Зрэшты, чаму — на жаль? Не трэба «на жаль». Ён проста зямны, рэальны, жывы чалавек. А жывому трэба жывое. Гэта ісціна даўня. І ён свядома, разам з жонкаю, ішоў праз многія гады вольна да гэтай прыступкі свайго сацыяльнага, калі хочаце, становішча — мець дачу і машыну. І ён не мае падстаў саромецца такога прызнання. Ён жа не скарыстоўвае іх для здабывання прыбытку. Машына і дача ў яго для таго, каб ягоная сям'я жыла лепш. І матэрыяльна, і духоўна. Таму і парашыл з жонкай, што на дачы абавязкова будуць трымаць курэй і трусой. І трымаюць. З першай жа вясны завялі курэй і трусой. Ужо лясць увесь час мелі яйкі і мяса. Жыўнасць яны на зіму не звялі: уцяплілі хляўчук, раз ці два разы на тыдзень вазілі курам і трусам харч. І ўсё абшлось найлепшым чынам. З вясны ў іх зноў былі свае яйкі, а к канцу лета і мяса..

З добрым настроем выйшаў Іван Пятровіч з дому, з добрым настроем чытаў студэнтам свае дзве пары, з добрым настроем сядзеў у машыну ля хаты, паставіўшы на задняе сядзенне падрыхтаваны Ганнай Пятроўнай торбу і сумку, з добрым настроем імчаў па шашы, чакаючы павароткі на Светлы Гай, дзе была дача і дзе яго чакалі агаладалыя, пэўна, куры і труссы. Стаяла позняя восень — канчаўся кастрычнік, але было суха, сонечна, цёпла. Шэрая стужка асфальту імкліва бегла насустрач. З узбочных цяжка ўздыхаліся ў паветры тоўстыя тлустыя вароны і, прапусціўшы машыну, тут жа апускаліся долу, складаючы вялікія, спадыспаду шэра-матавыя крылы. — бачыў гэта ў бакавым і ў салонным люстэрках. Нягледзячы на свой невялікі вадзіцельскі стаж, Іван Пятровіч паспеў усё ж адчуць асалоду хуткай язды, гэтае адчуванне лёгкасці і нейкага ледзь улоўнага душэўнага трымнення, якое спараджае хуткасць. Гэты стан можна, бадай, параўнаць са станам узлёту, адрыўу ад зямлі. Машына імчыць хутка, зусім бяспумна, мякка і плаўна, амаль без дрыготкі, і ты на нейкае імгненне забываеш, што машына коціцца па шашы — табе падаецца, што яна адар-

на кацілася імкліва, як і кацілася, і гэтак жа бегла пад колы шашы, і гэтак жа адпльвалі назад прыдарожныя прысады, і гэтак жа ляютна апускаліся на ўзбочныя вялікія тлустыя вароны, але штосьці змянілася. Матор заспяваў інакш. Не заспяваў, а збіўся з песні. Іван Пятровіч насцярожыўся. Нават спалохаўся. Ён мала што разумеў у машыне, яго хапіла на тое, каб хоць неяк асвоіць ваджэнне, і самая дробязная непаладка выводзіла яго з раўнавагі. Што здарылася? Матор працаваў, але нейкі не так, з натугаю. Іван Пятровіч націснуў на газ. Матор узвыў, прыбавіў абаротаў, аднак ранейшай лёгкасці і плаўнасці ў яго рабоце не было. Машына ішла быццам па калдобінах, нейкімі рыўкамі. Іван Пятровіч млеў за рулём. Няўжо заглохне? Няўжо давядзецца стаяць? Гэтага яшчэ не хапала! Новая ж машына! Дваццаці тысяч кіламетраў не наездзіў... Толькі паспеў падумаць так Іван Пятровіч, як матор зачмыхаў і заглох. Іван Пятровіч збочыў і спыніўся.

Нейкі час ён сядзеў за рулём нерухома. Потым паспрабаваў завесці машыну. Матор нават і чмыхаць не хацеў — не браўся заводзіцца. Іван Пятровіч тузануў за рычаг капота, вылез з машыны. Падумаў ён капот без асаблівай надзеі: сам наўрад ці знойдзе прычыну гэтага нечаканага выбрыку свайго любіміцы. Усё было на месцы. Патузаў за правады, што ішлі да вэчка размеркавальніка і да свечаў, праверыў узровень масла — так, на ўсякі выпадак, націснуў на рычажок падачы паліва, націснуў пальцамі на клемы акумулятара. А што болей? Нейкай вонкавай прычыны капрызу не было відаць. Сеў за руль, павярнуў ключ. Матор з цяжкасцю, але завёўся. Іван Пятровіч абрадаваўся, газануў раз, другі — матор працаваў. Але калі вылез з машыны, каб зачыніць капот, матор зноў заглох. «Ага, значыць, на малых абаротах не хоча працаваць? — падумаў Іван Пятровіч. — А што ж за прычына?» Прычыны не ведаў. Палез у прыскрынак, дастаў кніжку непаладка аўтамабіля. Прачытаў старонку пра непаладкі матора. Прычын, ад чаго можа заглохнуць матор на малых абаротах, было некалькі. Што здарылася ў яго? Каб жа ён ведаў! Парашыў галасаваць. Мо спыніцца хто-небудзь, выручыць. Калі не адрамантуе, дык хоць падкажа, што рабіць.

Трэба, каб наша справа
Зайжды хвалявала
І родны народ,
І ўсё чалавецтва.

Не дарэмна лілася
Салдацкая кроў:
Сумленне

і справядлівасць
Мы адновім
Навечна.

Мы зробім сваю зямлю
Зямлёй сапраўдных
майстроў,

Самай праўдзівай
І чалавечнай.

На заслужаны адпачынак

Калісь падлеткам з дому

Збег

І фашыстаў біў...

Усё жыццё без стомы

Рабіў, рабіў, рабіў.

Ну, а цяпер праводзілі,

Хвалілі цераз край

І сціпла ўзнагародзілі:

Жыві, адпачывай!

Рыбачыць і купацца
Заве цябе рака.
А па любімай працы
Свярбіць яшчэ рука.

Заслужаны, заслужаны

Твой адпачынак, брат.

Кантужаны, натруджаны

Той брат зусім не рад

Ні ранняя дробная пенсія,

Ні кветкам, ні хлусні.

З транзістарнымі песнямі,

Таварыш, адпачні.

Пакуль паціху іншыя

Стваралі хутары,

Рабіў, рабіў увішна ён
І вось... ужо стары.

Вучыў дзяцей ён

добраму:

Не клянчыць, не прасіць.

І ў справе самай дробнай

Ніколі не хлусіць.

Быў вечным ён

маўчальнікам,

Чакаў, цяпеў, трываў.

Шафёр яго начальніка

Кватэру атрымаў.

Яго ж кватэра цесная,

Ды рад ён зноў і зноў,
Што выгадаваў чэснымі
Дачку і двух сыноў...

У гневе, злосці, ярасці

Гул грозных галасоў.

Пах беднасці і старасці—

Мільёны адрасоў.

Дзівак сцвярджае:

«Верце,

На свеце слаўна жыць!»

Але чаму так сэрца

Сумуе і баліць?

Спыніўся першы ж «жыгуль», перад якім Іван Пятровіч падняў руку. З машыны вылез мужчына прыкладна аднаго веку з ім — невысокага росту, тоўсценкі, кругленькі. Іван Пятровіч такой акалічнасці нават абрадаваўся, бо верыў, што людзі такога складу добрыя, лагодныя па натуры.

— Што здарылася? — весела, прыязна спытаў таўсцячок.

— Каб жа я ведаў! — развёў рукі Іван Пятровіч. — Ехаў, ехаў, і раптам — стоп, заглохла. А перад тым слаба цягнуць пачала. Потым быў завёў, дык на малых абаротах глухне.

Таўсцячок зірнуў пад падняты капот, сказаў Івану Пятровічу:

— Завядзіце, калі ласка. Іван Пятровіч праз акно сунуў руку ў машыну, павярнуў ключ адзін раз, другі, трэці — матор не заводзіўся.

— Стоп! — сказаў таўсцячок. — Вадзі ў бензін не магу трапіць? Не? Што ж можа быць? Не заводзіцца... Мо размеркавальнік вінаваты? — Ён зняў вэчка размеркавальніка, правярнуў яго. — Усё нармальна быццам. Свечы ўсе працуюць, не ведаецца?

— Не ведаю, — паціснуў плячамі Іван Пятровіч.

— Мо карбюратар трэба прачысціць? Мо ў яго што трапіла?

— Зусім жа нядаўна прадэмувалі, — сказаў Іван Пятровіч. — І размеркавальнік новы паставіў. У тым, казалі, падышлікі паляцеў.

Таўсцячок пачухаў чупрыну, памовіў:

— Ліха яго ведае! Але калі не заводзіцца, нешта з размеркавальнікам. Трэба яго глядзець.

Іван Пятровіч, павагаўшыся, папраціў:

— Калі вы не спяшаецеся, дык будзьце ласкавы, паглядзіце. А то я — суцэльная цемната!

— Давайце глянем, хоць я і сам не надта разбіраюся. «Жыгуль» у мяне нядаўна, раней «Масквіч» быў, — сказаў таўсцячок. Ён зняў з вэчка размеркавальніка цэнтральны провад, папраціў Івана Пятровіча крутануць стартэрар матор. — Ну, я так і думаў. Іскра ёсць, але вельмі слабая. Трэба бабіну глядзець.

Здымаючы клеммы з бачка амывальнага, здымаючы з гнёздаў сам бачок, каб далезці да бабіны, прамацаваючы праводы, таўсцячок ахвотна расказаў пра сябе: што робіць настройшчыкам на «Гарызонце», што едзе ў вёску забраць маці, бо восень ёсць восень, заўтра можа і снег пайсці, а маці ён каторы ўжо год забірае на зіму ў горад. Заадно папытаў і ў Івана Пятровіча, хто ён, чаму — «цёмната» ў матары. Пачуўшы, што Іван Пятровіч выкладае ў інстытуце, засмяяўся:

— Інцілігентны, значыць. Я адразу быў падумаў. А куды едзеце?

Даведаўшыся, што Іван Пятровіч вьязе на дачу харч курам і трусікам, таксама засмяяўся:

— Ну вы даяце! Гэта ўжо на інцілігента і не падобна. Гэта ж клопату столькі!

Іван Пятровіч пагадзіўся:

— Клопату, вядома, няма, але што я зраблю, што жонка, што дзеці — яны любяць пакарміць, паглядзець іх, асабліва трусікаў. А яйка, мяса як знайдзеш пасля.

— Ну, ну, — няпэўна сказаў таўсцячок.

Сабраўшы і паставіўшы ўсё на месца, ён зноў папраціў Івана Пятровіча завесці матор. Іван Пятровіч на гэты раз сеў у машыну і павярнуў ключ. Матор завёўся. Цяжкавата, але завёўся.

— Газку, газку яму, абароцікаў! — гукнуў таўсцячок. — І не глушыце! Свечы праверу!

Іван Пятровіч паставіў матор на

падсос, а сам выйшаў, стаў побач са сваім нечаканым памочнікам, глядзеў, як той правярае свечы. Адна са свечэй не працавала.

— Во, чуюце? — вучыў таўсцячок Івана Пятровіча. — Я клему здымаю, а матор як працаваў, так і працуе. Значыць, свеча не дае іскры. Запасная ёсць?

— Павінны быць, — кінуў Іван Пятровіч і палез у багажнік.

Свечка знайшлася. Таўсцячок з цяжкасцю вывінціў сапсаваную, паставіў новую. Колькі хвілін паслухаў, як працуе матор. Потым выцер рукі анучкай, якую здагадліва падаў Іван Пятровіч, задаволена сказаў:

— Ну, па-мойму, можаце ехаць. А калі будзе глухнуць на малых абаротах, дык — дабаўляйце газку. Глядзіце толькі, ля святлафораў каб не заглох. Памалу і даедзеце. А ў гаражы хай слесар паглядзіць, калі будзе партачыць. Мо ўсё ж у карбюратор што трапіла...

Іван Пятровіч сунуў два пальцы ў нагрудную кішэчку пінжака, дастаў рубель і падаў таўсцячку.

— Вазьміце. На півца на цыгареты. Больш няма, ведаецца, не ў дарогу ж збіраўся, а на дачу толькі, — сказаў выбачліва.

Таўсцячок паглядзеў на яго, сплюнуў і сказаў:

— Ніякі ты не інцілігент. Гаўнюк ты! Вось хто! Горшы за нас, рабацяг. Інцілігент, маць тваю!

Пайшоў сеў у машыну, ірвануў з месца і паймаўся, аж пералаяліся вароны, каркнулі-перагукнуліся некалькі разоў між сабою.

Іван Пятровіч пастаяў, паглядзеў яму ўслед. На душы было брыдка. Гэта ж брыдка было яму, даўно ўжо, у студэнцкія гады, калі аднойчы сябры па пакою заспелі яго за ганебным заняткам: ён чытаў чужы дзёнік. І другі раз, пазней, гадоў пяць назад, калі яго выкрылі, што ён, сабраўшыся пакідаць санаторый, паклаў у чамадан санаторны ручнік, адзекную шчотку і пельменьніцу. Урашце страсянуўся, быццам зганяючы з сябе і гэтую брыдкасць, і здранцвенне, якое нечакана апанавала ім, лягнуў капотам, сеў у машыну і паехаў. Машына зноў ішла лёгка, бяшумна, плаўна, але ранейшай радасці ў Івана Пятровіча не было. Брыдкасць з душы не сыходзіла.

На дачы таксама настрой да яго не вярнуўся. Насыпаў круп курам, наліў ім у каструлю вады — ешце, піце. Моўчкі насыпаў і моўчкі наліў. Не загаманіў і да трусікаў. На зіму яны пакідалі чатырох — аднаго трусца і тры трусак. Іван Пятровіч любіў гэтых пражэрлівых, але карысных жывёлінак (звяркамі, як і зайца, называюць іх не паварочваючы язык), заўсёды гаманіў з імі, чысцячы клетку, кормячы іх. Цяпер жа не азваўся, як і да курэй. Наце, ешце, грызіце і — адчапіцеся. У хату нават не зайшоў. Жонка не гаварыла нічога, дык чаго туды заходзіць? Замкнёна, зачынена ўсё — хай стаіць. Старанна, як заўсёды, зачыніў і замкнуў хлявчук, сеў і паруліў дачным праспектам да асфальту.

Думаў, што за рулём брыдкасць мінецца, зноў вернецца лагодны, звычайны для яго настрой раўнавагі, уладкаванасці, памяркоўнасці. Ажно — не. Падкацілася нечакана пад грудзі злосць. На таго неспадзяванага памагатага. Бач ты, абазваў гаўнюком. А за што? Што мала даў. Каб сунуў пяцічку, дык узяў бы і дзякуй сказаў. А рубель для яго ўжо не грошы, ці бачыце. Багацеі ўсе парабіліся. Успомніў, як ездзіў са студэнтамі на бульбу. Старшыня калгаса папраціў гарадскіх работнікаў сабраць пустыя бутэлькі вакол магазіна, клубы, у запушчаным скверыку ля кал-

гаснай канторы. Калгаснікі, маўляў, сталі такія багатыя, што п'юць, а бутэлькі ганарліва шпурляюць абыкуды — ім, ці бачыце, лягота несіці іх і здаваць, яны не бедныя. Гэты таксама — не з бедных. Настройшчыкі, Іван Пятровіч ведае, зарабляюць добра. Як дацэнты. А то і больш. А ён яму, дадумаўся, рубля тыткае...

Ён, здаецца, нават паспакайнеў, вось так хутка знайшоўшы вінаватага і адным махам збэсціўшы яго. Так яму і трэба. І досыць пра яго. Досыць праз рабацягу-ганарліва псаваць сабе нервы. Вунь сонца сядзе за небакрай, сядзе чыстае, зыркае, вялікае. Значыць, заўтра зноў будзе добрае надвор'е. А добрае надвор'е — гэта вельмі часта і добры чалавечы настрой. Выснаваўшы такую думку, Іван Пятровіч зусім супакоіўся і ў хуткім часе мо і песню замурлыкаў пад нос.

Але раптам прыбегла думка аб тым, што той майстра-таўсцячок пакрыўдзіўся на яго зусім не за рубля, а за тое, што ён, Іван Пятровіч, зняважыў яго самім фактам прапановы рубля. Той таўсцячок спыніўся памагчы чалавеку, які трапіў у бяду, проста так, па душэўнай патрэбе. Ён мо спыніўся б і сам, калі б нават Іван Пятровіч і не папраціў яго спыніцца.

Спыніўся зрабіць добрую справу. І як мог, зрабіў. Заадно і пагаварыў з ім, з Іванам Пятровічам, расказаў пра сябе, распятаў пра яго. Як чалавек з чалавекам. А ён яму — рубля.

Інтэлігент — і замест шчырага слова падзякі дае рубля. Як у нас ні аплеўвалі інтэлігентаў, іх усё-такі паважаюць. А ён, Іван Пятровіч, сам сябе не паважае. Ён зняважыў не яго, не гэтага ганарлівага таўсцячка — настройшчыка з «Гарызонта», а сябе. Зняважыў само паняцце інтэлігента. І таўсцячок менавіта таму абурэўся. Ён бабачыў, што Іван Пятровіч ніякі не інтэлігент, а звычайны дробненькі, прымітыўны і ўбогі мешчанін, абывацель...

Івану Пятровічу зноў стала непамысна. Зноў агарнула душу брыдкасць. А што, калі таўсцячкава праўда? Калі сапраўды і ён, і яго Ганна Пятроўна, і многія такія, як яны, ніякія не інтэлігенты? Хто ж яны тады? Усяго толькі тое, як у злосці ахрысціў іх таўсцячок? Інтэлігенты з прычэпам — «маць тваю»? Так-так-так, вось калі вяселенька робіцца.

Трасянуў галавой Іван Пятровіч, зноў — ужо ўголос — сказаў сам сабе: так-так-так! Калі паставіцца самакрытычна да ўсяго гэтага, дык, круці не круці, а яго, настройшчыкава, праўда. Яны ўжо даўно ніякія не інтэлігенты. І не былі імі ніколі. Ніколі як след не вучыліся. Нахапаліся вяршоў, з ўсіх сіл пнуліся ў інтэлігенты, не ўсведамляючы, што гэта такое. Інтэлігент — гэта культура. Гэта духоўнасць. Сумленнасць. Прынцыповасць. Справядлівасць. Сціпласць. Патрабавальнасць. Да сябе і тады ўжо да іншых. Самаахвярнасць. Яны ўжо даўно забыліся на сапраўднае значэнне гэтых паняццяў. Яны па сваім статусе інтэлігентаў ужо саі па сабе з'яўляюцца носьбітамі гэтых высокіх якасцей. А вось з іншых можна і папытаць, можна і запрабаваць быць сумленнымі, прынцыповымі, сціплымі. І працавітым, вядома. Мо найперш — працавітым. А працавітасць, працялівасць — гэта ж мо найпершая адзнака сапраўднага інтэлігента. Выходзіць, сапраўдны інтэлігент — той настройшчык з «Гарызонта», а не ён, выкладчык інстытута Іван Пятровіч? Выходзіць, што так. І ведаў, адчуваў гэта Іван Пятровіч даўно ўжо. Толькі — не хацеў верыць, не хацеў пагаджацца. Сам сябе падманваў. Сябе і іншых.

Гэтаксама, як і іншыя падманвалі саміх сябе і яго, Івана Пятровіча. Гэты ўсеагульны самападман быў надта ж салодкі. А як жа! Вакол — столькі інтэлігентных людзей! І дзеці іхнія — ужо не проста дзеці, а — дзеці інтэлігентных бацькоў. Гучыць? Гучыць. А колькі ж сярод гэтых інтэлігентаў гаўнюкоў! Такіх, як ён, Іван Пятровіч...

За рулём трэба думаць пра нешта прыемнейшае, лягчэйшае, прынамсі. У одуме не ўгледзеў Іван Пятровіч, ужо ў горадзе, суседа справа, узяў — для пераходу на другую паласу — занадта крута. Сусед паспеў крутануць управа, але ўсё ж чыркннуў канцом бампера па правых дзверцах Іванпятровічавай «ладзі». Спыніліся абодва, вылезлі, паглядзелі. Сусед справа прэтэнзіі не меў — бампер быў цэлы. Іван Пятровіч паціснуў яму руку. Але ад'ехаць з месца здарэння не паспеў. Падышоў міліцыянер. Папраціў дакументы. Іван Пятровіч, падаючы іх, сказаў:

— Вінаваты, таварыш старшыня. Каліце, рэжце, а — не заўважыў. На душы мутарна.

— У такім стане, таварыш вадзіцель, не трэба сядзець за руль.

— Вязьджаў у добрым настроі. Старшыня паглядзеў на яго, падумаў, памахваючы ў руках дакументамі, потым вярнуў іх, сказаўшы:

— Дадому блізка? Даедзеце нармальна?

— Даеду, старшыня. Дзякую. Жонка адразу ж угледзела, што з Іванам Пятровічам штосьці не тое. Падышла, чмокнула яго ў нос, папытала:

— Што, татусік? Непрыемнасць якая?

— Перастань, Аня! Колькі можна — татусік, татусік! Быццам на сабачыня! — Іван Пятровіч адварнуўся, пачаў распрацацца.

— Што такое, татусік?

— Перастань жа, кажу! — крыкнуў раптам Іван Пятровіч.

Ганна Пятроўна прыклала далонь да вуснаў і ціха пайшла на кухню.

Вячэралі моўчкі. Ганна Пятроўна і дзяцей навучалі: калі бацька не ў гуморы, памаўчыце лепш. Дзеці, павячэрваючы, пайшлі. Яны засталіся ўдваіх. Дапішы чай, Іван Пятровіч сказаў:

— «Скучно вы живете, господа...» Гэта Антон Паўлавіч Чэхаў сказаў пра нас, Аня. Сумна жывём. Брыдка жывём. Ганнеба жывём...

Ганна Пятроўна не азвалася.

Потым Іван Пятровіч глядзеў праграму «Час». Пасля — «Пражэктар перабудовы». Перад сном, ужо ляжачы ў ложку, узяўся чытаць «Дзяцей Арбата» — чакаў, пакуль дайшла чарга да яго, нумары часопіса зашмальцаваныя, зачытанія ўшчэнт. Бестселер. Своеасаблівая мода, ці што. Усе кажуць: абавязкова трэба прачытаць «Дзяцей Арбата».

Адно перад адным навіперадкі. «Ах, вы яшчэ не чыталі? Прачытайце! Проста сорамна не прачытаць! Кожны культурны чалавек павінен прачытаць! Як можна — даколь не прачытаць?!» Там жа, кажуць, пра нас — пра інтэлігентаў. Дзеці Арбата, маўляў, пераважна інтэлігенты, і не ў першым калене, як мы. Вось, нарэшце, і ён чытае...

Неўзабаве прыйшла Ганна Пятроўна. Перакулілася цераз яго, да сцяны, лёгенька, як яшчарка, — рухі такія зграбныя, нячутныя. Лягла, умасцілася, шапнула яму ў вуха:

— Я сплю, татусік. А ты, калі хочаш, пачытай. Дай буську, каб пасля не будзіў.

— Спакойнай ночы, мамусік, — адказаў Іван Пятровіч і чмокнуў жонку ў плячо.

Хай даруюць мне тья аўтары п'сьмаў, якіх не называю персанажна. Бо я звяртаюся зараз і да тых, хто не адрававаў у «ЛіМ» запэтална-трывожных лістоў на конт выпуску і распаўсюджвання беларускіх грампласцінак, але праблему адчувае. Праблема ж даўня, вастрыня яе не змяншаецца з часам, спараджае ўсе новыя «чаму?». І я дапускаю, што пад п'сьмамі пра беларускую грампласцінку, дасланымі ў «ЛіМ», зараз многія паставілі б свае подпісы.

Людзі, якія пішучы ў рэдакцыю, скардзяцца, што ў продажы амаль не знойдзеш пласцінак з запісамі беларускіх выканаўцаў, пытаюцца, дзе ўзяць запісы беларускага аўтэнтчнага фальклору і народных казак, традыцыйнай для нашай рэспублікі танцавальнай музыкі; чаму ў магазінах культурнага гандлю не відаць дыскаў Валіціны Пархоменка, Яраслава Еўдакімава, ансамбля «Свята», квартэта «Купалінка», чаму не прадаюцца беларускія літаратурныя і літаратурна-драматычныя запісы, дыскі, выпушчаныя колькі гадоў назад. Такія пласцінкі яны хочуць мець ва ўласнай фанатэцы і хацелі б дарыць нацыянальным музычным сувеніры сваім сябрам з іншых рэспублік.

Я зараз узялася за пярэе не толькі таму, што пытанні чытачоў — гэта пытанні для газеты. У мяне таксама сабралася пытаньняў на гэтую тэму, хаця я і не «рэвізавала» ў крамах паліцы з пласцінкамі, каб выявіць «праэнт» беларускіх. Так рабіў нехта з нашых чытачоў, не падумаўшы, відаць, што гандаль і праэнт — спалучэнне арганічнае, а вось культура і праэнт — недарэчнае. Лічавыя паказчыкі — не мерка для духоўных набывкаў. Увогуле ж, вітрыны і паліцы аб'ектыўна не пакажуць усяго, што «існуе ў прыродзе». Хіба заўсёды ляжаць у магазінах, напрыклад, дэфіцытныя дыскі з малымі тыражамі або запісы, якія маюць на сённяшні дзень масавую папулярнасць? Ці, наадварот, такія, што недачкакаліся свайго пакупніка і прытуліліся на складзе — пакуль не спішучы. Дарэчы, сярод тых «маўклівых» пласцінак, безумоўна, былі ці ёсць такія, па якіх сумуюць і нашы чытачы.

Словам, зайшоўшы ў краму, успомніце параду Казымы Пруткава і не верце вакам свайму. Ёсць больш дакладнае люстэрка жыцця нашай грампласцінкі.

У 1979 годзе Усесаюзная фірма грампласцінак «Мелодія» пачала выдаваць штогвартальны каталог-біюлетэнь з гэтай жа назвай. З таго часу я спраўна гартваю гэты выданне: тут і пазнаваўчал інфармацыя, і творчыя партрэты, і каталог новых дыскаў і касет. Раздзелы ў каталогу разнастайныя: грамадска-палітычныя і дакументальныя запісы; сімфаніч-

ная, намерная, оперная, харавая музыка; музыка народаў свету і народаў СССР; канцэртныя праграмы; запісы на мовах народаў СССР; пазія, проза, драматургія; запісы для дзяцей і юнацтва; аперэта, музыка для духовага аркестра і г. д.

Самі па сабе радкі каталога не толькі новая інфармацыя, але інфармацыя для роздуму. Вось бяру адвольна некалькі нумарнага выдання. Гартваю каталогі.

ляю словамі, раскажу пра свае пошукі-доследы.

Усесаюзная фірма грампласцінак «Мелодія» (і Усесаюзная студыя грамплаціны) належыць Міністэрству культуры СССР. Логіка падказвае: і ў рэспубліканскім міністэрстве павінны быць людзі, якія займаюцца пласцінкамі. Аднак, на жаль, адпаведнай пасады ў

лад якіх так любяць спасылацца нашы чытачы). Без яе пра гармонію ў нашых узаемадачыненнях з «Мелодіяй» і думаць няма чаго!

Ну а цяпер пра канкрэтныя справы. Я пацікавілася ў Л. Мурашкі планами выпуску пласцінак. Адпаведна з імі за апошні час выйшлі «Маленькі прынец» Я. Глебава, Сімфонія

турна-драматычнымі і вучэбнымі запісамі і паскорыць іх выпуск?»

Зразумела, планы, якія наша рэспубліка прапануе «Мелодыі», ахопліваюць далёка не ўсіх адметных выканаўцаў-інструменталістаў, самабытных народных калектывы, лепшыя навінкі творчасці кампазітараў. Пэўна, знайшлі б свайго слухача і вершы нашых паэтаў у аўтарскім выкананні, і даваенныя запісы беларускай музыкі (арыгіналы, з якіх можна «штампаваць» даўнія пласцінкі, напрыклад, з песнямі маладой Александроўскай, захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве кінафотафонадакументаў СССР).

Але многае не ладзіцца ў ланцужку «музыка — слухач — заказчык запісу — вытворчасць пласцінкі — слухач». Паміж прапановай і попытам на пласцінку (у маштабе ўсесаюзным, не толькі нашай рэспублікі) адчувальная дысгармонія, у прычынах якой трэба разбірацца сацыялагам, псіхалагам, эканамістам.

Грампласцінка — дзіця мастацтва і індустрыі, яна адначасова і духоўная каштоўнасць, і тавар. Таму і лёс у яе супярэчлівы. Вось — парадасальная залежнасць ад тыражу. Дапусцім, рэспубліканскае міністэрства прапануе ў план пласцінку з новымі творами беларускіх кампазітараў. У дакументах, якія адраўляюцца на фірму, дырэктар Беларускага дома грампласцінак абавязаны пацвердзіць тыраж, фактычна гэта значыць — узяць на сябе адказнасць за распаўсюджванне пэўнай колькасці будучых пласцінак. Абавязковы тыражны мінімум для пласцінкі з эстраднымі запісамі 5 тысяч, для ўсіх іншых — 2 тысячы. (Меншую колькасць экзэмпляраў заводам выпускаць эканамічна невыгадна). Гады праз два запланаваная пласцінка ўбачыць свет. Што будзе з ёй далей?

А далей ці не ўвядзе тыраж трапіць у рэспубліку. Хто зацікавіцца навінкай? Аўтары твораў, іхнія сваякі, сябры, выканаўцы. Колькі будзе аматараў-пакупнікоў таго дыска? Вядома ж, не дзве тысячы. Бо нават пад час філарманічных прэм'ер і фестываляў сучасная кампазітарская творчасць — пра гэта ўжо столькі разоў гаварылася! — выклікае не масавую цікавасць, а, досыць часта, прэтэнзіі слухачоў і спецыялістаў. «Навязваць» такую пласцінку вясковым клубам, дамам культуры прамысловых прадпрыемстваў, школам, ВНУ — дзеля чаго? І наўрад ці культасветустанова ці прафсаюзны камітэт пагодзяцца выдатковаць грошы на пласцінкі, якія будуць лежма ляжаць (асабліва калі ёсць магчымасць набываць відэакасеты). А музычныя вучылішчы, як мне вядома, не маюць пакуль дастатковых сродкаў на пастан-

На ўсіх адна «МЕЛОДИЯ»...

Адкрыты ліст да чытачоў, якія цікавяцца беларускімі грампласцінкамі

...Вільнюскі дзяржаўны квартэт іграе Бартака, Вольфа... Творы нацыянальных кампазітараў іграюць музыканты Грузіі, Літвы, Арменіі, Азербайджана, Узбекістана, Латвіі, Украіны... Аўтарская пласцінка башкірскага кампазітара... «Арганы Літвы», «Грузінская намерная музыка»... Канцэрты армянскіх, літоўскіх, грузінскіх, кіргізскіх, эстонскіх, латвійскіх артыстаў... «3 музычна-спадчыны ўзбекскага народа» (2 пласцінкі), каракалпакская музыка (2), казахская (3), азербайджанская (4 пласцінкі, у тым ліку песні ашугаў), кіргізская (2)... «Букет марыйскіх песень»... Народныя песні і танцы елабужскіх, малмыжскіх, сернурскіх, кіраўскіх мары... «Говар літоўцаў і жэмайтаў», лад жыцця старажытных літоўцаў, аўштайтаў і жэмайтаў... казі Андэрсена палатышску... Музыка татарская, уйгурская, чувашская, цыганская, якуцкая. У каталогах прадстаўлена, вядома, канцэртнае жыццё Масквы, Ленінграда, Сібіры, мастацтва кампазітараў і музыкантаў Расіі, праграмы выдатных замежных выканаўцаў.

Колькі каталогаў ні гартай — адзін, тры ці дзесятак, — заўважыць няцяжка, што ў параўнанні з большасцю саюзных рэспублік прадстаўніцтва музычнага мастацтва і літаратуры Беларусі на фірме «Мелодія» ледзь прайграе.

Чаму? І ці ёсць выйсце з такога становішча?

Пытанні банальныя, але досыць няпростыя, і адказаць на іх, пагадзіцеся, — зусім не тое, што тычыцца паліцам у «вінаватага». Бяру гэтыя словы ў двукоссе, бо гукаць: «Хто вінаваты?» — недарэчна там, дзе вінаватых няма і проста быць не можа. Таму што, як падаецца, мабыць, не толькі мне, няма да каго канкрэтна звяртацца з комплексам пытаньняў на конт беларускай грампласцінкі. Няма чалавека, які адпаведна свайму службовым абавязкам персанальна адказвае за яе вытворчасць і распаўсюджванне. Ёсць усеагульная зацікаўленасць на словах — і, па строгім рахунку, агульная безадказнасць на справе.

Каб вам, чытачам, не думалася, што я ў палоне эмоцый згушчаю фарбы ці проста гу-

штаце нашага міністэрства няма. Толькі дзякуючы энтузіязму рэдактара рэпертуарна-рэдакцыйнай калегіі Упраўлення тэатраў і музычных устаноў Л. Мурашкі вядзецца неабходная работа: складаюцца планы, карэктуюцца, узгадняюцца з Домам грампласцінак, накіроўваюцца ў Маскву... Гэтак, відаць, суадносяцца з цэнтрам і іншыя рэспублікі, бо фірма «Мелодія» адна для ўсіх. Але ж наша рэспубліка, аказваецца, адна з нямногіх у краіне, якія не маюць свайго сучаснай студыі гуказапісу.

Тэхнічная аснашчанаць студыі Беларускага радыё не дазваляе рабіць фанэграмы на ўзроўні патрабаванняў «Мелодыі». Будаўніцтва спецыяльнай студыі ў Мінску пакуль толькі мара. Праўда, наведваецца да нас адпаведная машына з Усесаюзнай студыі грамплаціны, але гэта бывае адзін раз у два гады, і брыгада масквічоў працуе толькі на працягу месяца. Пра якую аператыўнасць, мабільнасць і зручнасць можна ў такім разе гаварыць!

Дарэчы, летась наша міністэрства было вымушана адмовіцца ад візіту «перасоўкі», бо на той час вядучыя нашы калектывы і салісты альбо ўдзельнічалі ў Днях БССР на ВДНГ у Маскве, альбо былі ў гастроўных вандроўках, альбо рыхтавалі канцэртныя праграмы пленума Саюза кампазітараў. Няпроста было дамовіцца з «Мелодыяй», каб перанеслі запіс на студзень новага года. Але ж і цяпер некага з выканаўцаў, уключаных у план, можна не аказацца ў Мінску.

Беларусі патрэбна ўласная студыя (як у пераважнай большасці рэспублік, у тым ліку ў суседзяў-прыбалтаў, на прык-

№ 5 П. Падкавырава, «Памяці паэта» С. Картэса, «Праз усю вайну» У. Мулявіна, пласцінкі, на якіх прадстаўлены вядучыя выканаўчыя калектывы: народны аркестр БССР і народны хор, Мінскі камерны аркестр, хор Дзяржтэлерадыё БССР і Акадэмічны сімфанічны аркестр, салісты беларускай оперы і філармоніі, эстрадны аркестр, ансамблі «Верасы», «Сябры»... Неўзабаве з'явіцца пласцінка Я. Еўдакімава, на чарзе — «Свята» і «Купалінка», дыск са спевамі В. Пархоменка. Плануецца выпуск запісаў аўтэнтчнага фальклору, серыя «Малаяды беларускай кампазітары», падборка «Пяць лаўрэатаў ўсесаюзных і міжнародных конкурсаў» (салісты беларускай оперы М. Гулегіна, Л. Колас, М. Жылюк). Да 70-годдзя БССР рыхтуецца суверэнны альбом «Мой родны кут» (народны хор, народны аркестр, эстрадныя выканаўцы). У планах пласцінкі рок-групы «Сузор'е», вакальнага дуэта Вайханскіх. Распачынаецца серыя «Беларускія народныя казкі» — на аснове фанатэкі рэспубліканскага радыё. Рыхтуецца Купалава «Паўлінка» (знакаміты архіўны запіс радыёспектакля з удзелам Г. Глебава, Б. Платонава), а таксама пласцінка з вершамі сучасных беларускіх паэтаў у выкананні артыстаў. (Рэстаўрацыю радыёных фанэграм робяць спецыялісты на «Мелодыі»).

Такія, у асноўным, планы на бліжэйшы год. Думаю, не ўсе чытачы здаволяцца і папытаюць: «А ці не маглі б яны быць паўнейшыя, шырэйшыя? Ці нельга павялічыць колькасць і асартымент пласцінак з беларускай музыкай, літара-

статыка — не саюзнік поспеху ў тэатры... Сацыялагічны і псіхалагічны бок вобраза двудушнага махляра пад маскаю служкі боскага, канфлікту з ім астатніх персанажоў высветлены не дужа яркава. Фінальным пераапрааннем героя ў сучасны касцюм і «музычна-фізкультурнымі» паўзамі (маю на ўвазе некаторыя імклівыя мізансцэны пад гучны акампанемэнт рок-матываў) не пераканавеш глядача ў вечнай трагічнасці камедыі Мальера...

Узаемаадносінны персанажоў — неакрэсленыя. За што Аргон паважвае (абагаўляе!) Тарцюфа, чаму дазваляе вольнасці пакаёўцы? Некаторыя сцэны заанада доўгія, і акцёры, не атрымаўшы яснае задачы або не справіўшыся з ёю, забываюцца, дзеля чаго яны прысутнічаюць на сцэне. Іх дзеянні «пераліваюцца» ў славесную перапалку, дарма што яна эквілібрыстычная. Сам Тарцюф, паводле рэжысёра і выканаўцы В. Філатава, вельмі ўжо адназначны. А хіба ж так лёгка афарбаваць у адзін колер Тарцюфавых спадаемцаў?.. Далёка да ідэалу і сцэнаграфіі. Шырмачкі — з малюнкам, які выклікае асацыяцыі з чым хочаце, толькі не з французскімі тагачаснымі габеленамі ці шпалерамі, ужо не кажучы пра філасофскія катэгорыі — выконваюць толькі функцыянальную ролю. Музыка, падабраная У. Кур'янам, таксама не дужа ўплываеца ў тканіну пастаноўкі і стварае фон, вельмі адносна адпаведны задуме рэжысёра (а то і рэжа слых «абсцусарваннем» і без таго сучаснае п'есы).

І ўсё ж... На сцэне ёсць і французскі дух, і беларуская стыхія. Бы з палотнаў Вато сышоў Валер (В. Манаяў), з-пад фраганараўскага пэндзля — сапраўдны гальскі певень Даміс (А. Уладзімірскі). Цікавы ў эпізодзе пан Лаяль (Ю. Авяр'яну). Дый пераўвасабленне В. Філатава ў Тарцюфа, Г. Маляўскага ў Клеянта, М. Кірычэні ў афіцэра, асабліва А. Мілавіна ў Аргона трохі іх... «афранцузіла». Выканаўцы жано-

СТО РАДКОУ ПАСЛЯ ПРЭМ'ЕРЫ

А чым Тарцюф нам страшны?

«Тарцюф» Ж.-Б. Мальера (пераклад Р. Барадзіна). Рэжысёр-пастаноўшчыні — А. Папоў, мастацтва-пастаноўшчыні — У. Капылюскі.

Акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы. 28 снежня 1987 г.

«Для яго славы ўжо нічога больш не трэба, гэта ён патрэбны для нашай славы». Згадаў словы Людовіка XIV пра Мальера і падумаў, што наўрад ці купалаўцы памножаць славу вялікага драматурга паказаным спектаклем, але, напэўна, ён не міне бясследна для тэатра...

Пасля першых пастановак п'есы Мальеравай трупая ў Пале-Раялі і Фантэнбло тагачасныя тарцюфы аб'явілі драматурга дэманам у чалавечым абліччы, які адно агню заслугоўвае разам са сваім ерэтчным пісаннем. Мяркую, тарцюфы сённяшнія выпісалі б пастаноўшчыку А. Папоў індульгенцыю разам з прывілеямі. Як ён гэтага дамогся?

Спектакль пачынаецца на высокім эмацыянальным градусе. Неўзабаве напружанасць спадае — дзеля замаруджаецца. А

А. МІЛАВАНАЎ (Аргон) і В. ФІЛАТАЎ (Тарцюф).

Фота Ул. КРУКА.

нае папаўненне фанатэкі нават лепшымі ўзорамі

І выходзіць новая пласцінка на радасць аўтара — і ва ўрон дзяржаве, ці не загадзя асуджаная на спісанне, ператвараецца ў абузу для гандлю. А тавар далікатны, крохкі, ваджацца з ім прадаўца, асабліва пасялковых крам, не любяць, і камісійны гандаль тут супрацьпаказаны. «Не ідзе» пласцінка — зніжаюць цану дыў, у рэшце рэшт, спісваюць.

На жаль, такі лёс не толькі ў неппулярнай сімфанічнай ці камернай музыцы. На паліцах «адбываюць свой тэрмін» і дыскі з народнай музыкой, і гонар нашай эстрады — бачыла гэта на свае вочы. Нядаўна ўгледзела сярэд узнёных пласцінак аўтарскі дыск аднаго вядомага беларускага кампазітара — з партрэта на канверце... Дапускаю, што ёсць мо і дзесяць, і сто чалавек, якія выпраўляюцца з вёскі ў мястэчка менавіта на такую пласцінку, што яе купілі б жыццары Паволжа і Далёкага Усходу, але яна марнее ў Мінску, так і не сустраўшыся з тым слухачом, які быў бы ёй рады.

Відавочна, што за парадак размеркавання, распаўсюджвання далікатнай прадукцы адказваюць «сем нянек».

Рэдактар фірмы «Мелодія» Л. Садыхава, з якой мы сустраліся ў Маскве, з 1984 года кудыруе беларускія запісы. Яна выказвае зацікаўленасць у тым, каб нацыянальна адметных пласцінак выходзіла больш. Але зусім слухна мяркуе, што дбаць пра гэта павінны і ў рэспубліцы. Прыклад сапраўднай зацікаўленасці, на яе думку, паказала Міністэрства асветы БССР, па ініцыятыве якога БУДУць выпушчаны вершы М. Вагдановіча і М. Танка ў выкананні беларускіх артыстаў.

Дарэчы, па спецыяльных заказах пэўных устаноў рэспублікі можна выпускаць пласцінку нестандартным тыражом, напрыклад, 500 экзэмпляраў. Ды зноў жа — неабходна чыць дзейсна зацікаўленасць, каб нашы меламамы мелі, скажам, унікальны даваенны запісы беларускай музыкі. Неабходна і дакладнае веданне попыту на пэўныя пласцінкі. А попыт не вывучаецца. Нават адзел рэалізацыі, які мае «Мелодія», працуе амаль ізаліравана ад рэдактары, для мяне засталіся няяснымі і ўзаемадачыненні яго з Рэспубліканскім домам грампласцінак.

Сваёй музычнай інфармацыі з месца бракуе рэдактары, якая магла б і сама рабіць прапановы наконт выпуску беларускіх пласцінак. Мернаваць пра наша музыкальнае жыццё Л. Садыхавай даводзіцца толькі па запісах на касетах, якія калі-нікالی дасылае з Мінска дырэктар Дома грампласцінак. Бывае ў рэспубліцы на кампазітарскіх пленумах, музычных фестывалях, каб лепш арыентавацца, — такой магчымасці ў рэдактара фірмы няма: абмежаваныя камандзіровачныя выдаткі...

Фірма амаль год працуе ва ўмовах гаспадарчага разліку (своеасабліва эканамічная рэакцыя на вялікі залежы непатрэбных грампласцінак). У сувязі з гэтым павінны ўдасканальвацца сістэма планаван-

ня, сур'ёзна вывучацца попыт слухачоў, вырашацца фінансавыя пытанні. Пакуль сродкі на вытворчасць пласцінак дае Міністэрства гандлю, а, можа, часткова фінансаваць іх выпуск варта і Саюзу кампазітараў, і Музычнаму таварыству?

Зноў думаю пра тое, што «Мелодія» адна, рэспублік многа і статус беларускай грампласцінкі залежыць найперш ад нашай жа ініцыятыўнасці, руплівасці, настойлівасці, ад нашай, можа і так, здатнасці быць цікавымі не толькі для сябе, а і для кагосьці яшчэ. Што ж датычыць сістэмы размеркавання пласцінак у маштабах рэспублікі (ужо не кажу — краіны)...

На Беларусі фірму «Мелодія» прадстаўляе Рэспубліканскі дом грампласцінак. Да яго нага дырэктара В. Тоўсціка я звярталася неаднаразова, але грунтоўнай гаворкі ў нас пакуль не атрымалася. Ён спытаўся на сваё інтэрв'ю карэспандэнту «Мастацтва Беларусі» (гл. № 2 за 1987 г.): маўляў, усё, што меў сказаць, сказаў. Чамусьці В. Тоўсцік не схацеў казаць мне, якія з беларускіх грампласцінак ляжаць на складзе; што робіць наўпярэд «Мелодія» для папулярнасці і прапаганды беларускай пласцінкі, ці дбае пра яе рэкламу; ці спрабуе Дом уплываць на перыферычны гандаль, які мог бы ўзгадняць з мясцовымі органамі культуры свае заказы на колькасць тых або іншых пласцінак з разлікам на культасветработнікаў, настаўнікаў (дасюль прыблізныя лічбы бяруцца «з паветра»)...

Мне падалося, што такія пытанні дырэктару проста не даспадобы, і ў рэшце рэшт я вырашыла болей не марнаваць час дзелавага чалавека, які заўжды спяшаецца. Тым больш, што ён ужо мімаходзь пацвердзіў самае істотнае: многіх сённяшніх непаразумеў не было б, калі б у рэспубліцы пабудавалі студыю, калі б прадстаўнікі гандлю вывучалі і дыферэнцыравалі попыт насельніцтва на пласцінкі, калі б у дзіцячых садах, школах папулярныя завалялася разнастайная музыка, прынамсі, беларуская.

Вось, бадай, і ўсё. Расчаравала вас мае пісьмо? Сапраўды, пытанні ад яго не паменела, але ж цяпер, спадзяюся, на іх звернуць увагу кампетэнтныя людзі ў самых розных інстанцыях і, спадзяюся, будуць шукаць адказаў. На гэта спатрэбіцца час. Так што, дарэгі чытачы, калі вы неўзабаве зноў напішаце ў «ЛіМ» пра грампласцінку, нічога новага мы вам пакуль не скажам.

Сёлетні год пачынаецца доўгачаканым візітам «перасоўкі» з прадстаўнікамі «Мелодія». А гэта ўжо гарантыя, што калекцыя беларускіх пласцінак папоўніцца навінкамі. Няхай яны зацікавяць і парадуюць вас.

С. БЕРАСЦЕНЬ.

было пачуць: пераклад залішне літаратурны або прастамоўны (п'еса ўсё-такі французская). Але ж высокая драма заўсёды была і высокай літаратурай, выключэнняў тут не ведаю (хіба што трэба засноўваць новую школу перакладу); што ж да частых у беларускім тэксце камедыі «простых» слоў, дык варта згадаць, што Мальер, як і Шэкспір, узабагаціў літаратурную мову бурлівымі вірамі жывога гамонкі плошчэй і кірмашоў.

Хоць я ўсяго свайго пазбаўлены дазвання, ды з драбязы тае, што маю, без вагання на барышы, Каб змог такой цаной ад радасці душы Так шандарахнуць чым, каб гэта морда знікла.

— кажа Аргон Клеянту, хоць і цішком.

Дык ці будзе страшны нам Тарцюф на купалаўскай сцэне?.. Ці заховацца нам аддаць апошнія грошы, каб «шандарахнуць» яго?..

Алесь АСТАШОНАК.

І ПА-РАНЕЙШАМУ ЗДЗІЎЛЯЕ...

Амаль палову свайго жыцця Б. Герлаван працуе ў купалаўскім тэатры, куды яго прывёў і дзе даў першыя ўрокі майстэрства выдатнага сцэнографу беларускай сцэны А. Грыгар'яна. Гэта адбылося на пачатку шасцідзясятых гадоў, калі ламалася эстэтыка бесканфлітнага тэатра і ўжо не задавальнялі звыклыя дэкарацыі тых часоў — не больш, чым дакладнае ўвасабленне рэмаркі драматурга. Сцэнаграфія мусіла зрабіцца вобразнаю, метафарычнаю, мусіла загаварыць моваю тэатра і толькі тэатра.

Свіня ў творчым актыве заслужанага дзяржаўнага мастацтваў БССР, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі СССР Б. Герлавана, які нядаўна адзначыў свой залаты юбілей, — больш за сорак спектакляў. І кожны раз, адгукваючыся на рэжысёрскую задуму, абіраючыся на літаратурную першакрыніцу — п'есу, Герлаван здзіўляе пастановачную групу, а потым і глядачоў нечаканым, арыгінальным, заўсёды адметным вырашэннем. Цікава глядачоў да спектакляў «Святая святых» і Друцэ, «Законаны апостал» і «Пагарэльцы» А. Макавіча, «Раскіданае гняздо» Я. Купалы, «Рэвізор» М. Гоголя, «Пілач перапёлкі» І. Чыгрынава, «Парог» А. Дударова, «Аптыстычная трагедыя» У. Вішнеўскага, «Брама неўміручасці» К. Крапівы і шмат якіх іншых з выключна высокім узроўнем афармлення, дзе пошукі мастацтва арганізаваны сцэнічнай прасторы, у перадачы калары-

стычнымі сродкамі драматургавай і рэжысёрскай задумы далі пэўны плён. Сцэнічны метафары Герлавана дапамагаюць глядачу ўспрымаць спектакль і адначасова вымагаюць актыўнага роздуму, суперажывання. Прыгадайце, напрыклад, цвёрдую, рытмічную канструкцыю ў «Апошнім шанцы» паводле В. Быкава... А вось у вадзівіях Далейшых і М. Чарота «Ажніца — не журыцца» і спектаклі «Апошні журавель» А. Дударова і А. Жука ім ужыты зусім іншы прынцып афармлення, дзе пераважае так званы народны пачатак. Але малюўніцтва, жывапіснасць не самаэтныя, яны скіраваны на стварэнне атмасферы спектакля.

Пасля першай сумеснай работы («Што той салдат, што гэты» паводле Б. Брэхта) я ўжо не ўяўляў, як буду працаваць з якім іншым мастаком. І я быў канца ўдзячны лёсу, які звёў мяне з такім творцам і такім абаяльным чалавекам. Для мяне Б. Герлаван, як і любімая ўсім намі Стэфанія Міхайлаўна Станюта, — сумленне купалаўскага калектыву, яго душа. Можна шмат гаварыць пра высанароднасць, інтэлігентнасць, сціпласць, добразычлівасць галоўнага мастака купалаўскай сцэны, пра яго незвычайную любоў да працы, да прафесіі, пра яго выключную працаздольнасць (ён сваімі рукамі даводзіць кожную драбязу і ў манеце, і на сцэне). А вось на паклоны пасля прэм'ер яго трыба цягнуць сілком...

Валерый РАЕУСКІ.

— Міхаіл Уладзіміравіч з нагоды вашага юбілею...
— Мне пяцьдзесят? Ужо? Але ж адчуваю сябе такім малым! Напэўна, таму, што ўсе дваццаць восем гадоў адпрацаваў у ТЮГу.
— Як па-вашаму, што ёсць

ступіў, але «як не трэба» запамінуў на ўсё жыццё. А на чацвёртым курсе Любоў Іванаўна запрасіла мяне ў Беларускае рэспубліканскае тэатр юнага глядача. І як «загрузіўся» з першага дня працаю, дык без перапынку і працаю.

НЕ БАЯЦЦА БЫЦЬ ДОБРЫМ

Заслужанаму артысту БССР Міхалу Пятрову выпаў шчаслівы акцёрскі лёс і трывалая папулярнасць сярод юных аматараў тэатра. А іх, аматараў, змянілася ўжо некалькі пакаленняў...

акцёрская папулярнасць і як вы да яе ставіцеся!

— Папулярнасць акцёра дзіцячага тэатра — гэта, хутчэй за ўсё, папулярнасць сцэнічнага персанажа. Дзецям не важна, хто іграе на сцэне — Іванаў, Сідараў ці Пятроў. Ім важна, як завуць героя спектакля. У ТЮГу складана быць папулярным у агульнапрынятым сэнсе гэтага слова. Але не схаваю, прыемна пасля спектакля на вуліцы ці ў метро пачуць ад дзіцячых рэплікі з уласнай ролі. Мясце ж за акцёра ні на вуліцы, ні ў метро не прымаюць: дзядзька і дзядзька, такі самы, як усе...

— Калі вы вырашылі зрабіцца акцёрам і як ім зрабіліся!

— Я з дзіцяства чым толькі ні займаўся! Жылі голадна, бедна, але хацелася паспрабаваць сябе ва ўсім. Не было ніводнага гуртка, куды б я ні паткнуўся, ды спортам займаўся. У Мінску на рэспубліканскім конкурсе мастацкай самадзейнасці я, як той казаў, трапіў на вока К. М. Саннікава. Ён параіў паступіць у БДТМІ. Адну з перадэкзаменацыйных кансультацый праводзіла Л. І. Мазалеўская, якой я пачаў чытаць тое ж, што чытаў на конкурсе, — паэму А. Твардоўскага «Васіль Цёркін». Чытаю. Быццам, добра чытаю. Раптам Любоў Іванаўна прасіць прабачэння, перапынае мяне і пачынае на маім прыкладзе тлумачыць аб'ірыентам, як... «не трэба чытаць». У інстытут я па-

— Вы сыгралі больш за сотню роляў...

— Не магу сказаць, што ў мяне сярэд іх ёсць нейкая надта любімая. Кожную ўпадабаў, бо я ж акцёр. Тутсама Марат Казей з аднайменнага спектакля (п'еса В. Зуба), Кот Базіліо з «Прыгодаў Бураціны» (паводле А. Талстога), Мішка з «Чырвоных д'ябалятаў» (п'еса А. Палявога), Карлсан з «Прыгодаў Карлсана» і «Новых прыгодаў Карлсана» А. Ліндгрэн, Труфальдзіна з «Зялёнай птушкі» К. Гоцы, Блюм са спектакля «Пэпі Доўгаяпанчоха» А. Ліндгрэн, блазан Фэст з «Дванаццацінай ночы» У. Шэкспіра, Яўмен і Соўкі са спектакля «Чаму ж мне не пець» Я. Купалы і М. Чарота, Дзед са спектакля «Шукай ветру ў полі» В. Ліўшыца... Усім не пералічыш. Мне душа шанавала. Я заўсёды іграў толькі свае ролі — ад піянераў да старых. Праўда, першага свайго старога сыграў у дваццаць пяць гадоў, у спектаклі «Бялее ветразь адзінокі...» паводле В. Катаева.

— Шмат хто дагтуль згадвае вашага блазна Фэста са спектакля «Дванаццаціная ноч».

— Так, роля Фэста зрабілася падзей у маім творчым жыцці. Не часта даводзіцца іграць у шэкспіраўскай п'есе, і тым больш прыемна, калі яго ставіць адзін з маіх любімых рэжысёраў — Б. Эрын. Як іграць блазна, які спалучае ў сабе і камедыю, і трагедыю, і высокую паэзію? За яго іранічнымі

рэплікамі мусіць быць высокі інтэлект, філасофскае ўспрыманне свету, вялікая любоў да жыцця, унутраная свабода. Былі знойдзены месцы ў ролі, калі Фэст, як бы адштурхоўваючыся ад дзеяння, выцягваў са складак касцюма кнігу і палглыбляўся ў чытанне. Блазнаў каўпак і кніга падаюцца рэчамі несумяшчальнымі; вось гэтая несумяшчальнасць і стала ключом да вырашэння вобраза...

— Вас запрашалі ў многія «дарослыя» тэатры: у Мінску, Кіеве, Маскве, аднак вы застаецеся верным ТЮГу.

— Апошняе запрашэнне я атрымаў зусім нядаўна... Але я — тутэйшы. Каб зразумець тэатр, трэба ўкласці ў яго сваё жыццё. Я патрэбны ТЮГу, а ён патрэбны мне. Магчыма, я тут дзеля дзіцяці, якія кожны дзень прыходзяць у тэатр і кантакт з якімі мне неабходны. Тых, хто адыходзіць, забываюць на трэці дзень... Калі такі шлях мне выпаў, дык трэба ісці па ім да канца.

— Міхаіл Уладзіміравіч, усе адзначаюць дзіўны кантакт, які ўнікае ў вас з глядзельнай залай. Як вы яго дасягаеце?

— Напэўна, у кожнага ёсць свой рытуал перад выходам на сцэну. Для мяне спектакль пачынаецца раней за трэці званок. Я павінен зазірнуць у глядзельную залу, убачыць яе, пачуць, адчуць, «на любоў сваё сэрца настроіць». Згодны, што кожнае дзіця — гэта маленькі чуд. А калі ў зале пасядзець пяцьсот чужакоў? Яны вельмі строгія, намагаюцца больш строгія за дарослых, яны не даруюць фальшу. Іх давер нельга абмануць, але і павучаць іх не трэба. Што трэба? А проста дзіцяцца з імі радасцю, трывогамі, няўдачамі — такімі самімі, якія ёсць у кожнага з іх і якія, дарэчы, азначаюць для іх не менш, чым для дарослага чалавека.

— Якімі прафесійнымі і чалавечымі якасцямі павінен валодаць акцёр?

— Цяпер часта гавораць пра дэфіцыт дабрый. Дык вось, я лічу, што акцёр павінен не баяцца быць добрым. А сваё права выхаду на сцэну ён мусіць даводзіць пастаянна, і не пустымі размовамі. Думаю, што ў дзіцячым тэатры прастора паміж акцёрам і глядачом павінна быць запоўнена любоўю і цеплынёю.

Інтэрв'ю ўзяла
Святлана ДЗМІТРЬЕВА.

З ЧЫЕЙСЬЦІ лёгкай рукі гэтых мастакоў называюць «нефармаламі» і нават «авангардыстамі». Урэшце, возьму і я гэты тэрмін — «авангардысты» — напратак. Хочацца разабрацца: што ж спавядаюць яны, да якой мэты імкнуцца праз сваю творчасць? Яна ж, гэтая творчасць, не ўпісваецца ў звычайныя каноны мастацкай практыкі, у кантэкст «афіцыйнага» мастацтва, часам выклікаючы вакол сябе не надта здаровыя гаворкі, тым самым ствараючы мастакам рэкламу, нават славу непрызнаных геніяў.

Сапраўды, на якой выстаўцы яшчэ ўбачыш такое мноства мудрагелістых камбінацый ліній, плоскасцей, кропак, разгортванне на палотнах граней прадметаў, іх адначасовую праекцыю? Або старыя ржавыя краны, прымусы, паяльныя лямпы, бляшанкі з-пад кансерваў, сабачыя чарапы, разадраныя лялькі, мясарубкі, стаптаныя боты, а то і матацыкл, на якім уладкаваўся «жалезны рокер»-робат і ультрасучасная муляжная дзева ў адпаведнай вопратцы?.. Увогуле можна скласці доўгі спіс гэтых дзіўных усплёскаў творчай энергіі «нефармалаў», але хто чытаў Мантэня, той ведае, што чалавецтва нічым здзівіць нельга. Тым больш, што знаўцу гісторыі мастацтва добра вядомы авангардысцкія вопыты 20-х гадоў і больш позняга часу.

Дык, значыць, вярнуліся і да нас цені кубізму, поп-арта, абстракцыянізму, «канцэптуальнага» і кінетычнага мастацтва, гіперрэалізму і да т. п., як вярнуўся з 50-х гадоў рок-н-рол? Мо і не зніклі гэтыя «ізмы» з пэўнага мастакоўскага кола, а толькі набылі новую трактоўку? Я ведаю, што ў свой час такія эксперыменты забавляліся А. Кішчанка і А. Зіменка, Г. Скрыпнічэнка і У. Тоўсцік, А. Марачкін і А. Кузняцоў...

Мне давялося бачыць некалькі неафіцыйных, «нонканфармісцкіх» выставак у Маскве: на Прафсаюзнай вуліцы — гасразліковага аб'яднання «Эрмітаж», дзесяці мастакоў-жывапісцаў «з Малой Грузінскай» у павільёне ВДНГ СССР на Фрунзенскай набярэжнай. Я гутарыў з адным з мастакоў — Аляксандрам Куркіным. І вось што ён сказаў: «Вядома, мне крыўдна, што мае работы не застаюцца на радзіме. Даводзіцца іх прадаваць за мяжу, бо нават у мастацкія салоны мне і маім таварышам няма доступу: мы не члены Саюза мастакоў, пра нас проста не ведаюць...»

Думаю, што ў гэтых адносінах жыццё нашых «нефармалаў» больш спакойнае: ад Саюза мастакоў яны прыныпова не хочуць залежаць (але ж ад закупак саюзам сваіх работ не адмаўляюцца), за мяжу творы не прадаюць (пакупнікі няма?), а што датычыцца папулярнасці, дык яе сёння ім не пазычаць. Сапраўды, выстаўкі — у кінатэатрах, Доме кіно, у Палацы мастацтваў, на вуліцы Калектарнай і праспекце Машэрава ў Мінску, у выставачных залах Віцебска, Наваполацка, нават у Эстоніі — далі спажыву для розуму не толькі журналістам, мастакам і мастацтвазнаўцам, але і кіраўнікам культуры ўсіх рангаў.

Што ж уяўляюць сабой сённяшнія неформальныя аб'яднанні, групы «Форма», «Галіна» і віцебскі «Квадрат», што ўзніклі перш за ўсё, як свяржжаюць іх удзельнікі, у адказ на час застою ў грамадстве і, адпаведна, крызісу «афіцыйнага» выяўленчага мастацтва?

Удакладнім склад гэтых аб'яднанняў. Тут людзі вельмі розныя, большасць мае мастацкую адукацыю, некаторыя не такія ўжо і маладыя (35—40 гадоў). Але дзіўна іншае: у аб'яднанні, якія, па сутнасці, супрацьпаставілі сябе Саюзу мастакоў БССР, уваходзяць і некаторыя члены саюза і маладзёжнага аб'яднання — С. Войчанка, У. Цеслер, А. Шалюта, В. Шылко, А. Малей, А. Слепаў, а таксама І. Кашкурэвіч, С. Малішэўскі, І. Цішыні, С. Лапша, Г. Хацкевіч і іншыя. Есць у аб'яднаннях і людзі, якія маюць да мастацтва прыблізныя адносіны: як правіла, яны або вынаходлівыя самавучкі, або проста бойкія арганізатары, так сказаць, «ідэолагі» сваіх груп, здольныя тонка выкарыстоўваць час галоснасці і дэмакратызаванні для дасягнення такіх сумнішальных мэт, як эпітэж публікі, танная сенсацыйнасць, самарэклама.

Словам, склад «неформальных» аб'яднанняў даволі стракаты, супярэчлівы, нягледзячы на выпрацаваныя імі ўласныя тэарэтычныя праграмы і маніфесты.

Працэнтую некаторыя фрагменты з гэтых праграм.

Вось што пішуць члены аб'яднання «Форма» ў «Вячэрнім Мінску» (12.XII.1987 г.): «І ў тых часы (застой). — Б. К.) жылі мастакі, якія аддалі перавагу невадомасці і незалежнасці, а не кан'юнктуры і фальшывага пафасу, доўгія гады іх творы адваргаліся і пыліліся ў каморах.

Сітуацыя прымусіла многіх з іх стварыць неформальныя аб'яднанні... У асноўным у іх уваходзяць маладыя мастакі, і можна кожны хочаш крытыкаваць іх і іхнія работы, але важна зразумець, што яны — носбіты сваёй новай самавыдомаці, якая не можа не адбіцца на іх разуменні часу, мастацкай мовы і стылю».

«Нас аб'ядноўвае актыўная творчая пазіцыя, непасрэдны водгук на актуальныя праблемы дня, імкненне адлюстроўваць шырокую панараму рэчаіснасці... Сваім другім нараджэннем мы аба-

якіх, можа, яшчэ нестасе прафесіяналізму, пластычнай культуры. Мне даводзілася праводзіць у Віцебску абмеркаванне выстаўкі аб'яднання «Квадрат». Так, былі спрэчкі, рэзкае адмаўленне часткай гледачоў мастацкай платформы групы. Але былі і пазітыўныя меркаванні ў адносінах, скажам, да прытчавых, пабудаваных на алегорыях работ А. Малей, колеранасычаных палотнаў В. Шылко, асабліва яго нацюрморту. Можна шмат чаго чакаць ад Ю. і Т. Рудэнкаў, якія эксперыментуюць у габелене, ад Н. Да-

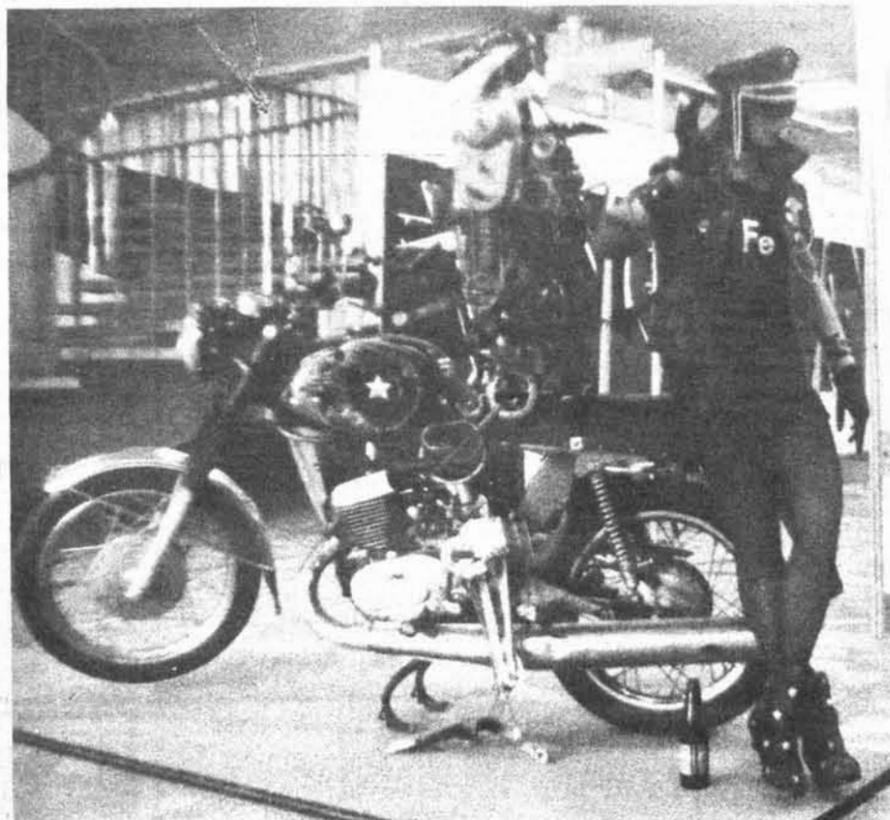
звышхутка плодзяцца ў тэхнакратычным свеце, смерць перамагае жыццё...»

Няма сумнення: мастацтва «нефармалаў» — палемічнае, задзірлівае, яго не так проста ацэньваць. Нават у самых неверагодных скульпта-карцінах, скажам, А. Жданава і скульпта-муляжах С. Малішэўскага, калі добра паднапружыцца, можна знайсці штосьці для сябе.

Дарэчы, мастацтва такога роду не надта патрабавальнае да свайго гледача, бо нібы імкнецца аблегчыць работу яго-

СПАКОЙНА! ТОЛЬКІ СПАКОЙНА...

«Неформальнае мастацтва» літаральна ўварвалася ў спакойную плынь нашага жыцця, выклікала разгубленасць... Аднак час эстэтычнай нецярпімасці мінае. Сёння мы можам глядзець некалі «крамольныя» карціны, прымаць ці не прымаць іх і — думаць, разважаць, спрачацца...

вязаны прагрэсіўным працэсам, якія адбываюцца ў нашым грамадстве дзякуючы перабудове... Многія з нас імкнуцца востра і дынамічна бачыць наваколле, спалучаючы іронію і жалю, романтику і сарказм, знаходзяць нечаны паварот падзеі, уважліва ставіцца да чалавека, яго трывог і радасцей, спадзяванню і расчараванню, абараняць яго перад магутнай бюракратычнай машынай, перад дагматыкамі і схаластыкамі...» («Галіна»).

«Квадрат» — (напэўна, па назве вядомай карціны Казіміра Малевіча?) — аб'яднанне віцебскіх мастакоў, створанае на аснове адзінаства поглядаў на праблемы ў выяўленчым мастацтве».

Як жа на практыцы рэалізуюцца дэкларацыі і маніфесты мастакоў? Нядаўна, напрыклад, мы бачылі маладзёжную выстаўку ў Палацы мастацтваў, на якой былі прадстаўлены і творы «крытычнага рэалізму» групы «Галіна». Прызнаюся, я доўга шукаў адпаведныя маніфесты работ. Ну вось сатырычная варыяцыя на зладзённую тэму — «Запрашэнне ў Глаўк» В. Азенблоўскага, вось алегорыя «Угледзься ў адлятаючы чатырохкутнік» з цытатамі з біблейскай міфалогіі А. Пашкевіча, невыразны «Рух на нахіленай плоскасці» А. Бяляўскага, трывожнае «Прысвячэнне Н. С.» І. Акулава. Што яшчэ? Убачыў прафесійныя пейзажы В. Баранкевіча, колерапластычныя фантазіі А. Тарановіча, музейную вытанчанасць палотнаў І. Сурмачэўскага... Спыніўся перад цыклам тэмперных навел С. Катранкова (пазней я зноў убачыў работы гэтага мастака — чамусьці ўжо на выстаўцы «Перспектывы»... аб'яднання «Форма»)...

Дык дзе ж ён — «непасрэдны водгук на актуальныя праблемы дня»? Дзе тое «імкненне адлюстраванне шырокую панараму рэчаіснасці», якое так гарача і страсна заяўлена ў маніфесте? У гэтым аспекце віцебскія мастакі са сціплым праграмнымі задачамі, хоць зорак з неба, як кажуць, не ўхапілі, але прымусілі спыніцца перад сваімі творами, многім з

сужавя і В. Чукіна, якія шукаюць новыя вобразна-пластычныя сродкі ў жывапісе і гуашы.

Настойлівыя пошукі — часта супярэчлівыя, эклектычныя, блытаныя — характэрны для мастакоў-нефармалаў.

Аднак жа ўкаранілася думка, што мастацкая стылістыка сама па сабе змястоўная, бо ўвага канцэнтруецца непасрэдна на працэсе творчасці, на эстэтычным падтэксце, на «знакавасці», зразумела, толькі ў сваім цэху (і то не заўсёды). Я зусім не аспрэчваю індывідуальнасць. Наадварот. Кепска толькі, калі чалавек становіцца рабом рафінаванага рамяства, не ўдасканальваецца як творчая асоба, бо толькі пазбавіўшыся звычайных стэрэатыпаў, мастацтва можа стаць сацыяльным. Няхай для адных мастакоў — гэта адлюстраванне гора, пратэсту, для другіх — радасці, але заўсёды павінна захоўвацца духоўная ніць, якая звязвае творчасць з людзьмі, з нацыянальнай культурай.

А што мы бачым у «нефармалаў»?

У некаторых мастакоў палотны стракацца ад колеравых вычварнасцей, ліній і трохкутнікаў, неўразумелых сімвалаў, фантазій, падобных на хваравітыя сны. Звычайны чалавек, зірнуўшы на такія работы, напэўна, жажнецца: няўжо гэта прадказанне будучыні? Чалавечыя муляжы-лялькі, бляшанкі, абкручаныя шарцыянымі ніткамі, трубка ад процівагаза, чорны крыж з накінутай на яго скурай, цвікі, замкі, ланцугі, іншыя складаныя і нескладаныя металічныя канструкцыі з глыбакадумнымі назвамі — «Тэрміналы», «Белы рыцар», «Дафін», «ПГК» і іншыя — уключаюцца ў складаную гульні людзей з рэчамі. І унікальны крохкі свет чалавечай асобы аказваецца безбаронным перад бяздушнымі аўтаматамі, якія

нага інтэлекту: амаль кожную кампазіцыю можна трактаваць як хочаш. І пэўны глядач адчувае сябе сярод гэтых рэчаў разумным, духоўна багатым, інтэлектуальным, далучаным да «не такіх, як усе». Камусьці імпануе здэкавацца са здаровага сэнсу, камусьці падабаецца перавернутая рэальнасць. Але больш за ўсё творчасць гэтых мастакоў, асабліва групы «Форма», на маю думку, нагадвае размовы-чуткі пра іншпланецян, пра чорную магію, перасяленне душ, энергетычных вампіраў і пра іншае, што будаваць уяўленне і пра што так прыемна пагаварыць з сябрамі за кубачкам кавы...

Наўрад ці сёння хто-небудзь будзе шукаць тайны сэнс у адлюстраваных квадратах, спіралях, мазаіках маляўнічых плям... Але калі ёсць у кампазіцыі хоць бы намек на мастацкі вобраз, дык перад гледачом паўстае натуральная праблема: увязаць твор са сваім жыццёвым вопытам, ведамі, проста з тым, што бачыць вочы. Тым не менш, як асэнсваць, напрыклад, «Леваслаўны сувенір» К. Гарэцкага? Антытэза — ад «праваслаўнага»? А бясконыя «кампазіцыі» і «паверхні» пад нумарамі? Што яны нясуць у сабе? Новую колерамузыку? Інтуітыўныя мастакоўскія адчуванні? Гармонію або дысгармонію наваколля? Ці падлягаюць расшыфроўцы жалезныя «аб'екты» У. Лапо або карціна «Купанне паўдзённай статуі» А. Бялова?

Але, можа, гэта не ўсур'ез? Чым не дасціпныя рэбусы — опусы С. Лапшы або «Сплюснутае вядро» С. Малішэўскага? Або мудрагелістая металічная канструкцыя І. Кашкурэвіча пад назвай «П'яна» (ад маманта?)

Можна не згаджацца з творами такога роду, але ў кожнага аўтара на тое свой адказ. Маўляў, каму што падабаецца...

І ўсё ж ад многіх твораў робіцца някавата. Вось назвы некаторых з іх: «Гібель пёўня», «Ніхто», «Некропаль», «На смерць гітары», «Лязо брытвы», «Эшафот», «Пацукамахія», «Мёртвы горад», «Спалены панк», «Мёртвая зона», «Шыбеніца», «Ляхманы», «Назойлівы воўк», «Тупік з шэрай лесвіцай»... Можна, нават і гэты «тупік з шэрай лесвіцай» і зайшло сённяшняе маладзёжнае мастацтва? Надта празрыстыя намякі: няма ў жыцці гармоніі і сэнсу, людзі адзіночкі, бессэнсоўныя іх пытанні і адказы, адзін не чуе другога...

Вядома, з усяго гэтага можна пасмяяцца і, паціснуўшы плячыма, пайсці з выстаўкі. Аднак мастацтва «нефармалаў» — гэта не розыгрыш. Гэта — канцэпцыя аўтараў, іх погляд на свет, стаўленне да рэчаіснасці і мастацтва, іх сістэма каштоўнасцей. Пакуль яны толькі спрабуюць ставіць пытанні (праўда, часам не зусім зразумелыя), адказаў жа — проста не ведаюць. Калі я спытаў у некаторых мастакоў, які сэнс яны ўкладалі ў той або іншы твор, яны так і казалі: наша справа задаваць пытанні, ваша — адказваць на іх... Ці не таму некаторыя аўтары перад вернікам так лёгка адракаліся ад назваў сваіх работ і мянялі іх на іншыя?

Не, справа тут не ў адсутнасці ў многіх таленту і прафесійнага ўмельства: іх дастаткова ў такіх мастакоў, як І. Цішын, С. Войчанка, У. Цеслер, С. Лапша, Я. Кірылаў, С. Малішэўскі, А. Тарановіч, У. Лапо, І. Кашкурэвіч, Р. Май, Л. Бяляўскі і іншыя. Справа ў разуменні імі мэты і ролі мастацтва. Для адных творчасць — служэнне, для другіх — стыхія самавыяўлення. Трэба толькі выбраць...

Ну, вось, скажам, поп-арт, што шумна ўвайшоў на некаторыя «нефармальныя» выстаўкі мінулага года. Што азначае гэты тэрмін? Вось як трактуе яго крытык А. Дабравольскі ў артыкуле «Пра што гэты крык?» («Звязда», 1.X.1987 г.): «Вядома і моркаўка снегавіка, футры скамарохаў, валасы і пер'е ў афрыканскіх, індыйскіх, славянскіх народных святах і цацках — вось адкуль вырас поп-арт (папулярнае, г.зн. народнае мастацтва)... Чаму ж нашым мастакам трэба адмаўляцца ад гэтых традыцый, спосабаў выражэння? Хто забараніў? Далей А. Дабравольскі піша, што «асваенне фальклонных традыцый закладзена ў стылістыцы поп-арта»... Але ж гэта далёка не адпавядае ісціне, урэшце — проста бязглуздзіца!

Нашэсце поп-арта, як вядома, пачалося ў 1955 годзе, калі малады амерыканец Роберт Раўшанберг нечакана выставіў самы звычайны ложак з коўдрай і падушкай, якія былі перапоцэнны алейнай фарбай (прыгадаем ложак з чорнай коўдрай на выстаўцы «Фрагмент-87» у ДOME Кіно). Сам тэрмін «поп-арт» прыдумав за хавальнік музея Гугенхайма крытык Лоўрэнс Элоўэй. Нагодай для гэтага паслужыла націна аднаго англічаніна, які напісаў на сваім палатне слова «поп». Што гэта азначае — сказаць цяжка. У паўсядзённым гаворцы «поп» — гэта масавая танная прадукцыя, пазначаная п'яцаткай штампа, вульгарнасці. Слоўца «поп», магчыма, азначае не больш, чым «дада» — бессэнсоўны гук, які ляпча немаўля (адкуль пайшоў знамяты, узведзены ў ранг сучаснай класікі дадаізм). Тое, што называюць «поп-артам», сапраўды ўяўляе сабой паўтарэнне дадаізму часоў першай сусветнай вайны... Яшчэ ў 1914 годзе М. Дзюшан выставіў за сваім подпісам веласіпеднае кола і сушылку для бутэлек. А праз тры гады ўразіў свет звычайным пісарам, выстаўленым у Нью-Йорку пад назвай «Фантан». Мастан растлумачыў сваю выхадку жаданнем праэксперыментавання грамадскі густ: «Прымусіць публіку праглынуць усё гэта — вось што мяне захапляе!»

Стоп! А ці не такія пасылкі маглі ўзяць сабе на ўзбраенне і некаторыя нашы «папісты»? Інакш чаму яны раптам, знарок ці міжволі, «цытуюць» Ван-Рыса, Пікабія, Курта Швітэрсэ, Раўшанберга, Д. Джонса, якія стваралі разнастайныя наклады і кантрэльефы з рэальных рэчаў хатняга ўжытку, анач, механічных дэталей, газет, прадметаў санітарны і гігіены, металічнай арматуры і да т.п.?

Словам, няма прычын вітаць у асобе пэўных маладых прадстаўнікоў «Формы» нараджэнне «новага напрамку», як гэта робіць некаторыя мастацтвазнаўцы і саматужныя тэарэтыкі, падводзячы пад гэта «мастацтва» эстэтыка-метадалагічны падмурак. Бо з'яўленне «папізму» ў мастацтве нашых «нефармалаў» — простае паўтарэнне заходняга «поп-арта» 50—60-х гадоў. Дарэчы, бацька дадаізму Р. Гюльзенбек хутка закінуў такіх гульні ў мастацтва і стаў вядомым у Нью-Йорку... псіхіятрам.

Вядома, чалавек недасведчаны, выхаваны на дрэнных, няякасных рэпрадукцыях Рэпіна, Васнецова, Сурыкава, Шыш-

кіна са школьных падручнікаў, будзе абуралася: маўляў, адкуль гэтыя ашаламляльныя фантазіі тыпу абстрактнага жывапісу або «поп-арт» у сённяшняй мастакоўскай моладзі? Навошта пра іх так многа пішуць і гавораць? На Захадзе — зразумела. Але ў нас?

Бясспрэчна, што «нефармальны рух» узнік як адказ. Адказ на шматлікія фальшывыя, беспраблемныя нашы так званыя «тэматычныя» выстаўкі. Далучэнне да авангардысцкіх эксперыментаў — горкі плён застарэлых памылак учарашняй мастацкай палітыкі. Гэта адказ на ведамасную раз'яднанасць у галіне выяўленчай культуры, на недапушчальную некомпетэнтнасць у мастацтве многіх кіруючых кадраў на ўсіх паверхнях грамадскай і дзяржаўнай лесвіцы. Гэта і адказ на архімарудную перабудову выстачнай дзейнасці і прапаганды ў Саюзе мастакоў.

Вядома, няма нічога больш простага, як спісаць усё на гады застою, абвінавачваць ва ўсім мінулае праўленне саюза і яго высокіх апекуноў. Але прайшло два і з паловай гады пасля красавіцкага Пленума ЦК КПСС і дзевяць месяцаў пасля рэспубліканскага з'езда мастакоў. А што зроблена? Размовы, заклікі, пражэкт, абіяцанні, рэзалюцыі... А «неразумным маладым» карціць. Яны кажуць, не хочучы і з адкрытым забралам ідуць у бой. Часта — без зброі, г.зн. без грунтоўнай прафесійнай падрыхтоўкі, але маючы пад рукой часопісную прадукцыю на ўсе густы, маляўнічыя альбомы (натуральны, не айчынай вытворчасці) і добрую інфармацыю пра тое, што адбываецца на ніве мастацтваў у Прыбалтыцы, Маскве, Ленінградзе або Ерэване... А камусьці вельмі патрэбна гаварыць пра здань мадэрнізму, якая нібы блукае ў беларускім мастацтве. І адразу некаторыя паважаныя маэстры спышаюцца прылічыць маладых «нефармалаў» да падрыўнога клану фармалістаў. Ганіць іх лёгка. Але не вінавата немаўля, што нарадзілася непісьменным. Ці не вінаваты ў гэтым самі педагогі, іх духоўныя настаўнікі? У гады фарміравання тых, каму цяпер за трыццаць, дзейнічаў жорстка прышчып, які заганаў у вузкія рамкі любыя віды самастойнай творчасці. І, вядома ж, ствараў зручнае асяроддзе для віруса слупняку, які паразіў урэшце нашу мастацкую інтэлігенцыю. Не, мастацтва не замерла, з'яўлялася ж сур'ёзныя творы таленавітых аўтараў, але творчая атмасфера разбуралася па ўсіх параметрах. Што патрабавалася ў падобнай абстаноўцы ад маладых мастакоў? Перш за ўсё — не высювацца. Меш свае погляды, адстойваць перакананні было нялёгка...

«Нефармальнае мастацтва», якое проста ўварвалася ў спакойную плынь нашага жыцця, выклікала ў многіх разгубленасць, высвеціла нашу непадрыхтаванасць да дыялогу з гэтай моладдзю. Ад яе прасцей за ўсё адмахнуцца. Так і было спачатку. Ці не з-за таго ўтварылася глыбокая «шчыліна» паміж Саюзам мастакоў і «нефармаламі», якая можа неўзабаве ператварыцца ў бездань? Зразумела, няма ніякіх падстаў перашкаджаць развіццю «нефармальнага мастацтва». Ды ўрэшце яму сёння і не перашкаджаюць. Відаць, час густавой і эстэтычнай неярпімасці прайшоў...

Дарэчы, адсутнасць у рэспубліках Прыбалтыкі «нефармальнага» мастацкіх аб'яднанняў менавіта тым і тлумачыцца, што там ніколі не было забароны на маладзёжныя выстаўкі любых фармальных кірункаў і пошукаў. Тое ж і ў некаторых іншых рэспубліках: у канцы лістапада ў Тбіліскай карціннай галерэі была адкрыта «Першая груповае выстаўка абстрактных работ мастакоў Грузіі». І нічога ж не здарылася!

Моладзь не хоча жыць па-старому, а па-новаму яшчэ не ўмее. Старыя «візуальныя» формы, кан'юктурныя тэмы і сюжэты яна адмаўляе, аднак... Нічога новага ўзяць не прапануе. Тым нестандартныя «канцэптуальныя» ідэі, якія маладыя спавядаюць, абарочваюцца зноў такі старымі, праўда, добра падзабытымі, клішэ авангардысцкага мастацтва. Словам, «плюс» мяняецца на «мінус», «тэматычныя» творы — на «абстрактныя» і іншыя звышзавуныя рэчы. А дзе ж уласная пазіцыя? Дзе незалежнасць думкі?

Няма сумнення, ва ўсякім разе мне хочацца ў гэты верыць, што найбольш таленавітыя «нефармалы», перахварэўшы «авангардам», знойдуць сваё месца ў духоўна насычаным, высокім мастацтве. Пытанні тут шмат. І, думаю, яны не застаюцца без адказу на VII з'ездзе мастакоў СССР, які дзямі пачынае сваю работу.

Барыс КРЭПАК.

БТ: РАЗАМ ЛЯ ЭКРАНА

3 НАВАГОДНІМІ КЛОПАТАМІ

Сустрэча Новага года ля экрану тэлевізараў зрабілася для нас справаю звычайнаю і нават традыцыйнаю. Праўда, святочныя перадачы часцей вымагаюць крытыкі, чымся надаюць асалоды, але надзея на тое, што з экрану ў хату сядзе нешта радаснае і хвалюючае, нікога не пакідае.

Сёлета аўдыторыя мела асабліва багаты выбар, бо тры святочныя дні календара і пераднавагодні вечар значна пашырылі панараму прэм'ер. Таму і беларускую тэлепраграму, напэўна, планавалі такім чынам, каб яна не замяніла навагоднім прадстаўленнем з Масквы і дапаўняла-разнастайла праграмы Цэнтральнага тэлебачання. Перадачы, аўтары якіх памяталі пра свята, было няшмат, да таго ж большасць з іх адравалася дзецям (што само па сабе зразумела). Затое маладзёжнае «Тэлегумарына» імкнулася ўлічыць самую розныя запатрабаванні глядачоў і гасцей студыі. Яна не толькі ўдала спалучыла клаўнаду і эстрадную песню, класічную музыку і сучасныя танцы, але і падала дзеянне жартоўна, ярка, запамінальна і з густам. А вось тэлефестываль «Песню бярыце з сабой» не пазбыўся заарганізаванасці і манатоннасці. Не дапамагло і Украінскае тэлебачанне: яго, як той казаў, толькі «брала ўдзел» у падрыхтоўцы перадачы; празмерна зацягнутая, невыразна яе маглі зрабіць і «мясцовымі сіламі».

Нядзельная рубрыка «Вечар — разам» прапанавала нам ёлачны карагод са старшакласнікамі горада Маладзечна і іх бацькамі. Але характар сустрэчы вызначылі не высельны гульні, жарты і пругкія музычныя рытмы: на першы план выйшла жаданне выпускнікоў асэнсаваць сваё месца ў жыцці, разабрацца ў ягоных складанасцях і супярэчнасцях. Так святыя саступалі месца будзённым клопатам...

Працоўны тыдзень не перапыніў навагодніх прэм'ер. Наадварот, глядачы паспелі адзначыць, што самы «дарагі» — вячэрні тэлевізійны час зрабіўся больш насычаным, разнастайным і змястоўным. На яго прыпалі і дзелавыя гутаркі, і навукова-пазнавальны часопіс і мастацкія цыклы... Перш-наперш трэба адзначыць з'яўленне доўгачаканай мастацка-публіцыстычнай праграмы, якая выйшла пад вядомай рубрыкай «Ліра». Яе аўтары прапанавалі некалькі змястоўных і грунтоўных інтэрв'ю з дзеячамі літаратуры і мастацтва, работнікамі выдавецтваў і кніжнага гандлю, настаўнікамі. Праўда, першае выпуску відэочна нестасе палемічнасці, вострыні, а то і шырокай грамадскай думкі, аднак

жа сам зварот да набалелых пытанняў беларускай культуры і далікатная іх падача маладым вядучым У. Сцепаненкам (трэба адзначыць ягоную дасціпнасць, шчырасць, валоданне моваю) абяцаюць творчы плён.

Сама назва перадачы «Аб'екты перабудовы» падказала глядачам тэматыку і характар новай перадачы. Цяпер кожную суботу Беларускае тэлебачанне мае прапанавань нам уласны варыянт усеагульнай праграмы «Пражэкт перабудовы». Неабходнасць яго з'яўлення і існавання відавочная, але, на жаль, першы каментарый В. Харкова не дадаў вядомай тэме «Чалавек і перабудова» ні новых фарбаў, ні хоць бы адценняў, — як і аналіз работы Мінскага мотавелазавода ва ўмовах самафінансавання, і думкі працаўнікоў прадпрыемства.

Яшчэ адзін зварот да старой і заўсёды актуальнай тэмы — дакументальны фільм рэжысёра і апэратара Гомельскага тэлебачання А. Кашэўнікава «Летаргія», прысвечаны Дому дзіцяці і яго выхаванцам, сіротам пры жывых бацьках. Шкада, што прэм'ера тэлефільма прайшла так будзённа і сціпла — стужка варта ўвагі і разумнай рэкламы. А вось перадача з Віцебска «Бумеранг», што распавядала пра школу-інтэрнат, так і не здолела пазбыцца штампаў-стэрэатыпаў.

Навагоднія прэм'еры экрану міжволі зрабіліся тым камертонам, на якім глядач будзе «настройвацца» на тэлепраграмы ўсяго месяца. Таму нельга абмінуць традыцыйныя рубрыкі. Пераднавагодні выпуск грамадска-палітычнай перадачы «Я і мы» прадэманстравала адметную публіцыстычнасць і змястоўнасць аналізу з'яў жыцця. На пастаянныя кантакты скіраваў студэнтаў тэлебачання паміж універсітэтамі Мінска і Кракава, праведзены У. Рудамётаным і А. Марозавым. Вызначыў грамадскую думку журналіст П. Шаўчук у часопісе «Здароўе»: трэба перапыніць зложыванне мінеральнымі ўгнаеннямі, бо ніраты ў гародніне, асабліва ў бульбе, яўна перавышаюць норму. Цікава прагучала і размова гродзенскай журналісткі Н. Сакаловай, нягледзячы на сваю «спецыялізаваную» сельскагаспадарчую тэматыку.

Беларускае тэлебачанне працягвае свае праграмы. І новыя, цікавыя, разнастайныя, і тыя, што абмяжоўваюцца звычайным напамінам глядачам пра важнасць падзей, спраў і тэм сённяшняга жыцця. Таму тэмы і якасць працы шмат каго з тэлежурналістаў задаволяць глядачоў ніяк не могуць.

Людміла ШЫЛАВА.

ПРОСТАЕ І ЎЗНЁСЛАЕ ХАРАСТВО

Так, спачатку было слова. Яно стала «Словам пра паход Ігаравы», яно стала і «Полацкімі летапісамі», якія дагэтуль захоўваюць таямніцу жыцця нашых продкаў. А ці толькі слова было спачатку? А як нахонт «мусікэйскага» мастацтва — другой філасофіі (так гаварылі пра музыку вядомыя асветнікі XVII стагоддзя Іакім Кораней і наш Мікалай Дзілецікі)? Якою яна была, напрыклад, у часы легендарнай Прадыславы — Ефрасініі Полацкай?

Пакрысе, так сказаць, па ноче мы паступова адбудоўваем музычнае асяроддзе, музычна-мастацкую свядомасць тых людзей, якія жылі калісьці на нашай зямлі, — аднаўляем сваю гісторыю. Ды ўсё ж тая спрадв. іная далячынь застанеца для нас таямніцай. А ці ж можа таямніца не вабіць, не захапляць? Тым больш, існуе і машына часу, якая можа дапамагчы ўявіць нам чалавека з далёкага мінулага ці нават цэлую эпоху. Гэта — Музыка! Таленавітая, глыбокая, філасофская музыка, да якой так імкнецца чалавек канца XX стагоддзя.

Прыкладна гэтак я думаю, слухаючы аўтарскі канцэрт Андрэя Мдзівані, што паказала нядаўна Беларускае тэлебачанне.

У актыве кампазітара багата адметных, цікавых, неардынарных твораў самых розных жанраў, у тым ліку шэсць сімфоній, але А. Мдзівані не памыліўся

ў выбары музыкі для аўтарскай справадзачы: прагучалі два ці не лепшыя буйныя творы, дзве апошнія сімфоніі — пятая («Памяць Зямлі») і Шостая («Полацкія пісьмёны»).

Як знакі нашай гісторыі гучаць назвы частак Пятай сімфоніі: «Сафія», «Мсціслаў», «Вежа», «Тур», «Знамен». І быццам працяг — «Полацкія пісьмёны». Прысвечэнне 1125-годдзю Полацка...

Такое здараецца — творца падпадае пад абаяльную прыцягальнасць тэмы, велізарнай тэмы, і не можа спыніцца ў сваім мастацкім даследаванні, пакуль не вычарпае сябе да рэшткі, да дна душы!

Шостая сімфонія А. Мдзівані — гэта спроба традыцыйнымі сімфанічнымі сродкамі абудзіць нетрадыцыйныя пачуцці ў сувязі з сённяшняй гісторыяй. Шостая сімфонія — не ўвогуле «пра нешта мінулае», у ёй аўтар імкнецца ўдумліва асэнсаваць праемнасць розуму і культуры беларускай зямлі, на якой жылі і стваралі Францыск Скарына, Сімяон Полацкі. У гэтым творы чужы шматмерны, нават зур'ыстычны вобраз мінулага, — «абліччы» (назва І часткі) гістарычных асоб і іх пісьмовую спадчыну (II частка). І ў гэтай сімфоніі, як і ў Пятай, зноў гучыць хор, як сімвал сэнсу чалавечага жыцця: усё робіцца на Зямлі людзьмі дзеля людзей.

Данат ЯКАНЮК.

ЛЮБОУ да Радзімы перш за ўсё абуджае родная гісторыя. Немалым чынам пагадзіцца з гэтымі словамі Уладзіміра Караткевіча, што сталі ягоным крэда. Спасцігаючы мінулае, пранікаючы ў скарбніцу матэрыяльнай і духоўнай культуры продкаў, чытаючы летапіс іхніх пакутаў, падзвігаў і змагання за лепшую долю, чалавек выходзіць з сабе само пачуццём Радзімы, адказнасцю за яе лёс. Разам з тым нацыянальная гісторыя — брама, праз якую мы ўваходзім у гісторыю сусветную, каб вызначыць у ёй месца і перспектыву свайго народа.

Пра ўсё гэта яшчэ раз падумалася, калі чытаў у «Ліме» артыкулы А. Сідарэвіча «А гэтага ў кнізе няма» і В. Грыцкевіча «Каб ведалі факты», якія нарэшце распачалі даўно наспелую гаворку пра якасць падручнікаў па гісторыі БССР для школы і для ВНУ.

Пазнаёмімся бліжэй з апошнім выданнем «Гісторыі БССР» (на рускай мове), якое выдавецтва «Народная асвета» выпусціла ў 1985 г. і па якім цяпер вучацца нашы школьнікі.

Першыя ж параграфы нараджаюць шмат пытанняў, а з тым і пачуццём непараўмення. Чаму, гаворачы пра ўзнікненне гарадоў, аўтары падручніка забываюць першыя згадкі летапісу пра Полацк (862 г.) і пра Тураў (980 г.), а пачынаюць адпаведную ханалогію з Бярэцы (1019)? Чаму, апавядаючы пра барацьбу супроць татара-мангольскіх заваёўнікаў, абмяжоўваюцца пералікам спаленых і разбураных гарадоў і маўчаць пра тое, што зямля нашых продкаў пазбегла трохсотгадовага ярма прыхадняў? Нагадаем, што гэтую адметнасць развіцця беларускай народнасці палічыў неабходным адзначаць у сваёй рабоце «Знешняя палітыка рускага царызму» Фрыдрых Энгельс. Чаму Грунвальдская бітва, якая стала выдатным прыкладам ратнага пабрацімства славянскіх і літоўскага народаў і шмат у чым вызначыла далейшы гістарычны лёс беларусаў і іхніх суседзяў, аўтары падручніка адвалі ўсяго пяць няпоўных радкоў? Хіба зацікавіць вучня адно канстатацыя таго факта, што бітва адбылася і нямецкія рыцары былі разгромлены? Дзе схема бітвы, яе апісанне? Якія, урэшце, яе вынікі і значэнне? Чаму падручнік маўчыць пра чыны ўдзел беларусаў у гэтых войнах? (У 1422 г. князь Вітаўт паслаў на падмогу густам п'яцітысячнае рушніце, вялізнае, у маштабах тае эпохі, войска). Падобныя пытанні можна доўжыць і доўжыць.

Кніга ў вельмі значнай ступені дэперсоналізаваная, у ёй адчуваецца востры дэфіцыт характарыстык і нават імёнаў вядомых дзеячаў нашай гісторыі і культуры. Літаральна некалькі слоў падручнік прысвяціў князю Усяславу Чарадзею, дзяржаўнаму мудраўцу і натрыятыю якога геніяльны аўтар «Слова пра паход Ігаравы» ставіў у прыклад іншым старажытнарускім князям. Даўно ўжо мінуліся часіны, калі псеўдагісторыкі і псеўдамагарты з рэлігіяй называлі Ефрасінію Полацкую цемрашалкаю, але паравейшаму пра асветніцкую, адну з самых адукаваных жанчын свайго часу ва ўсёй Еўропе, беларускі школьнік з падручніка гісторыі не даведаецца нічога. Можна, аўтараў на-

палохала тое, што Ефрасінія кананізавана? У такім разе, чаму яны не баяцца называць імя князя Аляксандра Неўскага? Ён жа таксама быў абвешчаны святым, бо, як вядома, кананізацыя выдатных дзяржаўных і культурных дзеячаў здавён была адным са спосабаў, якімі царква імкнулася ўмацаваць свой аўтарытэт. Пра гэта сведчыць, дарэчы, і той

нах, калі трэба вызначыць нацыянальную прыналежнасць той ці іншай гістарычнай асобы. Часам даходзіць проста да недарэчнасцей. Здаецца, усе мы даўно ведаем, што выдатны гуманіст усходнеславянскі першадрукар Францыск Скарына — беларус. Але на стар. 48 «Гісторыі БССР» у выніцы з пастановай калегіі прафесараў Падаўнскага ўніверсітэта аб наданні славу таму палачаніну вучонай ступені дотара медыцыны школьнік прачытае: «Выдатны рускі донтар Францыск Ска-

«Паўночна-Заходні край» бачылі Беларусь, шмат разоў звярталіся да яе мінулага, разважалі пра гістарычны лёс нашага народа. Яны называлі Вялікае княства Літоўскае славянскай дзяржавай. У рабоце «Сценька Разін» Маркс пісаў, што «Русь тады была падзелена на дзве дзяржавы: «Маскву і Літву», якія з'яўляліся двума асяродкамі аб'яднання ўсход-

Пятроўны ў 1754 г. патрабаваў ад сейма Рэчы Паспалітай вярнуць мільён (!) уцекачоў. Хіба гэты факт не з'яўляецца доказам прыязнасці і цеснай сувязі ўсходнеславянскіх народаў, прадстаўнікі якіх у цяжкія часіны шукалі і знаходзілі прытулак сярод братоў па крыві.

Водгулле буржуазна-дваранскай гістарыяграфіі чвэцца ў падручніку пры разглядзе ролі праваслаўнай царквы. Аўтары «Гісторыі БССР» падкрэсліваюць становае значэнне праваслаўнага брацтва і створаных пры іх школ і друкарняў у развіцці беларускай культуры і нічога не кажучы, напрыклад, пра калывніцкія навучальныя ўстановы і друкарні. Не будзем забываць на тое, што першую на сучаснай тэрыторыі Беларусі друкаваную кнігу на беларускай мове Сымон Будны выдаў у 1563 г. у нявіжскай пратэстанцкай друкарні. На стар. 58 чытаем: «У назімах, жартоўных песнях, прымаўках народ з'едліва высмейваў шляхту, каталічнае і уніяцкае духавенства». Хочацца спытаць: няўжо беларусы не высмейвалі духавенства праваслаўнае? Каб пераканацца ў адваротным, дастаткова зазірнуць у тыя ж народныя казкі. Чаму аўтары забываюць на класавую сутнасць любой рэлігіі?

Павярхоўна, а часам і проста некаваліфікавана асвятляецца ў падручніку гісторыя культуры. Перадусім гэта датычыць параграфу 9 «Утварэнне беларускай народнасці. Беларуская культура XIV — першай паловы XVII ст.» Тут, напрыклад, нічога не гаворыцца пра такую надзвычайную з'яву, як вучоба беларусаў ва ўніверсітэтах Еўропы. У вучня міжволі ўзнікне ўражанне, што Францыск Скарына быў адзіны, каму пашчасціла атрымаць вышэйшую асвету і з удзячнасцю прыгадваць alma mater. Але ж паездкі па навуку мелі масавы характар, што даўно ўжо даведзена гістарычнымі даследаваннямі В. Дарашкевіча, В. Грыцкевіча і іншых вучоных. Вядома, што адначасова са Скарынай у Кракаўскім універсітэце вучыліся Георгій з Ваўкавыска, Марка з Нямігі, Павел з Гродні, Вінцук са Слуцка, Мікола з Ашмянаў... У канцы XV ст. у гэтым універсітэце магістр Ян з Полацка чытаў шклярама «Лісты Цыцэрона, а магістр Ян з Магастоў — «Этыку» і «Метафізіку» Арыстоцеля. Шмат юнакоў з Беларусі ехалі на навуку ў Прагу, у Балонью і Падую. Вільнянін Мацей быў абраны рэктарам Сіенскага ўніверсітэта. Сотні маладых беларусаў, сярод якіх нямала было і прадстаўнікоў «люду паспалітага», далучаліся да навуковых і культурных здабыткаў іншых народаў, успрымалі, а з тым неслі на радзіму і развівалі на роднай глебе ідэі Адраджэння і Рэфармацыі. Такім чынам наша культура актыўна ўключалася ў рэчышча ўсёй еўрапейскай культуры. Аўтары ж замоўчваюць гэтую найцікавейшую з'яву.

А што даведаецца вучань пра выдатнага гуманіста, асветніка, філосафа, гісторыка, філолага Сымона Буднага, які на сто гадоў раней за Спінозу распачаў навуковую крытыку Бібліі, якога царкоўнікі з нянавісцю называлі «найвялікшым ерэтыкам Вялікага княства Літоўскага»? Даведаецца адно тое, што Будны быў «беларускі друкар». Аўтары падручніка надзівавольна абыходзіцца з нолькаватымі паказчыкамі, якія сведчаць пра ўзровень асветы на Беларусі. На стар. 100 сцвярджаецца, што «у другой палове XIX ст. больш за 90% насельніцтва Беларусі было неписьменнае». Няма ні спасылкі на крыніцы, ні хоць бы ўказання, да якога года ці дзесяцігоддзя трэба адносіць названую лічбу. Затым на стар. 129 мы даведаемся,

ПРАЦЯГ РАЗМОВЫ

Уладзімір АРЛОЎ

ПАД ЗНАКАМ ДНЯ ў ЧАРАШНЯГА

Артыкул Анатоля Сідарэвіча «А гэтага ў кнізе няма» [«ЛіМ», 20 сакавіка 1987 г.] закранаў пэўныя недахопы школьнага падручніка па гісторыі БССР і праблемы выкладання гэтага важнага гуманітарнага прадмета ў школе. У нумары газеты за 14 жніўня мінулага года Валянцін Грыцкевіч у рэцэнзіі «Каб ведалі факты» падзяліўся думкамі пра падручнік гісторыі БССР для ВНУ. Публікацыя выклікала шырокую чытацкую пошту. Аўтары лістоў пішуць пра неабходнасць шырокага абмеркавання праблем, узятых названымі публікацыямі. Сёння пад рубрыкай «Працяг размовы» мы друкуем развагі над гістарычнымі падручнікамі пісьменніка Уладзіміра Арлова і ліст, дасланы ў рэдакцыю кандыдатам гістарычных навук вядомым археолагам Алегам Трусавым.

факт, што праваслаўная царква мяркуе кананізаваць Андрэя Рублёва і Дзмітрыя Данскага.

Не знойдзем у падручніку ані згадкі пра палкаводца XIV ст. Давыда Гарадзенскага, што паспяхова змагаўся з крыжакімі, стрымліваючы агрэсію Лівонскага ордэна. Нядаўна ў Гродзенскім музеі гісторыі рэлігіі і атеізму дзейнічала мастацкая выстаўка, прысвечаная 660-годдзю з дня смерці Давыда. Сярод наведнікаў музея было шмат экскурсантаў-школьнікаў. На аб'яву пра вернісаж яны глядзелі, як козы на новы плот: «Што за палкаводзец? У кнізе пра такога няма». Аналагічная сітуацыя была ў 1980 годзе ў час выстаўкі, прымеркаванае да 500-годдзя Міколы Гусоўскага. Мінула сем гадоў, а імя нашага славянскага паэта, якога ведаюць ва ўсім свеце, у школьным падручніку так і не з'явілася.

Спіс гэтых сумных парадоксаў атрымліваецца дужа вялікі. Ці былі ў Кастуся Каліноўскага і Валерыя Урублеўскага папалечнікі па барацьбе? Можна, гэта іхнія неназваныя прозвішчы, а не прозвішча царскага генерал-губернатора Мураўёва Вешальніка трэба было выдзеліць у падручніку курсівам? Мінскі школьнік, што жыў на вуліцы Пуліхава, марна будзе шукаць у «Гісторыі БССР» хоць кароткай звесткі пра гэтага рэвалюцыянера, які ў студзені 1906 г. падрыхтаваў і ажыццявіў замах на губернатара Курлова, па загаду якога быў расстраляны рэвалюцыйны мільян на Прывакзальнай плошчы.

Ці не занадта старанна дбаюць аўтары падручніка пра тое, каб не абцяжарыць памяць вучняў? Ці не будзе гэтая памяць занадта лёгкай? Міжволі успамінаюцца словы балгарскага паэта Ніколы Вапцарова: «Мы балгары толькі таму, што памятаем імёны сваіх герояў».

Здзіўляе нясмеласць, нейкая абсалівацыя падручніка ў выпад-

рына... Памылка сярэднявечнай падаўнскай прафесуры? Не, дзіўная недасведчанасць сучасных аўтараў. Напісаная на лацінскай мове пастанова называе Скарыну «рутанам». Лацінскі тэрмін «рутан» азначаў у той час жыццё ўсходнеславянскіх зямель наогул і найперш — жыццё Беларусі і Украіны. Дакладны пераклад тэксту вышэйпаміяненай пастановы, зроблены вядомым вучоным-лаціністам Я. Парэцікам, неаднаразова друкаваўся ў навуковых даследаваннях і ў папулярнай літаратуры, аднак, ігнаруючы яго, аўтары падручніка называюць яго, некаваліфікаваны пераклад важнага дакумента, пераклад, які ўводзіць школьнікаў у зман.

Апавядаючы пра вызваленчую барацьбу беларускага народа ў сярэдзіне XVII ст., падручнік не кажа, што адзін з самых блізкіх папалечнікаў Багдана Хмяльніцкага Міхайла Крычэўскі быў беларусам, Герой «Народнай волі» Ігнат Грынявіцкі разам з іншымі сваімі таварышамі неадрэслена названы «ўраджэнцам Беларусі», хоць даказана, што ён быў беларусам не толькі па паходжанні, але і па перакананні. Невыпадкова выдаўцы падручніка часопіса «Гоман» называлі Грынявіцкага адным з заснавальнікаў беларускай Францыі «Народнай волі». Нагадаем, што «Гоман» быў органам гэтай Францыі і ўпершыню з рэвалюцыйна-дэмакратычных пазіцый тэарэтычна абгрунтаваў ідэю пра існаванне этнічна самастойнай беларускай нацыі.

Беларускі народ мае слаўныя традыцыі класавай, нацыянальна-вызваленчай, рэвалюцыйнай барацьбы. Паказ гэтых традыцый, іхняй пераемнасці ў «Гісторыі БССР» вядома з'яўляецца. Падручнік маўчыць пра паўстанне Тадэвуша Касцюшкі. З куртатага параграфу «Рух дзекабрыстаў на Беларусі» нельга даведацца пра погляды дваранскіх рэвалюцыянераў на яе гісторыю і яе будучыню. Характарызуючы падзеі 1863 г., аўтарам падручніка трэба было б прывесці ацэнку, што далі паўстанню К. Маркс і Ф. Энгельс, якія вызначалі прычыны адрозненне паміж паўстаннем на Беларусі і ў Літве і паўстаннем у Польшчы, грунтоўна прааналізавалі прычыны ягонага паражэння.

Як вядома, правадыры міжнароднага рабочага класа за павешанаю царызмам шыльдаю

неславянскіх зямель. У артыкуле «Дактрына нацыянальнасці ў дачыненні да Польшчы» Энгельс прызнаваў самастойнае існаванне беларускай мовы. Аналізуючы становішча нашага народа пасля падзеяў Рэчы Паспалітай, ён падкрэсліваў рэакцыйнасць і падступнасць царызму, які зусім не збіраўся вызваляць беларускіх сялян ад улады польскіх і апалчаных паноў, дадаўшы да гэтага прыгнёту яшчэ і свой. Натуральна, што геніяльны мысліцель з асаблівай цікавасцю сачылі за развіццём на Беларусі рэвалюцыйнага руху. Фрыдрых Энгельс неаднаразова сустракаўся з беларусам-народнікам Мікалаем Судзілоўскім, выкарыстоўваў у сваіх работах звесткі, сабраныя беларускім рэвалюцыянерам Антанам Трусам, які прайшоў шлях ад камандзіра мінскага паўстанскага атрада ў 1863 г. да сакратара Рускай секцыі Інтэрнацыянала. На жаль, адсутнасць гэтых і шэрагу іншых спасылкаў і звестак вельмі значна збядняе падручнік. Дадамо, што слухна гаворачы пра шырокае асвятленне рэвалюцыйных выступленняў працоўнай Беларусі ў бальшавіцкай «Правде», аўтары павінны былі прывесці ў дакументальным матэрыяле не трохрадковае паведамленне, а больш важкія сведчанні.

Аўтары «Гісторыі БССР» не заўсёды кіруюцца патрабаваннем У. І. Леніна асвятляць падзеі і з'явы не аднабакова, а ў сукупнасці ўсіх фактаў. Вось толькі адзін прыклад. Кніга шмат разоў паведамляе пра ўцёкі і перасяленні беларусаў у межы Рускай дзяржавы, але замоўчвае добраахвотныя перасяленні рускіх сялян і гараджан на беларускія землі. Прычынай гэтай масавай з'явы будзе не толькі ўзмацненне феадальнага прыгнёту, але і жорсткі рэлігійны ўціск у дачыненні да старавераў і іншых неадраджаных рэлігійных плыней. З «Гісторыі Расіі» С. Салаўёва можна даведацца, што ўрад імператрыцы Лізаветы культуры матэрыяльнай», а «Помнікі гісторыі і культуры БССР» і «Мастацтва Беларусі» ў сілу сваёй спецыфічнай выразнасці становаць гэта пытанне, вядома, не могуць.

Каб паспрыць справе распаўсюджвання і вывучэння матэрыяльнай спадчыны, у мінулы годзе аўтар гэтага ліста супрацоўнікі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР А. Лявонова, В. Фадзеева, М. Яніцкая распрацавалі план і напісалі аналітычны да будучага падручніка для ВНУ рэспублікі пад назвай «Гісторыя матэрыяльнай культуры Беларусі эпохі феадалізму (IX — XIX)».

І вось тут пачаліся нашы прыгоды...

ХТО ВІДАСЦЬ ДАПАМОЖНІК?

Вельмі своєчасова звярнуўся «ЛіМ» да пытання аб вывучэнні гісторыі БССР у нашых школах і асабліва ў вышэйшых навучальных установах. Да сязанага А. Сідарэвіча і В. Грыцкевіча можна было б шмат дадаць, але хачу закрануць толькі адзін з аспектаў вывучэння і практычнага выкарыстання ў нашым сучасным жыцці гістарычнай спадчыны беларускага народа. Гэта — вывучэнне гісторыі матэрыяльнай культуры,

якая падаецца на старонках падручнікаў недастаткова і — што больш засмучае — вельмі часта недакладна. Так, многія з бані або зусім не разглядаюцца, або выкладваюцца на ўзроўні 40-х гадоў, або прыводзіцца толькі ў выглядзе спецыяльных вузкіх тэрмінаў без усялякага тлумачэння і ілюстрацый. А між тым навуковыя нашай рэспублікі (археологі, этнографы, літаратуразнаўцы, гісторыкі мастацтва) у апошнія

дзесяцігоддзі выявілі і надрукавалі шмат наштоўных матэрыялаў, якія запоўнілі б некаторыя «белыя плямы» ў падручніках па гісторыі.

Колькі такіх неабходных звестак можна знайсці, напрыклад, у 5-томным выданні «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі»! Але, на жаль, гэтай інфармацыі карыстаецца абмежаваная частка насельніцтва, у той час як навучнікі школ і тэхнікумаў, большасць студэнтаў, нават гуманітарных факультэтаў, нічога не ведаюць пра новыя адкрыцці і новыя навуковыя публікацыі.

Справа ўскладняецца яшчэ і тым, што ў рэспубліцы не існуе спецыяльнага выдання іншталь польскага «Квартальніка

Напачатку я звярнуўся да супрацоўніка адпаведнай рэдакцыі выдавецтва «Вышэйшая школа». Там мяне вельмі ветліва прынялі і прапанавалі звярнуцца ў Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР, бо без яго дазваляць нельга друкаваць падручнікі. Пайшоў туды. Мяне вельмі уважліва выслухалі і спазалі, што, на жаль, нічым не змогуць дапамагчы, бо нельга выдаваць падручнік, калі няма адпаведных курсаў лекцый у ВНУ. Я спытаў, як жа можна чытаць адпаведны курс ці спецыкурс, калі няма падручніка? Далёка не кожны выкладчык можа ўзяць на сябе такую адказнасць! Супрацоўніца міністэрства разважала рукамі і параіла звярнуць-

што да пачатку XX ст. непісьменныя складалі 77 працэнтаў. Зноў ніякіх спасылак. Звернемся да акадэмічнага выдання «Гісторыі БССР» (Мінск, 1972, т. 2) і на стар. 200 пазнаёмімся з дадзенымі ўсерасійскага перапісу 1897 г. Паводле іх, агульная колькасць пісьменных на Беларусі складала 25,7 працэнта, значыць, непісьменныя былі 74,3 працэнта. Разам з тым Каротная Беларуская Эцыклапедыя (Мінск, 1980, т. 3, стар. 18) сцвярджае, што пісьменныя былі 32 працэнта, непісьменныя адпаведна — 68. Між іншым, на гэтую блытаніну з лічбамі — ведаю з уласнай педагогічнай практыкі — звяртаюць увагу не толькі настаўнікі, але і самі вучні.

Падручнік не кажа пра існаванне першай беларускай легальнай газеты «Наша Ніва», якая адыграла вялікую ролю ў абуджэнні нацыянальнай свядомасці, у зборанні прагрэсіўных літаратурных сіл, развіцці беларускай літаратурнай мовы. Гавораць пра барацьбу насельніцтва Заходняй Беларусі за ўз'яднанне з БССР, падручнік маўчыць пра Таварыства беларускай школы, дзейнасць якога была важнай часткай агульнага змагання працоўных за свае правы.

Раздзелы падручніка, прысвечаныя культуры, даюць новыя прыклады ягонай дэперсоналізацыі. Знаёмчы школьніка з мастацтвам Беларусі ў першай палове XIX ст., аўтары кнігі падаюць імяны ўсяго трох беларускіх мастакоў: І. Аляшкевіча, В. Дмахоўскага, а таксама І. Домеля (падрыхтаваны чытач, магчыма, здагадаецца, што маецца на ўвазе Ян Дамель). Ані слова ў падручніку пра аўтара шэрагу выдатных партрэтаў і нацюрмортаў І. Хруцкага, пра баталісты Я. Сухадольскага, пра партрэта-рамантыка В. Ваньковіча.

«Гісторыя БССР» маўчыць пра нашых суайчыннікаў, што воляю жорсткага лёсу, часцей за ўсё ў выніку рэпрэсій царызму, апынуліся далека ад Радзімы і п'яна працавалі на карысць іншых народаў — пра бацьку чылійскай навукі І. Дамейку, даследчыкаў Сібіры Б. Дыбоўскага, І. Чэрскага... У параграф «Перамога культурнай рэвалюцыі ў БССР» няма ніводнага імя беларускага савецкага вучонага, не названы нашы першыя акадэмікі. У пераліку сучасных пісьменнікаў не згадваецца У. Караткевіч, які гэтулькі зрабіў дзеля абуджэння сапраўднай цікавасці да беларускай гісторыі.

З большай адказнасцю трэба было паставіцца аўтарам да падбору асноўных дат для хрэналагічнай табліцы. У ёй няма дат першага летапіснага ўпаміну пра Полацк, Грунвальдскай бітвы, паўстання 1863—1864 гг. Своеасаблівым працягам хібаў тэксту з'яўляюцца недахопы змешчанага ў канцы кнігі ілюстрацыйнага матэрыялу. Тут яна бракуе рэпрадукцый беларускіх савецкіх мастакоў на гістарычныя тэмы. Чаму б, напрыклад, не пазнаёміць школьніка з адным са шматлікіх жывапісных твораў, прысвечаных Міколу Гусоўскаму? Але ж вучань спытае: «Хто такі Гусоўскі?», а гэтага, як мы ўжо казалі, у кнізе няма. Недарэчнай выглядае ў падручніку гісторыі рэпрадукцыя карціны В. Цвірко «Лета». Кніга не мае слоўнічка тэрмінаў і паняццяў, спісу літаратуры для пазакласнага чытання.

А. Сідарэвіч мае рацыю, калі піша, што сёння ў нас сілалася заганнае кола: выпускнікі сярэдняй школы кепска ведаю родную гісторыю, павярхоўна вучаю яе ў ВНУ, а затым ідзе вучыць дзяцей. Але, на нашу

думку, дыяметр гэтага «кола» значна шырэйшы. Уявім сабе журналіста, што, не атрымаўшы неабходных ведаў, бярацца, таі бы мовіць, зрабіць экскурс у мінулае. Вось прыклад. У свой час з рэчышча Дзвіны быў падняты і ўстаноўлены каля Сафійскага сабора ў Полацку каштоўны помнік эпіграфікі Барысаў камень. Супрацоўнік газеты «Знамя юности» палічыў за свой абавязак аператыўна адгукнуцца на гэтую падзею і трохі пашырыць круггляд чытачоў. У сваёй карэспандэнцыі ён прымудрыўся паведаміць, што Сафійскі сабор быў пабудаваны князем Барысам у XII ст. (на самай справе Услава Чарадзеям у XI ст.), што, паводле «красивой легенды», палачане, «не желая отдала на поругание татарским ордам городскую достопримечательность», рэшил утопіць Борисов камень в Двине» і гэтак далей. Адуць і калі з'явіліся пад Полацкам татарскія орды? А калі б і з'явіліся, дык палачанам, каб утапіць «городскую достопримечательность», трэба было спрыша выцягнуць гэтую шматонную каменную камлыгу з Дзвіны, дзе яна спрадвеку ляжала, прывезці за пяць кіламетраў у горад, падняць на замчышча, а потым зноў скінуць яе ў раку.

А можа, справа тут не ў асабістай недасведчанасці журналіста, а ў несумленным разліку на недасведчанасць агульную, пры якой можна абсалютна спакійна і пераблытаць князю, і легенду самому прыдумца, і зрабіць дзве павылікі ў надпісе на каштоўным помніку старажытнага пісьменства... Дадамо, што тая гістарычна недакладная карэспандэнцыя зрабіла трыумфальнае шэсце па старонках раённых газет, бо яе разаслалі па рэспубліцы як матэрыял БЕЛТА. Значыць, і ў рэдактарыі БЕЛТА такое ж прыблізнае веданне роднай гісторыі.

Гісторыя патрэбна не толькі спецыялістам. Веданне гісторыі свайго народа, гонар за ягонае мінулае і сённяшні дзень — гэта стрыжань, асяродак, без якога няма таго, што мы называем духоўнасцю. Без гэтага запасу духоўнай трываласці чалавек не здолее выпрацаваць імунітэт супраць так званай масавай культуры, супраць нігілізму і касмапалітызму. Калі ж імунітэту няма — душа, асабліва душа чалавека маладога, адкрытая ўсім вятрам.

Ці не прычынілася сістэма выкладання роднай гісторыі да тых выбухаў, што яшчэ зусім нядаўна руйнавалі помнікі нашага дойдства? Ці не прычынілася яна да з'яўлення альпіністаў, што трэніруюцца на старадаўніх збудаваннях у Двіне і ў Плябані пад Маладзечнам? Ці не дзякуючы гэтай сістэме малады бацька ля ўжонова помніка Францыску Скарыне не можа адказаць сыну на пытанне: хто гэта? Ці не з'яўляецца няведанне роднай гісторыі адной з прычын сённяшняй моўнай сітуацыі ў рэспубліцы?

Надышоў час зрабіць высновы.

Некаторыя параграфы цяперашняга падручніка па гісторыі БССР напісаны досыць кваліфікавана, але, калі кінуць вартасці і недахопы кнігі на шалі, пераважаць, бясспрэчна, яе хібы. Міністэрству асветы БССР трэба нарэшце прызнаць, што народжаны пад знакам дня ўчарашняга падручнік даўно ўстарэў. Кніга гэтая ўжо не адпавядае ні сучаснаму ўзроўню гістарычнай навукі, ні сённяшнім патрабаванням да сярэдняй школы.

Нашы школьнікі павінны атрымаць новы падручнік па гісторыі БССР. Падручнік цікавы і змястоўны. Падручнік, у якім не будзе месца рэчышчам адкінутых навукай вульгарызатарскіх канцэпцый і схем. Падручнік, які будзе выходзіць сапраўдных патрыётаў сваёй сацыялістычнай Бацькаўшчыны.

Уважліва прагледзеў усе папяр, згадзіўся, што такі падручнік увогуле патрэбны, але ўключыць яго ў план як вучэбны дапаможнік (і нават як календарную манаграфію) без грывы міністэрства адмовіўся, параіўшы звярнуцца да міністра...

І калі нават наш падручнік і апынецца нейкім чужым у перспектыўным плане выдавецтва, то хто можа адказаць, колькі год яшчэ пройдзе, пакуль ён убачыць свет? А навука, вядома, не будзе стаяць на месцы, і разарыў паміж даследаваннямі навукоўцаў і вывучэннем гэтых даследаванняў студэнтамі павялічыцца яшчэ на добры дзесятак гадоў.

Алег ТРУСАУ, кандыдат гістарычных навук.

ДВА АБРАЗКІ

ПАМЯЦІ МАЦІ

Урокі дабрата

У нашай вёсцы забавак дзецям не куплялі. Грошы трацілі толькі на тое, без чаго не абсыціся ў гаспадарцы. І калі мне Коля Вакульчык паказаў цацку, якую ён назваў «высцігі», то я адразу спытаў:

— Дзе ты ўзяў?

— У вайсковым гарадку. Вазьмі пайку хлеба і як будзь весці рускіх палонных, дай ім, а яны табе — такую цацку.

І я пайшоў да лагера. Усю дарогу мне бачылася гэтая забавка са звычайных драўляных палачак, змацаваных у літару Н. Сціснеш знізу — адразу зверху ніткі напружана, і прымацаваны ручкамі да гэтай перакладзіны драўляны чалавечак пачынае, як на турніку, вытвараць розныя «высцігі».

На шашы я ўбачыў калону ваеннапалонных. Паглядаецца на іх спыніўшы побач са мной даўгавы нямецкі салдат у доўгім блакітна-пыльным шынялі — была халодная восень сорака першага года. Міма праходзілі няроўныя шарэнгі палонных, а па краях — ахоўнікі. Палонны, што ішоў у сярэдзіне калоны, дастаў «высцігі» і, не губляючы тэмпу хады, пачаў паказаваць на іх розныя выкрутасы і паглядаць на мяне.

Я глядзеў зачараваны, сціскаў у кішэні кавалак хлеба і не мог улавіць моманту, каб незаўважна падбегчы і перадаць яму хлеб.

Праз некалькі мінут калона прайшла. Я дастаў хлеб і, гледзячы на яго, доўга стаяў у разгубленасці... Салдат у блакітна-пыльным шынялі раптам сказаў па-руску: «Надо было бросить в колонну».

Хто ён быў, той салдат, да сённяшняга дня не ведаю, але часта пра гэта ўспамінаю, шкадую, што не здагадаўся кінуць кавалак хлеба ў калону. Крыху пазней, праз які месяц, маці падвела мяне пад вароты лагера і сказала: «Ідзі». Пад шапкэй у мяне быў кавалак хлеба, запалкі, папярсы. Усё гэта прызначалася ваенурачу Смірнову, які лячыў там палонных. Я ведаў яго — да вайны яны з бацькам хадзілі на

Высцігі (польск.) — спаборніцтва.

паліванне. Ён і забіраў перадачу.

«Высцігаў» мне чамусьці больш ніхто не паказваў.

Была яшчэ адна восень. Сорак пятага. Мы з маці ехалі на фурманцы па брэскай вуліцы, што непадалёку ад чыгуначнага вакзала. Здаецца, яна называлася Каштанавай. Помню, самі горбікі бруку былі ўсыпаны скурчаным каштанавым лісцем.

Раптам наш конь натапырыў вушы, прыўзняў галаву. Вуліцу пераходзіла калона нямецкіх ваеннапалонных. Я на ўсе вочы глядзеў на яе і не бачыў, як маці дастала з кашолкі акраец хлеба, што брала для нас на абед, пачуў толькі, як сказала мне:

— Дагані і дай ім, сынок. Я аддаў.

Дзядзько Карп

З ЦЫКЛА «МАТЧЫНЫ АПАВЯДАННІ»

— Мамо, Вы колісь расказвалі пра дзядзьку Карпа і цётку Апраску.

— От, думаеш, успомніш так адразу. Ну, лянцый ён быў, не хацеў рабіць. Яна яго не любіла зусім. Адалі прымусова, хоць у яе быў хлопец, якісьці Косця. На дамовінах трэба было казаць: «Карп, будзь здароў!», дык яна: «Каб — Косця, будзь здароў, то я хацела б». Карпу ў вочы.

Ішоў ён з работы, а за цара ён рабіў у лазні, і сякія-такія грошы меў. На дарозе пераходзіць яму салдат, мусіць, хацеў налякаць. А Карп: «О, дык ты чорт!» А ён усё з мяшком хадзіў, дык узяў надзеў на таго салдата мяшок і прынес дахаты: «Опра, Опра,— так ён называў Апраску,— я чорта прынес». Той салдат прасіцца: «Дзядзя, выпусціце мяне». «Не, ты чорт...» Пасля выпусціў — як пабег той салдат.

А то было ўжо пры Польшчы. Пайшла пагалоска, што Пільсудскі прыдзе ў Брэст і будзь даваць бясплатна есці. І я пайшла туды, была малая. Народу назбіралася. Паліцыя давай разганяць. Карп, лезучы пад дротам, зацапіўся сваім шынялем — ён быў у яго доў-

гі, шчэ з вялікай вайны. Карп падумаў, што гэта паліцыя яго схпіла, і стаў крычаць: «Я беспарцейны, я беспарцейны».

Ён наогул быў дзівакаваты. Конік у яго быў сякеныкі-такенкі. Паехаў на наумокаву Гару, ехаў, а конь у дарозе разпрагся. І прыйшоў дадому конь. А Карп за ім: «Опра, Опра, дай вілы!» «А нашчо?» «Я каня прабу — то ж ён разпрагся».

У трыццаць дзевятым годзе, як пачалася зноў вайна, то ўсе палякі ехалі на Ковель, а пасля — назад у Брэст. А тут мост пераз Мухавец узарвалі. І шалоны спыніліся. А ў вагоне быў банк яшчэ з польскімі грашыма. І людзі бралі, мяшкамі разбіралі грошы.

А Карп у гэты час сеяў у полі з халывы — каробкі ў яго ніколі не было. Ажно адзін чалавек, з Ямна, грошы нясе і кажа:

— Чалавеча, кідай тое рабіць. Вуць грошы бяруць.

— А на адуры яны мне,— і не пайшоў.

— А тыя паязды, што ішлі каля Пугачова... Хто там яшчэ бегаў да вагонаў?

— Сахарко, Гнат, Халімон... Бач, хаты якія пабудавалі за тых грошы. А адзеліся як! Як толькі ўвайшлі рускія, то Гната дачку афіцэр узяў, такая багата — тады вельмі пачотна было за афіцэра пайсці. А то прыйшла Маня, другая Гнатава дачка, ты сядзеў з Хэляй на падлозе. Тая хацела штосьці купіць, бо ў нас ад лаўкі яшчэ заставалася. Я кажу: «Гавораць, польскія грошы не ходзяць». Яна адразу хоп і ў пліту іх. Кажу: «Ой, Маня, то вуць дзіцяці дала б паіграцца».

А хавалі Карпа ў другую вайну. Бацюшка сказаў, каб абавязкова далі яму ватныя штаны за тое, што пойдзе на могілкі. А грошы не хацеў, бо то было пры немцах. Ну і не ведаю, цётка дала ці не дала тых штаны, можа, не дала, бо бацюшка быў, але без кадзіла. Ну і пахавалі яго. Сястра плача:

— Ой, мой браціку, той пахавалі цябе не так, як людзі, той шчэ без кадзіла...

А бацюшка:

— А што гэта кадзіла паможа.

Часопісы ў студзені

«БЕЛАРУСЬ»

Пра чалавечы цікавага лёсу А. Кажамліна расказвае М. Шыманскі — «Я сэрцам табе прысягаю...».

Пазіў прадстаўлена творами С. Грахоўскага, Д. Бічэль-Загнетай, І. Дварчаніна.

Б. Сачанна выступае з апавяданнем «Карчоўнік».

Змешчаны артыкулы «Словы з вялікай літары» М. Бірылы, «Адуць у вёскі назваў» Л. Прапоўчына, успаміны З. Азгура «Будаўні з хітраватай усмешкай».

Апавяданне маладога празаіка У. Сціпана «Вонкавае святло» прадстаўляе Я. Лецка.

Е. Бондарэва аналізуе новыя фільмы беларускіх кінематаграфістаў — «З глыбіні жыватворных».

З іншых матэрыялаў чытача зацікаваць кананчэнне артыкула С. Паўлава «Культургейт», п'еса Л. Суханавой «Заручыны», нарыс І. Пехцерава «Доктар з Нядашова»...

Змешчаны вершы А. Сыса.

«МАСТАЦТВА БЕЛАРУСІ»

А. Бадава, апавяданне «Гульня» Р. Брэдэры (пераклад з англійскай С. Шупы), пачатак навелы М. Клімовіча «Пераможцы», апавяданне А. Глобуса «Калі што якое, заходзь...».

Роздум кавалі-штампаўшчыка МТЗ В. Радзюка пра абавязок гонар, праўду прапануе Л. Емель.

Надзвіжны маральныя праблемы зазіраноўца ў публікацыях П. Старадуба «У чадзе» і П. Якубовіча «Забойства».

«Футбольныя сцэны 80-х гадоў» — нататкі А. Станюты.

«Чаму Белая Русь — Белая?» — на гэты пытанне адказвае К. Тарасаў.

Чытач даведаецца пра творчасць маладых мастакоў («Фрагмент-87» Я. Бохана), новую работу беларускіх кінематаграфістаў («Пастка» Т. Цюрынай), павывае на маладзёжных вечарах адпачынку («Публіка, якая крычала сама па сабе» Ю. Будзько), пазнаёміцца з рок-групай «Бонда» (нататкі Я. Каменскага), наведвае адзін са спектакляў купалаўцаў («Пра Гаральда...» С. Кузьміной).

150-годдзю з дня нараджэння К. Каліноўскага прысвечаны артыкул У. Конана «Пачынальнік рэвалюцыйнай дэмакратычнай эстэтыкі». У альбоме калекцыянера А. Траіноўскага размову пра карціны Пётры Сергеевіча «Кастусь Каліноўскі срод паўстанцаў у 1863 годзе».

У блок матэрыялаў па вывучэнню мастацтва ўвайшлі: Л. Салавей «Першы з'езд» (да 50-годдзя Саюза мастакоў БССР), Ф. Валадзько «Мастацтва, якое фарміруе стыль эпохі» (пра стан сучаснага афармлення мастацтва), У. Прапаўцаў «Эскіз? Ажыццявіць!», А. Дрозд «Выдавецтва зацікаўлена», М. Будавай «Тэмы, вартыя працы», М. Раманюк «Выбух, ліні радзе» (пра выпускнікоў БДТМІ 1987 года), З гісторыі і сучаснасцю беларускай паштоўнай знаёміць у артыкуле «Паштоўка. Якой ёй быць?» В. Целеш.

Вынікам мінулага тэатральнага сезона прысвечаны нататкі «Пытанні без адказаў» Л. Грамыкі.

Кінакрытыкі А. Бабкова і Н. Фральцова ў дыялогу «Пад знакам перамен» вяртаюцца да падзей XII Усеаюнага фестывалю тэлевізійных фільмаў, які праходзіў летас у Мінску. Друкуецца спіс яго лаўрэатаў. Пытанні музычнага жыцця гісторыі беларускай музыкі ўзнімаюцца ў публікацыях Г. Кулішовай («Малая сцэна — вялікія клопаты»), У. Пераціцкі («Эстафета»), В. Дадзімавай («...і гучны голас труб»). Друкуецца «Старонкі календара» і «Хроніка мастацкага жыцця».

У канцы 36-га года я працаваў у рэдакцыі газеты «Звязда».

Ноччу 14 лістапада трое следчых пастукаліся да мяне на кватэру, зрабілі вобшык, забралі ўсе рукапісы і кнігі з аўтографамі і арыштавалі мяне. Трымалі ў адзіночнай камеры, патрабавалі падпісаць фальшыўку. Следчы разбіў мне палец на правай руцэ, калі я адмовіўся падпісаць пратакол. З кастрычніка 1937 года спецкалегія Вярхоўнага суда Беларускай ССР прыгаварыла мяне да васьмі гадоў лагера зняволення, яшчэ два гады я працаваў вольнанаёмным работнікам.

У кастрычніку 1946 года мне дазволілі вярнуцца на радзіму. Неўзабаве я атрымаў дарогу для мяне вестачку, выпіску з пастановы Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР ад 15 сакавіка 1947 г., што з мяне знята судзімасць. Я тады працаваў настаўнікам у адной сешколы Дзяржынскага раёна, але ж у жніўні 1949 года я быў зноў арыштаваны. Праз некалькі месяцаў мне далі прачытаць прыговор і сказалі зрабіць подпіс, што я азнаёмлены з рашэннем. Але я адмовіўся падпісаць гэты дакумент і на ўвесь ліст размашымым почыркам накрэсліў: «МАНЯ». Звыш года мяне трымалі ў турмах Мінска, Магілёва, Свярдлоўска і Краснаярска... Халодным вясеннім ранкам 1950 года выпусцілі на турэмны двор сорок чалавек, далі нам па дзве пайкі ржаного хлеба, і павялі на Краснаярскі вакзал. На вуліцы было звыш трыццаці градусаў марозу. Мы былі рады, калі адчыніліся дзверы турэмнага вагона. Куды нас павязуць, мы не ведалі. Праз некалькі гадзін наш вагон адчалілі ад поезда і пакінулі поблізу вакзала горада Канска. За намі прыбыла аўтамашына. Мы ўсе ўселіся ў кузава на саломе адзін каля аднаго. На нас накінулі брэзент, бо ў некаторых зняволеных была лёгкая вясенняя вопратка.

Праехаўшы каля паўтары сотні кіламетраў, спыніліся ў раённым пасёлку Тасеева ў велізарнай хаце. Насупраць нас знаходзіўся акуратна дагледжаны дом з мемарыяльнаю дошкай, на якой было напісана, што тут у час царскага самаўладдзя кватараваў Фелікс Дзяржынскі. Вакол нас збіраліся мясцовыя жыхары, шукалі знаёмых.

Падышоў да нас паэт Андрэй Александровіч. Даведаўся ад яго, што ён працуе зараз вартайніком пры магазіне. Нам далі сігнал садзіцца ў аўтамашыну. Мне пашанцавала. Побач усеўся былі прэзіянт і драматург, пярмяк Леў Праўдзін, а з другога боку — былы сакратар Чарнігаўскага абкома партыі Сямён Мірненка. На абодвух былі добрыя ўкраінскія кашукі. Я пачаў жартаваць, казаў, што паміж маіх калег у кануках перазімію. Нас везлі ў невялічкі калгас на беразе шырокай рэчкі Тасеева.

У калгасе «Вавёрка» (вёска Усце) было 12 жылых дамоў. Вёска не мела ні школы, ні медпункта, ні крамы. У першыя дні працы на лесапавале я абмарозіў крыху твар. Добрая гаспадыня зарэзала тлустэга гусака і нацэдзіла шклянку тлушчу. За гэта ляркаства я

на працягу тыдня кожны вечар пілаваў і калоў ёй дровы.

Праз пэўны час было вырашана пабудоваць дом для леспрамгаса, і я перайшоў на цялярскую працу. Меў ужо заробак, мог купіць кавалак лагінага мяса. Спёў на тапчане без пасцелі, пасля набыў матрац і саламяную падушку.

У канцы мая рака Тасеева вызвалілася ад лёду, сюды прыплылі катэры і прыцягнулі баржы. Была створана Тасееўская геалагічная партыя. Развесілі на сценах абвесткі, што патрэбны рабочыя, зменныя і буравыя майстры. Я быў пры-

казвае пра А. Вахмістрава не толькі як вучонага-геолага, але і выдатнага бібліяфіла.

Тады мне і прыгадаліся тыя даўнія часы...

Было гэта на рацэ Тасеева, што паміж Саянскіх гор і ўзвышшаў. З яе ўзбярэжжа пачалося маё знаёмства ў 1950 годзе. Прыехаў я сюды адзін, а неўзабаве выклікаў і сваю невялічку сям'ю. У вёсачцы Усце Тасееўскага раёна Краснаярскага краю знаходзілася геалагічная партыя. Яе начальнік, вучонага-геолаг Адольф Вахмістраў, прыняў мяне на працу. Ён быў сынам былой катар-

васені везлі буравыя і абсадныя трубы, штангі, бензін, нафту, дызельнае паліва...

Калі ж мы пераехалі ўверх па рацэ Тасеева, транспартныя шляхі зрабіліся вельмі цяжкімі. Праз тайгу мы прасеклі стокіламетровую дарогу да парога «Бурны» на рацэ Тасеева. А ў пачатку лютага 1952 года яе так занесла снегам, што набліжалася небяспека застацца адрэзанымі ад асноўнай базы ў Канску. Мала таго, захварэў наш радыётэлеграфіст. Трэба было біць трывогу па тэлефоннай лініі. Але да яе — сотня кіламетраў. Неабходна спешна

ты за тысячагоддзі парог. Вада тут доўга не замярзае, але ж калі надыходзяць 35—40-градусныя марозы і яна пакрываецца таросістым, шчыльным ільдом. Ад Рыжкавай Шывяры мне застаецца прайсці да Кірсанцьева дванаццаці кіламетраў. Спадзяюся, што прайду гэты шлях да прыцемкаў. Дзень жа вельмі кароткі...

І раптам правальваюся ў прадуршчыну. Тут вельмі глыбокае месца. Мой рукзак і вялікі бляшаны тубус трымаюць мяне на паверхні, я не ўмею плаваць, але адчуваю, што ў ледзяным месце плыву наперад. Праз метраў пяць я дабраўся да трываллага лёду і выбраўся з вады на цвёрдую і трывалую паверхню. На беразе скідаю валёнкі, выліваю ваду, выкручваю анучкі і шкарпэткі. Прамок я да ніткі, але холаду не адчуваю. Трэба бегчы, але да валёнкаў ліпне снег і яны сталі цяжкімі. Іду, нібы спутаны. На ўвесь голас крыкнуў. Чую — толькі рэха адгукнулася ў гарах.

За дванаццаць гадзін я дабраўся да пасёлка Кірсанцьева. У вялікім клубе светла, каля ганку ідзе шумная і вясёлая гаворка. Хачу вузкая сцяжынкай падняцца на бераг, але абледзянелая вопратка перашкаджае. З усяе сілы крычу, прашу дапамогі. Мяне пачулі. Падаюць зверху доўгую тонкую жэрдку, і кажуць, каб я за яе трымаўся. Ашчэрэпіў яе абледзянелымі рукавіцамі і далёўся да берага. Маладыя хлопцы падхапілі мяне пад рукі і вядуць у жылы барак. І раптам падбгае да мяне п'янюткі загадчык гаспадаркі і патрабуе паказаць дакументы. Хлопцы заступіліся за мяне, сказалі адурнеламу п'янюткі, што я супрацоўнік геалагічнай партыі «Бурны», бо некаторыя ў нас улетку працавалі цеслярамі і ўжо ведалі мяне.

Так я прабыў у ледзяным панцыры аж дванаццаць гадзін. Стоячы каля вялізнай жалезнай печы, я праз паўгадзіны змог адшпіліць гузікі на сваім бекешы, распрануцца і развесіць над печку вопратку, перадаць на захаванне днявальнаму тубус з дакументамі. У рукзак не пранікла ні кропелькі вады, я выняў з яго коўдру, укрывіўся. Засынаючы, адчуў, як малады хлопец ласкава накінуў на маю коўдру свой вялікі кашук.

Раніцою рушыў у дарогу. Яшчэ да вёскі Усце заставалася дванаццаць кіламетраў. Я іх прайшоў за пяць гадзін.

Дома на стале, на бялуткай сурвэтцы, ляжаў пышны пірог, а на ім — лічбы з ягад рабіны і журавін «43». Толькі цяпер мне ўспомнілася, што заўтра дзень майго нараджэння. Мне захацелася расцалаваць сына, дачушку і жонку, я глянуў на іх і заплакаў.

Праз некалькі дзён дарога да «Бурнага» была вызвалена ад глыбокага снегу і па ёй пачаліся бензавозы, нафтавозы, аўтамашыны з тэхнічнымі і прадуктовымі грузамі. Адольф Вахмістраў даў мне нечарговы прэміяльны адпачынак на два тыдні, і я зноў паплёўся ў вёску Усце, абмінаючы небяспечныя мясціны на рацэ.

Ніколі не пазбавіцца мне ад тых успамінаў, не перайсці ракі памяці.

НА ЖЫЦЦЕВЫХ СКРЫЖАВАННЯХ

Станіслаў ШУШКЕВІЧ

ПЛЫВЕ РАКА ПАМЯЦІ...

няты на работу ў геалагічную партыю.

У 1984 годзе ў мяне адбылася неспадзяваная сустрэча ў Краснаярску. Да гарадской прыстані прышвартаваўся катэр «Геолог Вахмістраў». Ён прыплыў аж з-пад Саяна-Шушанскай гідраэлектрастанцыі. Тут я сустрэў на беразе некалькі знаёмых супрацоўнікаў геалагічных партый і экспедыцый, сярод іх была ўдава вучонага-геолага Адольфа Вахмістрава — Марына Нікіцічна. Яна паабяцала наведаць Мінск і прывезці біяграфічныя матэрыялы пра мужа, бо ведала, што я буду працаваць над нарысам пра сваю работу ў геалагічных партыях і экспедыцыях.

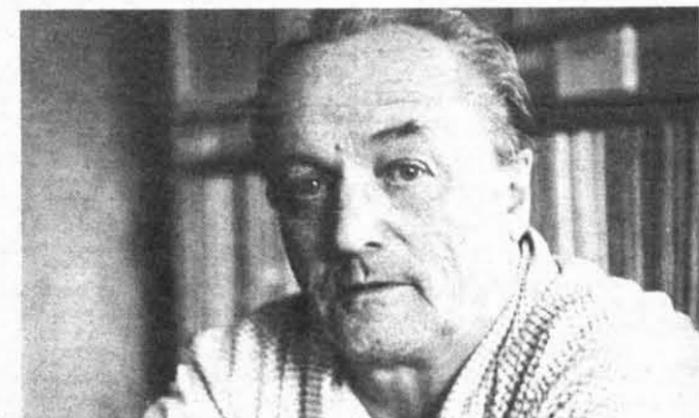
Марына Нікіцічна выканала абяцанне. Яна пазнаёміла мяне з актамі перадачы Краснаярскаму архіву 600 папак, у якіх знаходзіцца дзённікі яе мужа, пісьмы да вучоных і пісьменнікаў, тысячы выразак з газет і часопісаў, выпіскі з навуковых кніг з заўвагамі і папраўкамі, фотаздымкі. Перадала яна ў архіў яшчэ каля тысячы гістарычных, этнаграфічных кніг, а таксама работ па археалогіі зямляў вялікіх сібірскіх рэк.

А я ў 1984 годзе да ад'езду з творчай камандзіроўкі па Сібіры паспеў пабыць у гарадскім пасёлку Есаулава на магіле А. Вахмістрава, напісаць у гасцініцы верш, прысвечаны яго памяці, а таксама верш памяці маёй дачушкі Наташы, якая засталася навечна спачываць каля саянскай Вясёлай гары. (Дарэчы, на старонках газеты «Літаратура і мастацтва» 19 кастрычніка 1984 года я змясціў нізку лірычных вершаў пра гэтыя мясціны).

Прывезла не так даўно Марына Нікіцічна мне нумар што-тыднёвіка «Кніжное обозрение» за 9 жніўня 1985 г. з цудоўным нарысам краснаярскага журналіста Віктара Аверыхіна «Песня пра Енісей». Аўтар рас-

жанкі Марыі Вінджэ і латышкага стралка Васіля Вахмістрава, які некалі ахоўваў Крэмль. Маё знаёмства з геалагічнай працай пачалося з букварнай граматы. Калісьці, у другой палове дваццатых гадоў у Мінскім Белпедтэхнікуме я праходзіў курс мінералогіі і крысталаграфіі. А каб стаць работнікам буравой геалагічнай партыі, трэба было нямаля вучыцца. Мой начальнік Вахмістраў прымацаваў мяне да кваліфікаваных работнікаў, праз некаль-

прабірацца пехатою або конна да раённага цэнтра, сяла Тасеева. З першых маразоў рака ўкрылася таросістым лёдам. Па ім на кані не праедзеш, цяжка ісці і пехатою. Вахмістраў ведаў, што ў вёсачцы Усце засталася мая сям'я. Да вёсачкі толькі сорок кіламетраў, а ад Усця да сяла Тасеева крышку больш за сто. Начальнік прапанаваў мне ісці да Усця, там наняць падводу і кіраваць работай па расчыстцы дарог ад снежных заносаў.

Адольф Васільевіч ВАХМІСТРАЎ. Чэрвень 1983 года.

кі месяцаў я мог ужо рабіць апісанне керна. Мы часта пераезджалі ў новыя месцы, даводзілася працаваць нават пэўны час начальнікам будаўніцтва прыстані на рацэ Ангара. Не забывалася і старая прафесія. Убачыўшы белых лебедзяў над шырокімі прасторамі рачной вады, я, уражаны гэтымі відовішчамі, запісаў у свой бланкет:

Белы мой лебедзь, мой пабрацім, Над Ангарою з табой праляцім.

Да вёскі Усце прабіраліся па дарозе з Канска аўтамашыны ў любую пару года, а па водным шляху Краснаярска—Ангара—Тасеева параходы і самаходныя баржы з вясны і да

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і правлення Саюза пісатэлей БССР. Мінск. На беларускамоўным лязыке.

«ЛИТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856
АТ 01015

П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, на месціна галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела публіцыстыкі і нарысаў — 33-19-65, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела культуры і выўлечнага мастацтва — 33-24-62, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела пісьмаў — 33-19-65, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фоталіюстрацыі — 33-44-04, 33-24-62, нарэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.

Матэрыялы прымаюцца надрукаванымі на машынах (праз два інтэрвалы). Рукапісаў рэдакцыя не вяртае.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОЎ.